

ERDÉLYI
JOGÁSZOK

JOGÁSZPORTRÉK ■ III.

SZERKESZTETTE ■ VERESS EMŐD

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

JOGÁSZPORTRÉK ■ III.

SZERKESZTETTE ■ VERESS EMŐD

FORUM IURIS KÖNYVKIADÓ
KOLOZSVÁR ■ 2023

ERDÉLYI JOGÁSZOK
Jogászportrék III.

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem megbízásából
kiadja a Forum Iuris Könyvkiadó

© A szerzők
© Forum Iuris Könyvkiadó

Megjelent Magyarország Igazságügyi Minisztériumának támogatásával

Szerkesztette: Veress Emőd
Korrektúra: Szenkovics Enikő

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Borítóterv: Könczey Elemér
Képfeldolgozás: Szentes Zágon
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok: IDEA, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Erdélyi jogászok / szerkesztette: Veress Emőd. - Cluj-Napoca : Forum
Iuris, 2020-2023
3 vol.

ISBN 978-606-9061-24-4

Vol. 3. - 2023. - ISBN 978-606-9061-63-3

I. Emőd, Veress (ed.)

34
929
94

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ	7
ROKOLYA GÁBOR: GIDÓFALVY ISTVÁN, A KÖZJÓT SZOLGÁLÓ ERDÉLYI SZÖVETKEZETEK ALAPÍTÓJA	10
FEGYVERESI ZSOLT: HALLER GUSZTÁV, AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS ELŐTTI KOLOZSVÁR UTOLSÓ POLGÁRMESTERE	28
VERESS EMŐD: GRANDPIERRE EMIL, A KÖSZIKLA	42
ILYÉS KINGA: KOLOZSVÁRY BÁLINT, A JOGTUDOMÁNY KONZERVATÍV INNOVÁTORA	52
FEGYVERESI ZSOLT: ROZVÁNY JENŐ, EGY TRAGIKUS SORSÚ SZOCIALISTA ÚTJA NAGYSZALONTÁTÓL MOSZKVAIG	62
KOVÁCS BENCE ZSOLT: ROMUL BOILĂ, LOKÁLPATRIÓTA POLITIKUS ÉS ALKOTMÁNYJOGÁSZ NAGY-ROMÁNIÁBAN	76
SZTRANYICZKI SZILÁRD: KISS GÉZA, A HAZAÁRULÓ RÓMAI JOGÁSZ?	88
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF: WILLER JÓZSEF, A TRIUMVIR, A KARMESTER, A SZÜRKE EMINENCIÁS	98
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF: GYÁRFÁS ELEMÉR, ATHLETA CHRISTI ET TRANSYLVANIAE	116
SZABADFALVI JÓZSEF: OTTLIK LÁSZLÓ, MINISZTERELNÖKSÉGI OSZTÁLYTANÁCSOSBÓL KOLOZSVÁRI „POLITIKA”-PROFESSZOR	138
VERESS EMŐD: MACSKÁSI PÁL, AZ ERDÉLYI MAGYAR VÉRBÍRÓ	152
VERESS EMŐD: TUNYOGI CSAPÓ GYULA, A VÉDŐÜGYVÉD	164
SZENDREI TAMÁS: ÚJVÁRI FERENC, „MAGYAR JOGÁSZSORS ERDÉLYBEN”	174
KOKOLY ZSOLT: DOBAI ISTVÁN, 1956 ERDÉLYI HITVALLÓJA	188
FÜZI NORBERT: KOVÁCS EDIT, AZ UTOLSÓ BOLYAIS „MOHIKÁN”	206
IRODALOMJEGYZÉK	215
A FÉNYKÉPEK FORRÁSAI	235
A KÖTET SZERZŐI	239

BEVEZETŐ

Újabb tizenöt jogász életútját nyújtjuk át az olvasónak, egy 2019-ben kezdődött és lendületét nem veszített, szívünkhöz közel álló projekt részeként. A sorozat harmadik kötete is tanulságos életpályákat állít elénk. Nem mellőztük most sem a kényes kérdéseket vagy a negatív példákat sem. A történelem nem csak hősiek életutakkal szolgál, a valóságba beletartoznak az emberi tévedések, gyengeségek, sőt, akár a gonoszság is.

DE ISMÉT ALAPVETŐEN POZITÍV életutakat is bemutatunk. Gidófalvy István a közösségépítés, a szövetkezeti gondolat úttörője, Haller Gusztáv, Kolozsvár utolsó magyar polgármestere, a város egyik fejlesztője, Willer József és Gyárfás Elemér a kisebbségi helytállás példái. Tunyogi Csapó Gyula élete azt érzékelteti, hogyan lehetett védőügyvédként tevékenykedni a szovjet típusú diktatúra rettenetes évtizedei alatt. Dobai István pedig az 1956 utáni megtorlások egyik fontos áldozata, akit az Erdély jövőjéről történő szabad gondolkodás miatt bűntettek súlyos börtönével. Az egyetemi oktatók közül érdemes Kolosváry Bálint neves magánjogász professzor pályáját és Ottlik László jogfilozófusét is megidézni. Szintén e körbe sorolható, de már a következő generációt képviseli a szovjet típusú diktatúra évei alatt a Bolyai Egyetemen, majd a román és magyar egyetemeken parancsra történő egyesítését követően a Babeş–Bolyai Egyetemen működő Kovács Edit. Grandpierre Emil életútjában pedig nemcsak a történelem kényszerének hatására bíróból politikussá váló ember pályáját ismerhetjük meg, hanem a generációk közötti konfliktusokra is példa, hogyan látta jogász, majd politikus édesapját a fia, a későbbi író, Kolozsvári (ifj.) Grandpierre Emil. Újvári Ferenc ügyvédként, Tunyogi Csapó Gyulával együtt, szintén a szovjet típusú diktatúra idején volt gyakorló jogász, viszont neki az élete azt is példázza, hogy milyen nehéz a kisebbségi jogokért történő harc a rendszerváltás után, hogyan törnek ezer apró darabra a legszebb ideák a politikai realitás és kontextus szikláin.

ÚJRA VAN ROMÁN JOGÁSZ IS a sorban: Romul Boilă élete azt példázza, hogy szakmailag sikeres erdélyi románként sem volt egyszerű az 1918–1920-ban történő Nagy-Romániába az integrálódás. Az erdélyi románságnak akkor még mindenképpen volt egy másképp gondolkodó értelmiségi csoportja, amely számára az erdélyiség is referencia volt a román nemzethez való tartozásuk mellett, és legalább részlegesen csalódásukat is kifejezték a nagy egyesülés következtében kialakuló állapotok kapcsán. Nézeteinek ma is van aktualitása.

EGYÉRTELMŰEN AZ ÉLET és a jogász léte sötét oldalán áll Macskási Pál, akit valójában nehezen nevezhetünk jogásznak, hiszen szabóból mindössze hat hónap alatt képezték ki a szovjet típusú diktatúra alatt. Viszont hamarosan katonai bíró lett, hűséges eszköz az elnyomó diktatúra kezében. A fejezet szerzőjeként nem éreztem túlzásnak a „vérbíró” jelző használatát az ő esetében. Sokkal komplexebb kérdés Kiss Géza megítélése, akit sokan hazaárulónak könyvelnek el debreceni viselt dolgai miatt (1919), de a két világháború közötti Romániában is kétértelmű a viszonyulása. Szakmai életműve viszont még az őt dobáló sors hányattatásai ellenére is figyelemre méltó. Rozvány Jenő ügyvéd pedig a hithű kommunistákra példa, akit szintén nem kímélt az élet, és akit az az ideológia falt fel, amelynek a szolgálatát vállalta: a Szovjetunióban a sztálini tisztogatások alatt kivégezték.

AZ ÉLETRAJZOK SORRENDJÉT újra a bemutatott személyek születési éve adja. Egyetlen pontnál van bizonytalanság: a kézirat lezárásának pillanatában a már említett Macskási Pálnak sem a születési, sem az elhalálozási időpontját nem tudjuk, az ez irányú levéltári kutatási erőfeszítések is (egyelőre) sikertelenek. Ezért az ő pozícióját a sorrendben hozzávetőlegesen határoztuk meg. Esetében (is) a kutatások folytatódhatnak, reméljük, hamarosan többet fogunk tudni életútjáról. Egyébként a szereplők többsége még a monarchia idején született. Egyesek tevékenységének a súlypontja is 1918 előttre esik (Gidófalvy István, Haller Gusztáv), illetve van, aki 1918 előtt és után is komoly tevékenységet folytathatott valahol, valamilyen formában. Idesorolható például Kolosváry Bálint, Kiss Géza, Willer József vagy Romul Boilă. Az első világháború idején született Tunyogi Csapó Gyula, és az impériumváltás után született a kötet három szereplője: Újvári Ferenc, Dobai István és Kovács Edit. Az ő tevékenységük elsősorban a szovjet típusú diktatúra idejére, vagy akár 1989 utánra esik. Így a kötetben szereplő jogászok átfogják Erdély történelméből a XIX. század végétől a szovjet típusú diktatúra bukását követő időszakot is.

A BORÍTÓFOTÓ SZIMBOLIKUS tartalommal bír. Befogott, várakozó, irányított, száguldásra képtelen lovak a hidegben, a téli Kolozsváron. A kisebbségi lét nehézségeinek, korlátainak, a tehetetlenségnek jelképei. A hidegben talán Mátyás király bronzlova is fázik. De a könyv egészének üzenete a *csak azért is*, az, hogy a lehetetlen is lehetséges. Ezek a lovak is, sőt, Mátyás bronzlova is, valamikor szabadon fognak száguldani egy tavaszi erdélyi tájban, amikor megtanultuk a kötetbe foglalt életutak súlyos tanulságait.

Veress Emőd

G I D Ó F A L V I I S T V Á N

GIDÓFALVY ISTVÁN, A KÖZJÓT SZOLGÁLÓ ERDÉLYI SZÖVETKEZETEK ALAPÍTÓJA

ROKOLYA GÁBOR

*„Javítsuk a kort szeretettel és türelemmel”
(Gidófalvy István)*

AXIX-XX. század fordulóján az erdélyi szövetkezeti mozgalom meghatározó alakja volt Gidófalvy István kolozsvári közjegyző, aki a közjólét emelésének érdekében Erdély székelyföldi részén több mint négyszáz hitelszövetkezetet alapított.

GIDÓFALVY ISTVÁN 1859. január 25-én született Nagyszebenben. Édesapja, id. Gidófalvy István az önkényuralom alatt az Állami Számvevői Hivatal (Állami Kincstár) tisztségviselője volt Nagyszebenben. A kiegyezést követően Budapestre, a Belügyminisztériumba helyezték át, ahol előbb titkárként, később osztálytanácsosként teljesített szolgálatot. Nyugdíjazását követően pedig fia kolozsvári közjegyzői irodájában nyert alkalmazást. Édesanyja, D' André Matild, egy francia származású erdélyi kőedénygyár-tulajdonos, D' André Ferenc lánya volt, aki pár évvel a születése után elhunyt. Nevelőanyja Dorgó Klára, Dorgó Albert kolozsvári közjegyző húga lett.

ELEMI ISKOLAI TANULMÁNYAIT magántanulóként Nagyszebenben végezte, majd a gimnáziumi tanulmányait a kolozsvári Farkas utcai Református Kollégiumban kezdte el. Középiskoláit azonban több helyen, a Nagyszebeni Állami Gimnáziumban és a Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnáziumban folytatta, követve édesapja szolgálati helyeinek változásait. A Budapesti Tudományegyetem jogi karára 1877-ben iratkozott be. Az egyetemi tanulmányainak befejezését követően előbb Rónay Károly ügyvédi irodájában volt ügyvédjelölt, majd 1884. február 19-től közjegyzőhelyettes volt Rupp Zsigmond budapesti közjegyző irodájában. Rupp Zsigmond az egyik legnagyobb ügyfélkörrel rendelkező közjegyző volt, aki a fővárosban kiváló társadalmi és politikai kapcsolatokkal rendelkezett. Az irodájában szolgálatot teljesítő közjegyzőhelyetteseket rendszerint kinevezték közjegyzőnek, így Gidófalvyt is.

AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTER 1886-ban a Marosvásárhelyre áthelyezett Vítályos Sámuel szászrégeni közjegyző megüresedett szolgálati helyére nevezte ki Gidófalvyt közjegyzőnek. Ez a kinevezés összhangban állt a fiatal közjegyző szakmai elképzeléseivel. „Az aszfalt perzselő melege, a fővárosi hajsza a kenyérért, az egyoldalú küzdelem a pénzszerzésért, a kor és kortársak tülekedése azonban nem kedveltette meg velem a fővárost. [...] Egyedüli óhajom az volt, hogy elszakadjak a fővárostól, és valahol a vidéki magyar élet körében kapjak munkakört és állást. Végre ezen óhajom teljesült, mert 1886 tavaszán királyi közjegyzővé neveztek ki az erdélyi részek egyik határállomására: Szászrégenbe” – írta Gidófalvy az életpályájáról a *Hogy lettem szociálistává?* című munkájában. Közjegyzői irodáját 1886. június 5-én nyitotta meg. A közjegyzői kinevezést követően házasságot kötött nagyborosnyói Bede Idával. Házasságukból 1889-ben István nevű gyermekük származott.

A KÖZJEGYZŐI TEENDŐK ellátása mellett hamarosan bekapcsolódott a református egyház munkájába, mivel úgy ítélte meg, hogy a személyi tulajdonosságainak megfelelő, altruista, szociális munkát az egyház keretei között tudja a legeredményesebben végezni. Előbb a görgényi református egyházmegye aligondnokának, majd egyházmegyei főgondnoknak választották meg. E tisztségében a már felépült szászrégeni református templom berendezésére indított gyűjtéseket. A templom átadása előtt jótékonyági színházi előadásokat is tartottak, így 1890 végén Szász Domokos református püspök már fel tudta szentelni a templomot.

A KÖVETKEZŐ ÉVBEN jelent meg a szövetkezeti programját tartalmazó első cikke *Tegyük a népért* címmel, amelyet az ország több pontján, különböző napilapokban is közöltek. Gidófalvy mozgósító, propagandamódszerére később is jellemző volt, hogy egyszerre több napilapban és nem csak Erdélyben publikálta a nézeteit tartalmazó cikkeket. Ebben a cikkben kifejtett fő gondolata szerint a földművesek kiszolgáltatott anyagi helyzetét, az uzsorakölcsönök felszámolását a falusi hitelszövetkezetek alapításával kívánja elérni. „Egy józan életű, vagyonos, erkölcsös érzületű földművelő osztály képezheti ma nálunk az állami és társadalmi rend legszilárdabb alapját.” Azt gondolta, hogy az egyházak, a vidéki lelkészek és tanítók lehetnek ennek a mozgalomnak a legfőbb segítői. A kisbirtokosok pénzügyi problémáinak megoldását a szövetkezetek alapításától várta. Elképzelése szerint 20-30 kiskazda alapító befizetéseivel már elindítható egy szövetkezet alapítása. Az üzletrészek árát elérhető összegben, 40–50 korona közötti mértékben határozta meg, amit csak tízfilléres részletekben kellett teljesíteni. A befizetett üzletrészcikleteket azután rögtön ki lehetett hitelként helyezni a tagok részére. A falusi hitelszövetkezeteket az egyházmegyénként megalakuló központi hitelszövetkezetek fogták volna össze, ami már lehetőséget nyújtott volna nagyobb hitelek felvételére.

GIDÓFALVY SZÖVETKEZETI PROGRAMJÁNAK példáját a kortárs erdélyi román és szász falusi szövetheti és hitelsegy-mozgalmakban, valamint forrását a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének megalakulásában találjuk meg. Az erdélyi román szövetheti mozgalom vezető alakja Vasile C. Osvadă nemzetiségi politikus volt, aki különösen az általa alapított lap, a *Tovărășă* kiadásával propagálta a szövethetés eszméjét. Az erdélyi szászok egyik országgyűlési képviselője, a Szász Néppárt és a Nagyszebeni Takarékpénztár elnöke, Karl Wolff pedig 1885-ben indította el a szövetheti mozgalmat a *Sind ländliche Vorsußvereine notwendig?* című cikkével. Még abban az évben Medgyes és Nagyszeben környékén megalapította az első hitelszövetkezeteket.

GIDÓFALVY ELSŐ ELMÉLETI CIKKEINEK megjelenését hamarosan tettek is követték. 1892-ben alapítója lett a *Régenvideki Hitelszövetkezetnek*. A további hitelszövetkezetek alapítása is a görgegyi református egyházmegye támogatásával történt. Előmozdította a hatékony szervezőmunkát a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei szövetheti központ elméleti és gyakorlati segítsége is, amely a tevékenységét fokozatosan az ország egész területére kiterjesztette. A szövetheti központ és az egyház célkitűzései teljes mértékben fedték egymást. „Községi hitelszövetkezeteinknél a nyereszkedés vagy uzsoráskodás teljesen ki van zárva, mert többet mint 2%-ot alapszabályaink szerint nyereségül nem vehet és az osztalék maximuma meg van állapítva; a tartaléktőke pedig mint közgazdasági célra szolgáló vagyon feloszlás esetében sem osztható a tagok között fel. Az rendszerint a falu közös céljára: iskola, kiseddóvoda stb. fordítandó.”

GIDÓFALVY SZÖVETKEZETSZERVEZŐ tevékenységét elismerve 1894-ben a Dunántúli református egyházmegye is megkereste őt, alapítási tervet, szerződésmentákat kért a dunántúli szövethetalapításokhoz. Kis József pápai református teológiai tanárnak írt nyílt levelében a szövethetek alapítását társadalmi kontextusba helyezte úgy, hogy a szövethetek az anyagi jólét elérésének eszközeként definiálta azzal, hogy a jólét megóvjaa a szélesebb néprétegeket az anarchizmus és a szocializmus káros eszméitől.

MUNKÁSSÁGA ORSZÁGOS ELISMERTSÉGÉT jelezte, hogy 1895. május 19-én, a magyar hitelszövetkezetek III. országos kongresszusán gróf Károlyi Sándor elnök javaslatára a szövetheti mozgalom hattagú végrehajtó bizottságába is beválasztották. Személyének vezető tisztségbe választása tovább sarkallta őt az erdélyi szövetheti mozgalom szervezetének fejlesztésére.

MÁR MUNKÁSSÁGÁNAK ELEJÉN kijelölte a szövethetalapítások általános elveit. „Nem szabad felekezeti vagy nemzetiségi színezetet adni a hitelszövetkezetnek, mert ez ellenkezik azon iránnyal, melyet követünk és mely zászló alatt eddigi eredményeinket elértük.”

A szászrégeni közjegyző

1895-BEN KOLOZSVÁRRA helyezték át közjegyzőnek, mivel az egyik kolozsvári közjegyzőt, Schilling Rudolfot, kérelmére, Budapest VI. kerületébe helyezték át. Kolozsváron 1896-ban a kolozsi református egyházmegye főgondnokának választották meg. A kolozsvári református püspökkel együtt a hídelvei (milleniumi) református templom építtetője. Kelemen Lajos történetíró Gidófalvy életrajzában részletesen foglalkozik a templom építésével. „Szász Domokos hatalmas akaratereje, a főgondnok és hívek buzgalma és áldozata egy év alatt tetté változtatta a templomépítés tervét, s 1898. április 3-án már fel is szentelték, s első papját, Molnár Lőrincet, Szász Domokos titkárát tisztségébe beiktatták.”

AZ ERDÉLYI GAZDASÁGI EGYESÜLET választmánya 1897 elején tárgyalta meg az erdélyi szervezetek központi hitelszervezete megalakulásának ügyét. A hitelszervezeti központ megalapítására egy bizottságot állítottak fel gróf Bánffy György vezetésével. A bizottságba többek között Gidófalvy

Istvánt is beválasztották. Ez az elképzelés azonban nem valósult meg, ezért inkább megyei szervezeti központokat hoztak létre. Így alakult meg Maros-Torda vármegyében a megyei központi hitelszervezet. A megyei önkormányzat egy nagyobb összeggel, 80 000 koronával lépett be alapítóként, valamint felhívást intézett a vármegye területén lévő községi önkormányzatokhoz, hogy tagsági befizetéseikkel növeljék a szervezeti központ vagyonát. A központ szervezői báró Kemény Domokos és Gidófalvy István voltak.

A KÖZPONTI KORMÁNYZAT szervezeti törvényjavaslatot dolgozott ki, amely a gazdasági és ipari szervezetekre, valamint a központi hitelszervezetekre kívánt szabályozást adni. A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara ezzel kapcsolatban megtárgyalta Gidófalvy István javaslatát. A javaslat egyetértett dr. Nagy Ferenc államtitkár tervezetével, amely maximálta az osztalék és a tartaléktőke mértékét. A fizetendő osztalék nagysága nem haladhatta meg az

5%-ot, míg a tartaléktőke nem léphette túl a szövetkezet alaptőkéjét. Gidófalvy úgy vélte, hogy ezzel a szabályozással még a szövetkezeti tagok nézeteit is lehet befolyásolni. „A vagyontömegeknek nem szabad oly nagy anyagi előnyöket szerezni, hogy az ebből kizártakban a szocializmus és anarchizmus tévtanai ébredjenek fel. Be kell érni mindenkinek a szokásos és törvényes haszonnal; a felesleget annak kell visszaszolgáltatni, kitől azt jogosan, de nem méltányosan beszédtek.” Véleménye megegyezett a korabeli közvéleménnyel, mivel mindenki fontosnak tartotta, hogy a székely parasztok és kisbirtokosok hitelt kaphassanak. A helyzet megoldását sürgette az a körülmény, hogy részükre csak 10–15% kamat mellett nyújtottak hiteleket. Ezért történt egy kísérlete egy kolozsvári székhelyű hitelszövetkezet alapítására, amely végül nem valósult meg.

ILYEN GAZDASÁGI KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT született meg a gazdasági és ipari szövetkezetekről szóló 1898. XXIII. törvénycikk, amely felállította az Országos Központi Hitelszövetkezetet. A központi hitelszövetkezet rendes tagja csak olyan gazdasági és ipari szövetkezet lehetett, amely a törvény szerint alakult, míg alapító tag bárki lehetett, aki egy vagy több szövetkezeti üzletrészt jegyzett. Gidófalvy István alapító tagként egy háromezer koronás üzletrészt jegyzett. A központi hitelszövetkezetnek 1902-re már ezeröttszáz rendes tagja volt, vagyis ennyi tagszövetkezet ügyeit intézte. A tagszám felfutása egyben a hitelkihelyezés volumenét is megnövelte. A becsült négyszázötvenezer taglétszám alapján évente százharmincezer hitel került folyósításra. Így eldöntendő kérdés volt, hogy vagy a központban dolgozók létszámát kell megnövelni, vagy az ügyeket kell a tagok jogkörébe delegálni. A gyakorlatban alakult ki azután, hogy országosan csak a pénztári és az ellenőrzési munkákat célszerű megszervezni, míg a többi feladatot decentralizálva, regionálisan kell megoldani. A további fejlődést azonban csak az állami garancia nyújtása tette volna lehetővé.

GIDÓFALVY AZ ORSZÁGOS SZÖVETKEZETI MOZGALOM mellett továbbra is részt vett Kolozsvár és Erdély szövetkezet- és társaságalapítási mozgalmában. Társadalmi és közéleti tevékenysége alapján a Marosludas–Beszterce, valamint a Marosvásárhely–Szászrégen helyi érdekű vasutak felügyelőbizottsági tagjának választották meg. Figyelmét nem kerülte el az iskolák és a kolozsvári egyetem szociális körülményeinek megújítása sem. Az ezzel kapcsolatos publicisztikai tevékenysége mellett azonban a gyakorlati megvalósítás területén már nem bizonyult eredményesnek. Ugyanakkor sikeresen működött közre a Kolozsvári Ipari Szövetkezet, valamint az Erdélyi Bank és Takarékpénztár megalapításában. Alapító tagja lett az 1900-ban megalakult Erdélyi Iparpártolási Mozgalomnak, amelynek deklarált célja volt az iparfejlesztés, amelynek érdekében támogatták egy helyi iparkiallítás megszervezését és a helyi ipari termékek védjegyoltalomban történő részesítését. Altruista tevékenységét megerősítette, hogy belépett a kolozsvári Unió szabadkőműves páholyba. 1909-ben még a páholy nagymesterének is megválasztották. Az Erdélyi Múzeum-Egyelet, az EME mellett sok helyi egyesület, így a Kolozsvári Kerékpáros Egyelet,

Feleségével, Bede Idával

valamint az Erdélyi Kertész Egylet tagja is lett, amely utóbbi egyesület az elnökönek is megválasztotta. Politikai nézetei a Szabadelvű Párt, majd később a Nemzeti Munkapárt programjának feleltek meg, így Dorgó Albert, a másik kolozsvári közjegyző mellett ő is a kormánypárt kolozsvári szervezetének vezető alakja lett. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy báró Feilitsch Artúrt szászrégeni országgyűlési képviselőnek ajánlotta, míg gróf Bánffy Miklós kolozsvári országgyűlési képviselővé választását választókerületi elnökként támogatta. Közjegyzői tevékenységét is általános szakmai elismerés övezte. Kollégái bizalmából évenkénti választásokkal 1895-től húsz éven keresztül ő volt a Kolozsvári Közjegyzői Kamara titkára (alelnöke).

A SZÉKELY KIVÁNDORLÁS kérdésének megoldása, a székelyföldi szegénység felszámolása a központi kormányzat

érdeke is volt. A XIX-XX. század fordulóján a Román Királyságba kivándorolt magyarok létszámát kettőszázezer főre becsülték. Ezért Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter tanulmányútra küldte ki a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara titkárát, valamint a marosvásárhelyi kerületi iparfelügyelőt Székelyföldre. A tanulmányút elsődleges célkitűzése a községi ipari és hitelszövetkezetek szervezésének felgyorsítása volt. Gidófalvy István azonnal csatlakozott a kezdeményezéshez, és ha lehetősége nyílt rá, azonnal megszervezte mind a két szövetkezettípust. A székely kongresszus előkészületeivel kapcsolatban cikket írt *A székely akció és a hitelszövetkezetek* címmel, amelyben elemezte a székely szövetkezeti mozgalom aktuális problémáit. Írásának konklúziója szerint: „Székelyföldön a szövetkezeti eszme terjedésének egyik legnagyobb akadálya a vezetésre hivatottaknak részben tájékozatlan, részben érzéketlen voltában lévén föltalálható: gondoskodjék a kormánybiztosság arról, hogy e tekintetben a helyzet javíttassék.”

A KORMÁNYZAT 1902-BEN Tusnádra hívta össze a Székely Kongresszust azzal a céllal, hogy megállítsa a kivándorlást, és helyben keressen megoldást a társadalmi feszültségek enyhítésére.

A KONGRESSZUS TANÁCSKOZÁSÁNAK egyik témája a székely szövetkezeti mozgalom volt, azonban e tárgyban nem született a mozgalmat előrevivő

határozat, mivel a határozat ezzel kapcsolatos része csak általános elveket fogalmazott meg. „A szövetkezeti eszmék terjedését és megvalósítását a székely nép helyzetének javítására irányuló egyik fő tényezőnek tekinti, s ehhez képest felhívja a királyi kormány, különösen pedig a földművelésügyi és kereskedelemügyi miniszter urak figyelmét arra, hogy a szövetkezeti eszmék megvalósítását a Székelyföldön hathatós állami segélyek engedélyezése által támogassák.” A kongresszus jelentősége azonban elsősorban abban mutatkozott meg, hogy ráirányította a figyelmet a székelység problémáira. Ennek köszönhető, hogy Darányi Ignác földművelődésügyi miniszter közvetlenül a kongresszus után a Székelyföldre látogatott, és elkezdődött a „székely akció”, amely az I. világháborúig terjedő időszakban a népesség megtartása érdekében ért el eredményeket.

A SZÉKELY KONGRESSZUS a hitelviszonyokkal kapcsolatos határozatában ki mondta, hogy szükségesnek tartja az állami intervenciót ezen a területen, és javasolta egy székely jelzáloghitel-intézet felállítását. Egyben kijelentette, hogy a szövetkezeti mozgalom kiterjesztése javítaná Székelyföldön a hitelviszonyokat. A székely akció 1904. évi jelentése azonban ettől eltérve, inkább azt javasolta, hogy a már meglévő hitelintézeteket tegye érdekeltté a kormányzat abban, hogy a kisbirtokosok érdekeinek megfelelő kedvező kamatozású kölcsönöket nyújtsanak. Amíg a kongresszus a személyi hitelekkel nem foglalkozott, addig a jelentés azt szögezte le, hogy a székelység személyi hitel igényeit a hitelszövetkezetekhez irányítsák át, és szükség szerint új hitelszövetkezetek alapítására is sor kerüljön, ha ilyen pénzüintézet a hitelfelvétel helyén még nem létezne.

A SZÉKELY AKCIÓN 1904. évi jelentésének szövetkezetekkel kapcsolatos része határozottan leszögezte, hogy a hitelszövetkezeteket ki kell egészíteni a fogyasztási szövetkezetek alapításával. Ezt különösen az tette indokolttá, hogy Székelyföldön, a földrajzi adottságok miatt is, kedvezőtlenek voltak a mezőgazdasági termények értékesítési lehetőségei. A jelentés szerint az értékesítési szövetkezetek hatékonyságát fokozta volna, ha vármegyénként egy-egy szövetkezeti központot létrehozva koordinálni lehetne a szövetkezetek tevékenységét. A jelentés a szövetkezeti élet fejlesztése érdekében irányelveket fogalmazott meg:

„1. A székelyföldi miniszteri kirendeltség megbízassék, hogy a szövetkezetek szervezkedést s szövetkezeti működést a Székelyföldön minden irányban elősegítse.

2. A Székelyföldön már alakuló vagy már meglévő, de újabb szakcsoportokat létesítő szövetkezetek a Nagyméltóságod rendelkezésére álló hitelből forgótőkére s az első berendezkedés költségeire hathatós segélyben részesíttessenek.

3. A székelyföldi értékesítő és fogyasztási szövetkezetek számára szövetkezeti alapon közös értékesítő és beszerző szövetkezeti raktárok állíttassanak.

4. A székelyföldi értékesítő szövetkezetek a vasúti szállításnál díjkedvezményben részesíttessenek.

Három nemzedék. Apjával és fiával

5. A székelyföldi miniszteri kirendeltséggel kapcsolatban Marosvásárhelyen a Székelyföldre kiterjedő hatáskörrel külön szövetkezeti ellenőri állás szerveztessék.”

A SZÉKELY AKCIÓ TEVÉKENYSÉGE azonban továbbra sem bizonyult sikeresnek, annak ellenére, hogy a központi kormányzat szervezte meg a működését. A Székelyföldre juttatott segélyek hatékonysága, valamint a szövetkezeti mozgalom kiterjesztése, újabb értékesítési szövetkezetek alapítása is elmaradt a várakozásoktól. Az I. világháború kitöréséig terjedő rövid időszak is oka volt az eredménytelenségnek, mivel a szövetkezetek alapításával kapcsolatos programot nem sikerült teljesíteni.

AZ UZSORAKÖLCSONÖK FELSZÁMOLÁSA érdekében a Magyar Gazdaszövetség 1902-ben egy ankétot szervezett, amelyen megvitatták az uzsoraügyletek jogi felszámolásának lehetőségeit. Ezen az értekezleten Gidófalvy István a jogi szabályozás kiterjesztését javasolta a hitelügyleteken kívüli jogi ügyletekre is. A kérdés kiemelt fontosságát jelzi, hogy a Magyar Gazdaszövetségben gróf Károlyi Sándor vezetésével szintén foglalkoztak az uzsoraügyletekkel, és kezdeményezéssel kívántak élni az igazságügyi kormányzathoz. Az uzsora elleni hatékony fellépés azonban megkívánta, hogy újraszabályozzák a mezőgazdasági hitelek kérdését. A Földművelődésügyi Minisztérium értekezletén azt vitatták meg, hogy milyen módon cseréljék le a meglévő hiteleket alacsonyabb

kamatozású kölcsönre. Az értekezlet másik fontos kérdése az volt, hogy azonos adósok esetén hogyan kezeljék a jelzáloghiteleket és a személyi kölcsönöket. Gidófalvy felszólalásában a két kölcsöntípus együttes kezelésére tett javaslatot, amit azzal indokolt, hogy a szász és román nemzetiségi pénzügyintézetek is így oldották meg ezt a kérdést.

AZ UZSORAKÖLCSÖNÖK VÉGREHAJTÁSÁVAL kapcsolatosan volt a bírósági végrehajtásról szóló 1881. évi LX törvénynek egy olyan rendelkezése, amely szerint, ha egy tulajdonközösségben fennálló ingatlanra végrehajtást vezettek, úgy elsősorban az adós tulajdoni illetőségére kellett lefolytatni az eljárást. Kiseb értékű ingatlanoknál azonban az ingatlanárverést az egész ingatlanra el lehetett rendelni. A székelyföldi ingatlanok zöme ebbe a kategóriába tartozott. Gidófalvy ezt a káros gyakorlatot kívánta megszüntetni, mivel a telekkönyvi betétek szerkesztése során sok családi birtokot egyesítettek, így reális volt a veszélye annak, hogy az uzsorakölcsön felvételében részt nem vett tulajdonostársak tulajdoni hányada is az uzsorakölcsönt nyújtó, végrehajtást kérő birtokába került. Gidófalvy írásában igyekezett felhívni a törvényalkotó figyelmét a vizsgált helyzet megszüntetésére: „Minden faluban van néhány szemfüles, uzsorás hajlamú ember, aki a ténylegesen megosztott, de a telekkönyv szerint vagyonközösségben élő családtagok egyikének apróbb jelzálogkölcsönöket nyújtott és alkalmas időben a telekkönyvileg közös ingatlanokat bírói árverésen eladatta, azokat potom áron megvásárolgatta, legtöbbször úgy, hogy még az árverési költségek sem kerültek ki.”

A KORMÁNY IS FELISMERTE ezt a helyzetet, és a bírósági végrehajtási eljárás novellájával, az 1908. évi XLI. törvénycikkkel módosították a 156. §-t oly módon, hogy a kölcsönügyleten kívüli tulajdonostársak tulajdoni illetőségére csak akkor lehetett végrehajtást vezetni, ha ezt előzetesen a tulajdonostársak írásbeli közös kérelmükben így kérték.

A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG 1906. március 1-jén szociális kérdéseket tárgyaló tanfolyamot tartott, amelynek egyik előadására Gidófalvyt kérték fel. Az előadás anyaga később füzetben is megjelent. A szerző életpályája ismeretetésével is hitelesítette a szövetkezetek szervezése iránti elkötelezettségét. Visszaemlékezésében kiemelte, hogy a szászrégeni közjegyzői kinevezése adott alkalmat arra, hogy bekapcsolódjon a szövetkezeti mozgalomba. A szövetkezeti mozgalom ekkor már ott tartott, hogy mintegy 1100 községben, nyolcvanezer taggal működtek szövetkezetek Magyarországon.

A FALVAK GAZDASÁGI FEJLESZTÉSÉT a központi kormányzat községi pótagadó bevezetésével is igyekezett előmozdítani. Ez azonban a kívánt cél elérése mellett a nemkívánatos hatással is járt, hogy szembeállította egymással a városokat és a községeket. Az érdek-összeütközés feloldását Gidófalvy úgy képzelte el, hogy a községi takarékpénztárak alapítása kerüljön felgyorsításra. Ez annál

Gidófalvy István
díszmagyaros portréja

is inkább szükséges volt, mert 1905-ben csak 14 működő községi takarékpénztár volt Magyarországon. A községi takarékpénztárak elterjedését nagymértékben megnehezítette az a körülmény, hogy ekkorra már kiépült az országban a posta-takarékpénztári hálózat, valamint a magán-takarékpénztárak is nagy szerepet játszottak a hitelezésben. Ezek gazdasági működése azonban nyereségorientált volt, így a községi takarékpénztárak alapítása ennek ellenére is sikeres lehetett, mivel ebben az esetben a betétesek és a kölcsönadósok érdeke egybeesett.

1911-BEN LÁTOTT NAPVILÁGOT a *Gondolatok a szövetkezeti eszme köréből* című, saját kiadásban megjelent röpirata, amely egyben összegezte is a már húsz évre terjedő szövetkezet alapító munkájának főbb tanulságait. Gidófalvy a szövetkezetalapítás eszméjét a Bibliából vezette le, mert úgy vélte, hogy a szövetkezetek szervezése nem más, mint az

„egymás terhére hordozzátok” isteni parancs teljesítése. A szövetkezetszervezési munkát Szász Domokos erdélyi református püspök kezdeményezésére és felhatalmazása alapján kezdte el. Véleménye szerint egy vallásos ember különösebb szakirányú képzés nélkül alkalmas lehet a szövetkezetek megszervezésére. A röpiratának második része már gyakorlati célt szolgált. Kolozsváron kívánt az egyetemi hallgatók részére szövetkezetet szervezni. Az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem hallgatóinak 29%-a részesült valamilyen diákjóléti támogatásban. Ezt az állami és alapítványi támogatást egészítette volna ki az egyetem hallgatói számára készített szövetkezeti alapszabály mintája. Bár előrebocsátandó, hogy ez a szövetkezet nem jött létre, mégis a Gidófalvy által készített minta alkalmas volt iskolai szövetkezetek alapítására. A minta szerint a szövetkezet alaptőkéjét az egyetemi hallgató tagok befizetése és esetlegesen érkező adományok képezték. A működési költségek kifizetése után fennmaradó tőkét teljes egészében a hallgatók segélyezésére kellett fordítani. Ezért az alapító és a rendes tagok státusza mellett külön szabályozta a minta a tiszteletbeli és a pártoló tagok jogait. A szövetkezet intéző szervei, a közgyűlés, a választmány és a választott tisztviselők mellett a szövetkezet speciális jellege miatt még a fölöttes hatóságot is szerepeltette. Ezt a szerepet az egyetemi tanács töltötte be.

A COMMISSION INTERNATIONALE D' AGRICULTURE 1913-ban tartandó brüsszeli kongresszusára kérdőíveket küldött ki több országba, mert vizsgálat tárgyává kívánta tenni a falvak lakosságának csökkenését és a falusi birtokok optimális nagyságának meghatározását. Az erdélyrészi állapotok feltérképezésére Gidófalvyt kérték fel, mivel több évtizedes tapasztalata alapján hiteles képet tudott adni a falusi állapotokról. A közjegyző válaszaiból kiderült, hogy a XX. század első évtizedeiben már megállíthatatlan volt a falusi lakosság városokba történő áramlása. Kolozsváron ebben az időben már külön városrészek létesültek a bevándorlók letelepítésére. Kolozsvár lakossága 1880–1910 között megkétszereződött. Amíg 1880-ban 32 831 fő volt a lakosság száma, addig 1910-ben már túllépte a 60 ezret. Ezt a népszaporulatot elsősorban a bevándorlás okozta.

A BEVÁNDORLÁSI FOLYAMATOT nem lehetett leállítani, mivel annak első sorban gazdasági okai voltak. A vidéki lakosság egy része nem tudta a költségeit visszafizetni, ezért a vidéki (Gidófalvy szerint: koca) bankok elárverezték a birtokaikat. Vidéki vagyon- és munkalehetőség hiányában pedig csak a városokban volt lehetőség új életkörülményeket találni. Felvetődött az állami felelősségvállalás szerepe, hogy az elárverezett birtokokat az államkincstár magához váltsa, és ezt követően mérsékelt bérleti díjért bérbe adja azon családtagoknak, aki korábban nem jutott csődbe. Ugyancsak gazdasági nehézségeket okozott a legelő és az erdő elkülönítése, mert ez hozzájárult az állattartás visszaszorulásához. Az istállóos állattartásnak ekkor még nem voltak meg a gazdasági feltételei Erdélyben. A szarvasmarhatartásban pedig az is helytelen döntésnek bizonyult, hogy a Nyugat-Európában bevált fajtákkal próbálták lecserezlni az őshonos erdélyi fajtákat.

A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG erdélyrészi szervezete rendszeres előadásokat szervezett, elsősorban télen, gyakorlati jelleggel, hogy a gazdákkal az új földművelési módszereket és gépeket megismertessék. Gidófalvy a szervezetekalapításokat tartotta a legjobb eszköznek arra, hogy a falusi lakosságot helyben tudják tartani. Ezt jó megoldásnak látta mind a kivándorlás, mind pedig a városokba történő betelepülés mérséklése érdekében. Bírálta a falusi olvasóköri működését is, mivel nem sokféle olvasmányra lenne szükség, hanem a praktikus gazdálkodási tanácsokat adó szakmunkákat kellene több példányban tartani, mert az azonos olvasmányok generálnák a szakmai vitákat. Ugyanakkor a bevándorlási folyamat azért sem volt megállítható, mivel a városi építkezések bérmunkásigényei nem tették lehetővé a tendencia megfordítását. Az Erdéllyel határos regáti részeken ekkor már 200 ezer magyar élt, míg Bukarestben ebből kb. 50 ezer fő volt a magyarok aránya. A jelentésre adott válaszokból is egyértelmű volt, hogy a kedvezőtlen népességmozgási folyamatokat legfeljebb csak mérsékelni lehet.

Kolozsvári közjegyzői irodájának munkatársaival

GIDÓFALVY FIGYELME azonban nemcsak a szövetkezeti mozgalomra terjedt ki. Ismerte és átvette korának minden haladó népjóléti kezdeményezését. 1912-ben az erdei iskolák magyarországi elterjesztése érdekében emelt szót. Angol és német minták átvételével Szombathelyen és Székesfehérváron nyitottak ilyen típusú iskolákat, amelyek célja a természettudományi tantárgyak természeti környezetben történő oktatása volt. Gidófalvy a működő hazai minták alapján Kolozsváron szeretne volna meghonosítani az erdei iskolát. Célja az egészséges életmód mellett a tanulók közötti társadalmi különbségek mérséklése volt. A helyes gyermeknevelés érdekében beindította az anyák iskoláját, amelynek keretében rendszeres egészségügyi ismeretterjesztő előadásokat tartottak, valamint az arra rászorulóknak külön tanácsadást is nyújtottak. Az eredményeket pedig a kezdeményezés elterjesztése érdekében külön ismertették a hazai lapokban.

1912 ŐSZÉN JELENT MEG Gidófalvy István és özvegy dr. Schultz Józsefné könyve *A magyar pap és tanító szociális kötelezettségei* címmel, amely a szociális munka iránt elkötelezett közjegyző életművének összegzését adja. Az előfizetési felhívásban maga Gidófalvy is így tekintett munkájára. „Három évtizede foglalkozom szociális eszmék terjesztésével és annak keretén belül nem minden eredmény nélkül azokkal a kérdésekkel, melyek hazánkban az erkölcsi és anyagi jólét általánosításait volnának hivatva megvalósítani. Több száz hitel-szövetkezetet, iparvállalatot, különböző köröket, munkáskerteket létesítettem hazánkban, és ezek létesítése körül való utazásaim közben arra a tapasztalatra

jöttem, hogy különösen hazánk fiatalabb nemzedékében megvan a szociális érzék magva és a mások bajával való törődés gondolata, de nincs kellőleg irányítva, s így elkalandoznak olyan terekre is, melyek sem az egyesek, sem az állam érdekeivel össze nem egyeztethetők.”

A MUNKA MEGÍRÁSÁHOZ Gidófalvy szerzőtársat vett maga mellé, mert a több évtizedes tapasztalatai ellenére hivatali és társadalmi kötelezettségei nem tették volna lehetővé a könyv egyedüli megírását. A könyv címtettjei a címben is szereplő papok és tanítók, akik hathatós támogatása nélkül minden vidéki szociális munka bukásra volt ítélve. Másrészt e két hivatás gyakorló társadalmi pozíciójuknál fogva önállóan is befolyásolták a szociális munka sikerét.

GIDÓFALVY A KÖNYV MEGJELENTETÉSÉVEL eszközt kívánt adni. „Legyenek az igazi műveltség terjesztői papjaink és tanítóink, és ne a romboló álműveltségnek, és akkor megtették kötelességüket. Mi bízunk bennük és hisszük, hogy amint Németországot a pap és tanító tette gazdaggá áldásos, szorgalmas munkával, úgy Magyarországot is nagygyá és hatalmassá teszik.”

A MŰ KÉT RÉSZRE: az óvó és építő fejezetekre tagolódik. A könyv első, tartalmi része a közegészségügyi ismereteket foglalta össze, amelyek a korabeli alapvető higiénés előírások leírását tartalmazták. A szerzők kiemelt részekben foglalkoztak a népbetegségek számító alkoholizmussal, a gyermek és az anya védelmével. A korabeli tapasztalatokra építve megjelenik a kivándorlás tényének elemzése és az amerikai magyar telepek leírása is. A szövetkezeti rész Gidófalvy korábbi munkáinak összeszerkesztett változata. Ugyanakkor az egyes szövetkezeti típusok részletes bemutatásával, a gazda- és hitelszervezetek ismertetésével meghaladja a korábbi munkák tartalmi körét. A háziipar és munkásvédelem kérdéseinek taglalása zárja ezt a részt, majd a munka záró részében a papok és tanítók azon kötelezettségeiről értekezik, amelyek elősegítik a szegényebb néprétegek felemelkedését. A könyvet számos egyházi és társadalmi folyóirat, valamint napilapok is recenzálták, ajánlottak az olvasóiknak, ugyanakkor a mű társadalmi hatását nem ismerjük. A sikert mutatja azonban, hogy a Vallás- és Köznevelési Minisztérium támogatásával 1914-ben megjelent a könyv második kiadása. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szerzők könyve bekerült az iskolai oktatásba.

AZ 1914-BEN KITÖRT I. VILÁGHÁBORÚ egyben Gidófalvy alkotókorszakának lezárulását is jelentette. A háborús körülmények között mindössze két rövidebb írás jelent meg a nevében, amelyek az ármaximalizálás, a háborús spekuláció és az élelmiszerhiány kérdéseit járták körül. Véleménye szerint a kormányzat részéről bevezetett maximált árak nem segítették elő a vidéki lakosság fogyasztásának növekedését. Érvelése szerint, ha az agrárnépesség fogyasztása csökken, úgy ez kihat a nemzetgazdaság egészére. A háborús viszonyok közepette eltűnt zsír problémáját úgy kívánta megoldani, hogy a városi lakosok is tartsanak és

hizlaljanak disznót. Ha a városi lakosság is átállna az önellátásra, úgy ez alkalmas lenne a spekuláció letörésére, mert ez esetben a hatósági ármaximalizálás nélkül a piac törvényei korrigálnák az árakat. Ebben az időszakban Czeck Rózsika, közjegyzői irodájának munkatársa írt Rózsika írói néven sok tárcát, amelyek anekdotikus történeteiből elsősorban Gidófalvy István közjegyzői munkásságához kapunk értékes adalékokat.

1915-BEN DORGÓ ALBERT közjegyzői kamarai elnök tisztségét átvéve, a Kolozsvári Közjegyzői Kamara elnökének választották meg. Az impériumváltás idején az Erdélyben való maradás mellett döntött, így a román királyra letette az esküt. Ezzel Gidófalvy egyúttal a Kolozsvári Közjegyzői Kamara román impérium alatti első elnöke lett. Az új államhatalom azonban nem bízott a magyar nemzetiségű közjegyzőkben. Gidófalvyt a csekélyebb súlyú Erzsébetvárosba (Dumbrăveni), míg a másik kolozsvári közjegyzőt, Schreiber Miklóst Szamosújvárra (Gherla) kívánta áthelyezni. A kormányzati intézkedés megakadályozásának eredménytelensége, vagyonának várható elvesztése egészségi gondjait tovább súlyosbította. 1921. január 10-én hunyt el Kolozsváron. A Házsongárdi temetőben temették el. A korabeli sajtó és a szövetkezeti folyóiratok egyöntetűen elismerték a közéleti munkásságát. „Gidófalvy István mindjárt az elsők között megértette Károlyi Sándornak az eszméit, és míg a nemes gróf itt a szűkebb értelemben vett Magyarországon, addig Gidófalvy István Erdély magyarjai között terjesztette a szövetkezeti eszmét, alapította egyre-másra a ma is virágzó szövetkezeteket és gazdaköröket.”

GIDÓFALVY ISTVÁN MUNKÁSSÁGÁT értékelve az elsődleges annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mi vezette őt a szövetkezeti eszme gyakorlati megvalósításához? Erre a kérdésre a választ részben megtaláljuk az írásaiban. Elsődleges a szülői ház jótékonyásra hajlamos szelleme, míg eszmei vonalon a szövetkezeti eszme sikeres alföldi megvalósulása. Gróf Károlyi Sándor közvetlen munkatársaként bekerült a szövetkezetek országos központjába, így támaszkodni tudott arra az eszmei és gyakorlati támogatásra, amit a magyar társadalmi körülmények között ezen a téren el lehetett érni. Ugyanakkor működésének második pillére a református egyház volt, amelynek kezdő közjegyzősége idején kolozsvári püspöke, Szász Domokos inspirálta őt az első gyakorlati lépésekre. A személyisége jóhiszemű, altruista vonásai csak felerősödtek, amikor a kolozsvári Unió szabadkőműves páholy tagja lett. Ezek a hatások predesztinálták arra, hogy a jótékonyság, a közért való cselekvés gyakorlati megvalósítására lépett. Életének huszonöt évre terjedő legaktívabb időszakában, 1911-re több mint 400 hitelszövetkezet alapítása, mintegy százezer taggal köthető a nevéhez. Ehhez társíthatók még a kolozsvári korszakának helyi szövetkezetalapításai.

GIDÓFALVY KÖZÉLETI MUNKÁSSÁGÁNAK fontos része volt az erdélyi református egyház vallási életében történt részvétel. Egyházmegyei főgondnokként

járt el, illetve hosszú időn keresztül a kolozsvári Református Teológiai Akadémia főgondnoka is volt. A formális egyházi tisztségek betöltése mellett a százrégeni református templom építkezésének befejezője és a kolozsvár-hídelvei templom építtetője volt. Az egyházban élvezett nagy tekintélyét igyekezett érvényesíteni az egyházi tisztségek betöltésénél, mivel olyan lelkészeket támogatott véleményével, akik előrevitték a hitéletet egyházközösségükben.

A KÖZJEGYZŐ A HELYI POLITIKAI ÉLETBEN is részt vett. Következetes kormánypárti politizálásával előbb a Szabadelvű Párt, majd a Nemzeti Munkapárt tagja volt. Tekintélyes kolozsvári polgárként elősegítette a kormánypárti képviselőjelöltek megválasztását. Fő politikai céljának az anarchizmus és a szocializmus elleni harcot tekintette. Úgy vélte, hogy az alsóbb néprétegeket, beleértve a munkásosztályt is, csak az eszmei felvilágosító munkával, a szervezetek alapításával lehet kiszabadítani az államra veszélyes eszmék vonzásából. Bár időnként a szocialista szó használata nála nem volt konzekvens, mert ezt abban az értelemben értette magára is, hogy a szociális eszme megvalósításán dolgozott. Virilistaként tagja volt Kolozsvár szabad királyi város törvényhatósági bizottságának, így városfejlesztési és szociálpolitikai téren több javaslat kezdeményezője volt.

GIDÓFALVY EGYÉNISÉGÉT a jóhiszeműség és az altruizmus hatotta át, így ennek csapdájába esve sokszor felkészületlen volt a személyét ért támadásokkal szemben. Az uzsorakölcsönök elleni fellépésével sok ellenséget szerzett magának, akik azzal az álhírrrel próbálták ellehetetleníteni, hogy személyes haszna származott a szervezetkezelésekben. Ezek a támadások azonban nem vetettek véget a pályájának, a szervezetkezeti eszme iránti elkötelezettségének. Bárány Dezső volt miniszterelnök róla írt jellemzése szerint: „ott van mindenütt, beleszól mindenbe, akar mindig és nem lankad soha”.

GIDÓFALVY A HIVATALNOK-NEMESI származása édesapjához hasonló hivatalnoki pálya betöltésére predesztinálta. A jogi egyetem elvégzése azonban lehetőséget adott arra, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozzon, a közjegyzői pályát választhassa. A közjegyzői hivatás gyakorlása megfelelt a habitusának, mivel alapvetően konfliktuskerülő személyiség volt. A közjegyzői közéletben való elkötelezett részvételének bizonyítéka, hogy kollégái 1915-ben a Kolozsvári Közjegyzői Kamara elnökének is megválasztották. Pályájának tragikus fordulatát az impériumváltás okozta, ami felkészületlenül érte őt, mivel a közjegyzői hivatásának további gyakorlása ellehetetlenült azzal, hogy nem rendelkezett román nyelvtudással.

GIDÓFALVY SZAKMAI PÁLYAFUTÁSÁNAK értékelését összegezve megállapítható, hogy töretlen hitének, kitartásának köszönhetően sikereket ért el a kora viszonyai között, amit az is jelez, hogy a korabeli sajtó a „székelyek patrónusa”, illetve a „székelyek apostola” jelzőkkel is felruházta, valamint Bárány

Miklós az *Erdély-trilógiájában* Abády Bálint alakját elsősorban róla mintázta meg. Emlékét Kolozsváron és Budapesten Illyés Antal szobrászművész mellszobra őrzi, valamint a Magyar Országos Közjegyzői Kamara egyik szakmai díját róla nevezték el.

HALLER GUSZTÁV

HALLER GUSZTÁV, AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS ELŐTTI KOLOZSVÁR UTOLSÓ POLGÁRMESTERE

FEGYVERESI ZSOLT

Hilíbi Haller Gusztáv 1873. december 5-én született Kolozsváron Haller Rezső és Groisz Kornélia ötödik és egyben legkisebb gyermekeként. Édesapja ügyvéd, a kolozsvári ügyvédi kamara elnöke, Haller Károly jogászprofesszor, Kolozsvár polgármesterének (1884–1886) és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alapítójának a bátyja. Anyai nagyapja Groisz Gusztáv jogászprofesszor, az 1872-ben Kolozsváron megnyíló egyetem jogi karának első dékánja volt. Minden valószínűség szerint a Gusztáv nevet is nagyapjára emlékeztetően kapta. Az öt testvér közül Gusztávon kívül bátyja, Gábor is a jogi pályát választotta. Ő a Magyar Királyi Kúria bírása volt.

HALLER GUSZTÁV iskolai tanulmányait 1893-tól kezdődően a kegyes tanítótorendiek vezetése alatt álló kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban végezte. Az iskolai értesítők tanúsága szerint a gyengébb testnevelési osztályzatokon kívül szinte mindenből jeles tanuló volt, rendkívüli szorgalmáért és jó magaviseletéért többször is jutalomban részesítették. Az iskola segélyező-egyletének rendes tagja és rendszeres adakozója, az önképzőkör és a daltársulat buzgó szervezője volt. A daltársulattal a nagyobb ünnepeken zenés miséket adtak elő, de a hétköznapiokon is a szentmisék alatt zenével és énekkel színesítették a liturgiát. Az iskolai ünnepélyeken Gusztáv a daltársulat tagjaként szintén gyakran megfordult az iskolai színpadon. Az egyik ilyen jeles alkalom volt az önképzőkör által 1890. november 30-án megszervezett Vörösmarty-ünnep, ahol a *Kolozsvár* napilap beszámolója szerint Finály György (hegedű), Sigmond Elek (harmónium) és Haller Gusztáv (zongora) Alessandro Stradella *Air d'église* című darabját adták elő. A trió más alkalmakkor is szívesen zenélt együtt, így rendszeresen szerveztek jótékony célokra koncerteket és mulatságokat is.

GUSZTÁV 1891-BEN jelentkezett érettségire, ahol magyar, német, latin és görög nyelv és irodalomból, illetve mennyiségtanból tett írásbeli és szóbeli vizsgát. Az 1891. évi iskolai értesítő szerint jelesen érettségizett. A következő iskolai

tanévtől már nem hallgatója a Római Katolikus Főgimnáziumnak, mégis rendszeresen visszajárt az *alma mater*be, és ott előadóként is részt vett az intézet által jótékony célokra szervezett hangversenyein. Az egyik ilyen alkalommal, amiről szintén a *Kolozsvár* napilap számolt be, Beethoven egyik leghíresebb zongoraszonátáját, a *Patetikus szonátát* adta elő. Bár Haller Gusztávot minden bizonnyal vonzotta a művészi pálya, a zongoraművészi karrier, szülei kérésére 1892 őszén beiratkozott a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára. Jogi tanulmányaival párhuzamosan két évig a zene-konzervatórium hallgatója is volt, és fellépőként részt vett az intézmény által szervezett rendezvényeken. Végül a szülői akarat diadalmaskodott, és Gusztáv jogi diplomát szerzett. Egyetemi éveit alatt is szorgalomról és kitartásról tett tanúbizonyságot. Részt vett a kolozsvári ifjúsági közelet szervezésében, és többek között az 1894. évi, Kolozsváron megtartott első országos diákkongresszus rendezésében és lebonyolításában is. Itt olyan szervezőtársakkal együtt dolgozott a kongresszus sikerén, mint Kolosváry Bálint, Kacsóh Pongrácz vagy Veress Endre. Haller Gusztáv tagja volt a kolozsvári egyetemi ifjúság ama küldöttségének, amely részt vett 1894. április 1-jén Kossuth Lajos temetésén Budapesten. A küldöttség tagjai közt volt még Kolosváry Bálint, Óvári Elemér és Herepei Iván is.

EGYETEMI TANULMÁNYAINAK elvégzése után Haller Gusztáv ügyvédi vizsgát tesz, majd az önkéntes katonai szolgálat teljesítése után, 1897. január 1-től az 51. sz. gyalogezred hadnagyává léptették elő. Az *Igazságügyi Közlöny* 1900. évi júniusi számában arról olvashatunk, hogy a kolozsvári ügyvédi kamara dr. Haller Gusztáv ügyvédet, Kolozsvár székhellyel, az ügyvédek lajstromába felvette. Haller 1913 decemberéig a kamara tagja, amikor is polgármesterré választása után az ügyvédek névjegyzékéből önkéntes lemondása folytán törölték.

1900 OKTÓBERÉBEN Budapesten a józsefvárosi jezsuiták templomában feleségül vette Szőcs Mariskát, Szőcs Ákos kúriai bíró lányát. A kolozsvári *Magyar Polgár* napilapban az esküvőről a következő rövid híradás jelent meg:

„Budapestről táviratozzák ma délben: a jezsuiták templomában fényes esküvő volt. Haller Gusztáv dr. kolozsvári ügyvéd vezette oltárhoz Szőcs Mariskát, Szőcs Ákos kúriai bíró bájós leányát. A templomot zsúfolásig megtöltötte a nagyszámú előkelő közönség. Násznagy Haller Károly miniszteri tanácsos kolozsvári egyetemi tanár volt. Esküvő után az országos kaszinóban lakoma volt, mely után a fiatal pár Riviérára utazott nászútra. A kolozsvári előkelő társaskörök két előnyösen ismert tagjának frigyét jó barátok s jó ismerősök szerencsekívánságai kísérik.”

AMIKOR 1900 DECEMBERÉBEN édesapja nyugdíjba vonult és a kolozsvári ügyvédi kamara elnöki tisztségéről is lemondott, az ügyvédi irodát Gusztávnak adta át. Bár a kamara kérésére Haller Rezső visszavonta lemondását, 1901 májusában ismét, ez alkalommal már végleges döntést hozott lemondásáról.

Az ügyvédi kamara nevében Weisz József alelnök beszédben búcsúzott el Hallertől, majd ezt követően átadták neki a kamara emlékiratát. A beszámoló szerint Haller Rezső meghatottan mondott köszönetet a kitüntető megemlékezésért. Az ügyvédi kamara talán volt elnökük iránti tiszteletből nem is választott új elnököt Haller helyébe, hanem azt az 1902-ben esedékes tisztújításig halasztotta. Az 1902 januárjában tartott tisztújításon a kolozsvári ügyvédi kamara új elnökévé Dobál Antalt választotta. A kamarai közgyűlés Haller Rezsőt életfogytig tartó díszelnökévé választotta meg. Az ünnepi pillanatról készült beszámoló szerint: „Az érdemeiben megőszült elnök a meghatottságtól könnyekre fakadt, és hosszú ideig szóhoz sem tudott jutni. Könnyek között annyit mondott, hogy hagyatékának ez okirat fogja egyik legbecsesebb részét képezni. Erről külön fog rendelkezni, s annak tiszteletben való megőrzését örököseinek legnemesebb kötelességévé fogja tenni.”

A KORABELI SAJTÓBAN megjelent hirdetések tanúsága szerint Haller Gusztáv ügyvédként főként fizetéseképtelenségi ügyekben, illetve csődeljárásokban vállalt szerepet. Az 1900-as évek elején például ügyfelei között találjuk a Thonet testvéreket, Michael Thonet műbútorasztalos, a modern gyártástervezés és formatervezés előfutárának fiait, a Gebrüder Thonet cég tulajdonosait. Haller Gusztáv több kolozsvári szervezet jogtanácsosaként is munkálkodott. Így 1905-től a Római Katolikus Státus, majd 1906-tól az EMKE jogtanácsosa. Mindkét jogtanácsosi tisztséget édesapja lemondása után a szóban forgó szervezetek döntése alapján töltötte be. A Státusznál egy évig csak helyettesként tölthette be a jogtanácsosi állást, mert Ugron Gábor nehezményezte, hogy az igazgatótanács nem a státuszgyűlésen lefolytatott választás útján töltötte be a jogtanácsosi tisztséget. 1906-ban a Kolozsváron megtartott státuszgyűlésen végül az igazgatótanács javaslatára és a közgyűlés jóváhagyásával Haller Gusztávot választják jogtanácsosnak. Az elvégzendő jogtanácsosi munka 1600 korona tiszteletdíjjal járt.

HALLER 1901-TŐL a Függetlenségi Párt színeiben kezd politizálni. Az 1901 októberében Kolozsvár két választókerületében lezajlott országos képviselőválasztáskor az egyik szavazatszedő küldöttségbe a Függetlenségi Párt részéről megfigyelő. A magyarországi belpolitikai válságot is okozó 1905-ös választásokon ismét megfigyelőként vett részt Kolozsvár II. választókerületében. A választásokat követően a harminc éve kormányzó Szabadelvű Párt Kolozsváron is alulmaradt a szövetkezett ellenzékkel szemben. Haller 1906-tól tagja volt a város törvényhatósági bizottságának, és több budapesti napilapban megjelent híradás szerint a Függetlenségi Párt helyi alelnökeként Kolozsváron részt vett a Tisza István ellen szervezett népgyűlésen. A kolozsvári nemzeti kaszinó 1913. évi közgyűlésén a kaszinó igazgatójává választották.

1913 AUGUSZTUSÁBAN a *Székely Nép* lap számol be arról, hogy Szvacsina Géza, Kolozsvár polgármestere egészségügyi okokból nem kívánja többet hivatalát

Dr. Haller Gusztáv az utcán

betölteni, és csak arra vár, hogy a városi nyugdíjszabály-rendeletet a belügyminiszter jóváhagyja, majd azt követően beadja nyugdíjaztatása iránti kérelmét. A lap beszámolója szerint a polgármester-választásra előreláthatólag januárban kerül sor, de már elkezdődtek a tárgyalások a polgármesterjelölt kapcsán. Már augusztusban felmerült Haller Gusztáv neve, azonban a lap értesülései szerint Haller kijelentette, hogy nem fogja megpályázni a polgármesteri tisztséget. Októberben a Függetlenségi és 48-as párt, mint a városi közgyűlés többségben lévő pártja, Apáthy István pártelnök vezetése alatt tartott választmányi ülésén úgy határozott, hogy a párt Haller Gusztávot jelöli Szvacsina Géza polgármester utódjául. A Munkapárt Fekete Nagy Béla polgármester-helyettest és Kiss Mór egyetemi tanárt preferálta volna jelöltként. A sajtóban megjelent híradások szerint Haller Gusztáv ekkor már minden

bizonynal vállalta volna a polgármesterséget, ha erre a közgyűlés felkéri. A közgyűlés 1913. november 24-én a szavazatok nagy többségével Haller Gusztávot választotta polgármesternek. A 122 leadott szavazatból Haller 81 szavazatot kapott, így ellenfele, Fekete Nagy Béla alulmaradt a polgármesteri székért folytatott küzdelemben. A választás előtt a *Pesti Hírlap* belpolitikai rovata közölt egy rövid, de érdekes elemző hírt a Kolozsváron kialakult helyzetről:

„Rég tudott dolog, hogy a város képviselőjében az ellenzék viszi a vezérszerpet, s a kommunitás az egyetlen volt, mely a Tisza-kabinet bemutatkozásakor nyíltan és egyenesen bizalmatlanságot szavazott. Erre a kormány az ellenzék megfékezésére és letörésére a konciliáns gróf Esterházy Kálmán főispán menesztésével gróf Bethlen Ödönt nevezte ki főispánul. Gróf Bethlen azonban belátta, hogy a törvényhatósági ellenzék akarata ellenére egy lépést sem tehet, s ennek tudható be, hogy a küszöbön álló polgármester-választás idejére paktumot kötött az ellenzékkel, megadva magát kényre-kedvre. Ez azt jelenti, hogy a főispán a munkapárt jelöltjét, Fekete-Nagy Béla helyettes polgármestert elejtve, Haller Gusztáv ügyvéd, a függetlenségi párt jelöltje mellett foglalt állást.”

HALLER MEGVÁLASZTÁSÁT nem fogadta mindenki kitörő örömmel. Rögtön a választást követően fellebbezést adtak be a közigazgatási bírósághoz, amely azonban 1914 januárjában az ügyel kapcsolatos keresetet elutasította. Megválasztása kapcsán a Tóth Sándor névvel fémjelzett *Kolozsvári Tükör* riportlapban

több gunyoros hangvétellű írás jelent meg. Az alább olvasható írás közvetlenül megválasztása után látott napvilágot *Új uralkodók a városházán* címmel:

„A hétfői polgármester-választás tehát Haller Gusztáv róm. kath. gazdag ügyvéd »győzelmével« végződött, negyvenegy szavazattal megbuktatták Fekete-Nagy Béla helyettes polgármestert, a város 22 éven át dolgozó tisztviselőjét. Egy ismeretlen ügyvédet tettek meg a város fejének, egy becsületes, derék embert, aki soha a légynek sem ártott, de akinek közéleti szereplése mindössze újságolvasásból állott, meg hogy minden második délután a Kikaker törzsasztaláról kinézett a

Felszólalás

mozgó utcára. Haller Gusztáv helyett nem kaptak más nekik valót Fekete-Nagy Béla ellenségei, lelkiismereti furdalás nélkül polgármestert csináltak tehát Haller Gusztávból, aki elsősorban önmaga ellen vétett, mikor ezt a nem neki való állást elfoglalta.”

SZINTÉN ÉRDEMES ITT RÖVIDEN Haller Gusztáv eskütétele utáni beszédéből idéznünk, melyet polgármesterré választása után több napilap is közölt:

„Hiszen rendeltetésünk az, hogy a város érdekében együttműködjünk. Ezt az együttműködést lehetővé tenni, a város érdekeit pártatlanul képviselni elsősorban és főként a polgármesternek kötelessége. Habár politikai és pártállásom közismert, megválasztásom annak a jele, hogy a bizottság többsége föltételezi rólam, hogy a pártpolitikán felülemelkedve, kizárólag városi politikát fogok folytatni. Egyúttal annak a reményemnek adok kifejezést, hogy a város érdekeit szem előtt tartó bizottsági tagok politikai pártállásukra való tekintet nélkül a városi politikának lesznek lelkes hívei, és ha majdan visszatekintek polgármesteri működésemmre, ennek legnagyobb eredményeül egy életképes városi párt létrejöttét fogom tekinthetni.”

HALLER POLGÁRMESTERI működését vizsgálva azt látjuk, hogy valóban sikerült neki a pártpolitikán felülemelkedni, nem pártemberként, hanem hiteles, ízig-vérig polgármesterként viselkedni. Bár a már említett *Kolozsvári Tükörben* megjelent írás kevés esélyt látott arra, hogy Haller hosszú ideig vezesse a várost, tudjuk azt, hogy polgármesteri tisztségétől csak 1919 januárjában kénytelen megválni, amikor a román hatóságok átveszik a város feletti ellenőrzést.

POLGÁRMESTERRÉ VÁLASZTÁSÁT követően Haller lemond törvényhatósági bizottsági tagságáról, és pártja a megüresedett helyre Kecskeméthy István volt országgyűlési képviselőt, református teológiai igazgatót és tanárt jelölte. A megüresedett helyre ellenjelöltként a Munkapárt szintén egy református teológiai tanárt, a dunamelléki református egyházkerület későbbi püspökét, Ravasz Lászlót jelölte. A választás újabb függetlenségi győzelmet hozott Kolozsvárnak, ahogy erről a helyi és budapesti lapok is beszámoltak.

„Függetlenségi győzelem Kolozsvárott. Kolozsvárról jelentik: Vasárnap ismét megszorodott Kolozsvárott a függetlenségi és 48-as pártnak a munkapárttal szemben aratott győzelmeinek sora. A függetlenségi párt alelnöke, dr. Haller Gusztáv polgármesterré választatván, lemondott a törvényhatósági bizottságban viselt tagságáról. A választást tegnap ejtették meg. A munkapárt – tudva, hogy most már léte forog kockán – teljes erejét megfeszítve indult a választási küzdelembe, hogy a függetlenségi párt jelöltjével, dr. Kecskeméthy István volt országgyűlési képviselő, református teológiai igazgatóval szemben a maga jelöltjének, Ravasz László református teológiai tanárnak biztosítsa a többséget.”

MÁR POLGÁRMESTERI MANDÁTUMA első hónapjában Hallernek számos sürgető kérdéssel kellett szembenéznie. Az erdélyi birtokviszonyok és birtokpolitika alakításáról folytatott tárgyalásokat Bartóky József földművelésügyi államtitkár és Szomjas Lajos miniszteri tanácsossal Jósika Gábor, Bánffy Ernő, Bélydy Kálmán és több más előkelőség társaságában. Az utazás célja, ahogy arról a *Székely Nép* lap is beszámolt, az volt, hogy az államtitkár a helyszínen győződjön meg mindazon hiányokról, amelyeket az erdélyi és székelyföldi gazdasági élet felmutat. Az utazás okát talán azok az adatok szolgáltatták, amelyek Tokaji László, az Erdélyi Gazdasági Egylet titkárának írásában láttak napvilágot, melynek címe *Eladó ország. Az erdélyrészi földbirtokforgalom utóbbi 10 évi adatai. Az erdélyrészi földbirtokpolitika feladatai...* A *Magyar Gazdák Szemléjében* 1913 szeptemberében megjelent *Magyar nemzeti birtokpolitika* című írás szerint:

„Tokaji László gondos adatgyűjtéseiből azt a megdöbbentő végeredményt állapítja meg, hogy Erdélyben és a régi úgynevezett kapcsolt részekben az utolsó tíz év alatt 188 ezer kat. hold birtok 70 millió korona értékben ment át oláh és szász tulajdonba, hogy veszteségünk csupán az oláhok javára 155 ezer k. holdat tett ki 59 millió korona értékben, s hogy ebből az 50 holdon felüli birtok 112 ezer k. h. 52 millió korona értékben, ami azt jelenti, hogy a pusztulás tárgya az utolsó tíz esztendőben is főképpen a középbirtok volt.”

1913. DECEMBER 14-ÉN Haller részt vett az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés kolozsvári kerületének ülésén, ahol gazdaságpolitikai kérdések megvitatására került sor. Az év utolsó törvényhatósági bizottsági ülésén a város pénzügyeinek és adminisztrációjának reformjára létrehozott tanács előterjesztéseivel foglalkoztak, ahol felmerült az, hogy a házipénztár sürgős szükségleteinek fedezésére két és fél millió korona függőkölsönt vesz fel. Arról is vita

zajlott, hogy a sör és pezsgő megadóztatására a város a kormánytól engedélyt kérjen. Helyi szinten égető kérdés volt a földgáz bevezetése. Ahogy arról a *Világ* napilap is beszámolt, Kolozsváron a földgáz ügye igen lassan halad, és a szakértői vélemények sem készültek még el. Az egyik városi közgyűlésen Haller egy interpellációra válaszolva kijelenti, hogy a földgázkoncesszió elnyerését a város létkérdésnek tartja, és az elnyerésért mindent el fog követni. Kenéz Béla közigazdász a földgázbizottság javaslatában azt hangsúlyozta, hogy:

„[...] mozgalmat kell indítani a földgáz Erdélyben való megtartásáért, illetve kihasználásáért. Az erdélyi földgáz – úgymond – Erdélyé, és tiltakozni kell minden irreális terv ellen, hogy innen elvezessék. Erdély iparának és kereskedelmének föllendülése függ a földgáztól, mert iparunk a közös vámterület miatt nem képes fejlődni. Ajánlja, hogy a jelentést az összes erdélyi törvényhatóságoknak küldjék meg, hogy indítsanak mozgalmat a földgáz Erdélyben való kihasználásáért.”

1914 MÁJUSÁRA MÁR ELKÉSZÜLT a Kolozsvár részére felajánlott földgázkoncesszióra vonatkozó szerződéstervezet. Ennek értelmében a város napi 500 000 köbméter földgáznak 25 évig való szolgáltatására nézve köt szerződést. A tervezet kapcsán vita indult. Többen, köztük Apáthy István is nehezményezte azt, hogy a szerződés időtartama csak 25 év, helyette 50 évre való megkötést javasolt, majd azt fejtegette, hogy a szénből készített gázzal szemben a földgáznak milyen előnyei vannak. A törvényhatósági bizottság döntése értelmében a szerződést, annak végleges megállapítása után, küldöttség fogja felvinni a pénzügyminiszterhez. Egy júniusi beszámoló szerint a pénzügyminiszter 0,6 fillér köbméterenkénti egységárban kívánja a földgázt a város rendelkezésére bocsátani. Már a világháború kitörése után, 1915 novemberében Haller vezetésével a földgáz bevezetésének ügyében küldöttség utazik a fővárosba a pénzügyminiszterrel tárgyalni. Teleszky János pénzügyminiszter azt kéri a várostól, hogy mondjon le a földgázkoncesszióról, járuljon hozzá az ipari gáz árának 2 fillérről 4 fillérre való megrágitásához, cserében a földgáz megszerzése iránt érdeklődő Deutsche Bank hajlandó lenne a háztartások szükségletére fogyasztott gáz árát 20 fillérről 15 fillérre leszállítani. A küldöttség a tárgyalások során mindhiába próbálta a város érdekeit megvédeni, a miniszter a földgáz ügyében hajthatatlan volt. Kolozsvár végül legalább azt szerette volna elérni a kormánytól, hogy a Deutsche Bankkal kötendő szerződésben érvényesíthesse a városnak azt az igényét, hogy huszonöt évig napi 500 000 köbméter ipari gázt 2 fillér egységárban kaphasson. A miniszter végül semmilyen engedményt nem tett a városnak, így végül a Haller által vezetett küldöttség tárgyalásai sikertelenül zárultak.

„A Kolozsvárra visszaérkezett küldöttség mindezt a keddi közgyűlés elé terjesztette, a tanácsnak azzal a javaslatával, hogy Kolozsvár mondjon le igényeiről és bízzék meg a kormány méltányos jóindulatában. Ezt a javaslatot hosszabb vita után a közgyűlés elfogadta.”

Főtér, Bányász-palota, 1912

MÉG 1914 JÚNIUSÁBAN Tisza István hivatalos látogatást tett Kolozsváron. Az alkalom Tisza látogatására a munkapárt új klubhelyiségének felavatása volt. Haller, mint a város polgármestere, a kolozsvári pályaudvaron a következő szavakkal köszöntötte őt: „Kolozsvár sz. kir. város nevében üdvözlöm a kegyelmes urat, mint Magyarország miniszterelnökét.”

EZT KÖVETŐEN A SAJTÓ beszámolója szerint ízléstelen elképzelést következett. Tisza csak biccentett a fejével, és anélkül, hogy egy szót szólott volna, ki-

sietett a peronról, majd autóbá ült és a városba hajtott. A jelenet jól szemlélteti a magyar politikai életben 1914-re kialakult helyzetet, a különböző politikai csoportok között elmélyült konfliktusokat.

1915. AUGUSZTUS 18-ÁN, Ferenc József osztrák császár és magyar király születésnapján avatták fel Kolozsváron Szeszák Ferenc szobrászművész alkotását, a *Kárpátok őre* szobrot. Az ünnepséget Bethlen Ödön kormánybiztos nyitotta meg, majd Márki Sándor egyetemi tanár mondott beszédet. Ezt követően minden Kolozsváron képviselt felekezet elöljárója beszédet mondott. Az ünnepi rendezvényt Kolozsvár polgármesterének ünnepi beszéde zárta, aki a város nevében átvette és megköszönte az alkotást. 1918 decemberében, amikor a román csapatok Kolozsvárra bevonultak, a szobrot lerombolták. Egy 1940 őszén lezajló rendőrségi nyomozás arra a következtetésre jutott, hogy a fa emlékművet a román diákság ledöntötte, majd azt a rendőrség épületébe vitték. Onnan egy Lobonțiu László nevű lovasrendőr a szobrot hazavitte és elégette. Lobonțiu az 1930-as évek végén Bukarestbe helyezték át, így a magyar rendvédelmi szervek felelősségre már nem vonhatták.

A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSE a város életére és működésére is rányomta a bélyegét. A város 1916 januárjában kénytelen a lakosságra 80%-os pótdát kivetni, hogy fedezni tudja működési költségeit. Ezért Hallert több kritika érte, felróva neki, hogy a földgázkoncesszió ügyében szavazatával veszítette el a város új bevételi forrását. Kolozsváron átmeneti intézkedésként a kormány határozataival összhangban kenyérjegyrendszert vezettek be. Ezt megelőzően a városházán Haller az érintett iparágak képviselőivel tanácskozást tartott, és ismertette a bekövetkező változásokat. A kenyérjegy bevezetése után egyre több alapvető

élelmiszer árát maximálták, majd a parlagon maradt termőföldek megművelésére munkabizottságokat hoztak létre.

„A zsír árát kilogrammonként 7 korona 20 fillérben maximálták, a zsírnak való szalonna 6 korona 40 fillérre esett... Az új árjegyzéken a hatósági lisztfélék a következőképpen maximáltattak: nullás liszt 90, főzőliszt 64 és kenyérliszt 50 fillér, továbbá a fehér kenyér 66 és a barna kenyér 40 fillér. A vendéglőkben, kávéházakban kiszolgáltatásra kerülő 7 dekagrammos kenyérszeletek ára a fehéré 6 és a barnaé 4 fillérben állapított meg.”

1916 JÚNIUSÁBAN röppent fel a sajtóban az a hír, hogy a saját pártjával elmentébe került kolozsvári polgármestert a Függetlenségi párti törvényhatósági bizottsági tagok a tisztújításkor nem kívánják majd támogatni és helyette a párthoz lojális személyt fognak polgármesternek jelölni. Az *Ellenzék*ben megjelent írás szerint ez a hír „pusztán csak kombináció”.

„Annyi igaz, hogy a függetlenségi párti bizottsági tagoknak is vannak kifogásaik Haller ellen, különösen a földgáz kérdésében tanúsított magaviselete ellen, de azért Hallert elejteni nem fogják, mert most is azt tartják szem előtt, hogy a polgármesteri székbe független ember való.”

A JÚLIUS ELSŐ NAPJÁN megtartott utolsó tisztújító közgyűlésen a polgármesteri állás betöltésére Haller Gusztáv és Fekete Nagy Béla voltak a jelöltek. A szavazás egy óráig tartott, és a leadott 108 szavazatból Haller 95 szavazatot kapott, így nagy többséggel választották meg ismét polgármesternek. A szavazatok összeszámálása és az eredmény kihirdetése után a főispán Haller Gusztávot megválasztottnak jelentette ki. Ezt követően Haller *de facto* 1918. december 24-ig, *de iure* 1919. január 18-ig irányítja a várost, amikor is a román hadsereg és hatóságok átveszik a város feletti ellenőrzést.

A ROMÁN CSAPATOK Kolozsvárra történő bevonulása előtt, már 1918. december 23-án tíz főből álló román járőrcsapat érkezett a városba. Még aznap délután Haller Gusztáv és Bottka Sándor rendőrfőkapitány Apahidára utaztak, ahol Constantin Neculce és Anton Gherescu tábornokokkal tárgyaltak a következő nap esedékes román bevonulásról. Haller nyugalomra intette a város lakosságát, mindenkit figyelmeztetve arra, hogy a románok minden fegyveres ellenszegülést vagy a kiadott parancsok elleni renitenciát rögtönítélő bíróság útján halállal büntetnek. Másnap Szamosfalvára ment, és ott várta a megszálló román csapatokat. Gherescu tábornokot a következő szavakkal fogadta:

„Kolozsvár szabad város törvényhatóságának megbízásából jöttem, hogy a stratégiai célból Kolozsvárra érkező megszálló sereget fogadjam. Biztosítom róla, hogy a közrendet, mint eddig, ezentúl is fenn tudjuk tartani. E célból mindössze harminc csendőrt, nyolcvan rendőrt és ötvenfőnyi nemzetőrséget tartottunk meg. Kérem tábornok urat, hogy e régi, sokszázados kultúrájú város iránt jóindulattal viseltessék.”

Kolozsvár főtere, 1913

EZT KÖVETŐEN a román csapatok bevonultak a városba. A Főtéren a bevonuló csapatokat eddig a magyar sereg kiegészítő részét képező román nemzeti gárda fogadta, majd a román nemzeti tanács ünnepélyesen üdvözölte őket. A sajtóban megjelent híradások szerint a magyar közönség visszavonult, az utcák teljesen kihaltak. Délután a polgármesternél megjelent katonai küldöttség vezetője, Neculce tábornok kijelentette, hogy ők a fegyverszüneti szerződés értelmében a rend fenntartására jöttek és a közigazgatásba nem avatkoznak bele. Legalábbis egyelőre, egészíthetjük ki mai tudásunk szerint a tábornok kijelentését. 1919 januárjában a Nagyszebenben székelő román Kormányzótanács Kolozsvár és Kolozs vármegye prefektusává Poruțiu Valentint nevezte ki. A prefektus január 18-án a város közgyűlési termében az ott összegyűlt közigazgatási tisztviselőket a román királyra való eskütételre szólította fel, ugyanakkor kijelentette, hogy kényszerrel senkivel szemben sem alkalmaz, de aki az eskütételt megtagadja, azt állásáról lemondottnak tekinti. Haller Gusztáv tiltakozott a felhívás ellen és kijelentette, hogy a nagyszebeni kormányzótanács jogosultságát nem ismeri el. A *Budapesti Hírlap* tudósítása szerint ezt követően Haller felhívta a prefektus figyelmét arra, hogy a fegyverszüneti szerződés értelmében a közigazgatás a magyar kormány kezében marad. Ugyanakkor vallási meggyőződése is tiltja, hogy amíg a magyar kormány az eskü alól föl nem menti, újabb esküt tegyen. Az eskü letételét azért is megtagadja, mert Kolozsvár hovatartozásáról a békekongresszus fog végleg határozni. A polgármester tiltakozásához a tisztviselők

is csatlakoztak, és ők is megtagadták az eskü letételét. Haller beszéde a prefektus feltett szándékán semmit nem változtatott. Poruțiu közölte a tisztviselőkkel, hogy másnap a magyar tisztviselőket románokkal fogja kicserélni.

A ROMÁNOK A HATALOMÁTVÉTEL után több erdélyi magyar személyiséget is letartóztattak. 1920 márciusában a sajtóban megjelent beszámolókból tudjuk, hogy letartóztatták Haller Gusztávot, Kolozsvár polgármesterét, Velits Zoltán nyugalmazott főispánt, Lendvai Emil bankigazgatót, Bittó Rezső, Novák János és Harcsi Gyula kereskedőket, Pogány Béla Hunyad vármegye nyugalmazott főispánját, Schneider Gyula dévai tanárt és Gárdos Kálmán marosvásárhelyi bankigazgatót. Őket a román állam ellen elkövetett lázadás és összeesküvés büntetével vádolták. Végül a román hatóságok a vádakot ejtették és a foglyokat elengedték. 1921. január 9-én Kolozsváron

Haller Gusztáv és felesége

a magyarság szervezkedő gyűlés keretén belül kimondta a Magyar Szövetség létrehozatalának szükségességét, melynek ideiglenes központi bizottságába 21 tagot választottak. A tagok közt volt Bethlen György, Haller Gusztáv, Grandpierre Emil, Kolosváry Bálint, Paál Árpád jogászok, de Ferencz József unitárius és Nagy Károly református püspökök is. 1921 márciusában gróf Mailáth Gusztáv Károly, Nagy Károly és Ferencz József püspököket a román hatóságok minden indok nélkül katonai őrizet alá helyezték, ugyanakkor további ötven magyar vezető személyiséget letartóztattak. Köztük volt Haller Gusztáv volt polgármester és Grandpierre Emil volt főispán is. A letartóztatásokkal a román hatóságok célja egyértelműen a magyar elit megfélemlítése volt.

1921. JÚLIUS 6-ÁN Kolozsváron megalakult a Magyar Szövetség, melynek elnöki tisztségét Jósika Sámuel, ügyvezető alelnöki tisztségét pedig Haller Gusztáv töltötte be. Jósika indítványára a következő távirati üdvözlést küldték Ferdinánd román királynak:

„A Romániában élő magyar nemzeti kisebbség a mai napon Kolozsvárt megtartott nagygyűlésén a Magyar Szövetségben a maga egységes politikai és képviselői szervezetét megalkotta. Ebből az alkalomból alattvalói hódolattal üdvözlí Királyi Felségedet és alázattal kéri, hogy részére azt a legmagasabb királyi védelmet, melyet az isteni gondviseléstől bölcs uralkodása alá rendelt

nemzetek mindenike teljes bizalommal és alattvalói hűséggel vár és remél, a legkegyelmesebben megadni és biztosítani méltóztassék.”

1922 JÚLIUSÁBAN már második alkalommal tiltották be a román hatóságok a Magyar Szövetséget, és erről miniszteri rendeletet is elfogadott a román kormány. A Szövetség irattárát lefoglalták, hivatalos helyiségeit a hatóság bezárta. A Magyar Szövetség tagjai programjuk politikai megvalósítására és a közelgő választásokra való tekintettel 1922 augusztusában Ferencz József unitárius püspök vezérletével megalapították a Magyar Nemzeti Pártot. A Magyar Szövetség végérvényes betiltása után, 1922. december 28-án Kolozsváron egy alakuló nagygyűlés keretén belül kimondták az Országos Magyar Párt létrejöttét, melynek első elnökéül Jósika Sámuel választották. A tizenkét alelnök között ott találjuk Haller Gusztávot is.

AZ ERDÉLYI ÉS MAGYARORSZÁGI újságok váratlan és megdöbbentő hírt közöltek 1923. február 22-én, Haller Gusztáv, Kolozsvár utolsó magyar polgármesterének tragikus halálának a hírét. Az *Ellenzék* napilap halálának körülményeiről a következőket írta:

„Mint minden nap, tegnap délután is a Bánffy-palotában lévő magyar kaszinóban sakkozott dr. Óváry Elemérrel, Kolozsvár város volt főügyészeivel, legjobb barátjával. Sakkozás közben még kedélyesen viccelődött partnerével, és a sakkparti kibice, dr. Papp József még évődve figyelmeztette: Ma sokat cigarettázol, Gusztai! Haller Gusztáv még nem is válaszolhatott az évődő szavakra, feje lehanyatlott, és a körülállók legnagyobb megdöbbenésére azonnal meghalt. Lekeltették a kaszinó pamlagjára, ahol az éppen belépő dr. Szilágyi György orvos már csak a beállott halált konstataulta.”

HALLER GUSZTÁV RAVATALA a piarista templomban volt felállítva. A gyászmisét Hirschler József pápai prelátus celebrálta, majd azt követően Balázs András főesperes a katolikus státus nevében búcsúzott az elhunyttól. A gyászbeszéd elhangzása után a koporsót és benne Haller Gusztáv földi maradványait a Házsongárdi temetőben, a Haller család sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

„HALLER GUSZTÁV NEVE fogalom volt az itt maradt magyarság körében. Érezték, tudták, hogy önzetlenül – elismerésre sem számítva – küzd a kisebbség jogaiért. Ahol a magyarság érdekei megkívánták, ott ő fáradságot nem ismervé, minden erejét latba vetette, a siker reményében.” (Sümei Ödön színházi rendező, színházi író)

GRANDPIERRE ÉMIL

GRANDPIERRE EMIL, A KŐSZIKLA

VERESS EMŐD

Egy bíró. Nagy Péter álnéven – ami nem más, mint családneve lefordítása: „Grand” „Pierre” – író. Hugonotta (francia református) származású, de már nagyapja Svájcban Kolozsvárra költözött, francia–német nyelvmesternek. Édesapja pedig „minden lázadásban részt vett a 48-as szabadságharc-tól az olasz szabadságharcig. De Kufsteinből mégis hazaszökött, s három fiára hagyta a Monostori úti házat” (Mikó Imre). A házat a két testvérétől Grandpierre Emil váltotta meg. Ő Nagykanizsán született (1874), Debrecenben és Nagyszebenben tanult, majd a kolozsvári Református Kollégiumban érettségizett (1893). Az orvostudomány érdekelte és a zene, mégis jogi tanulmányokat végzett Kolozsváron, a Ferenc József Tudományegyetemen, doktorátusát még a századforduló előtt, 1899-ben szerezte meg. Gyerekei Kolozsvári Grandpierre Emil író és Grandpierre Edit művészettörténész.

EGYETEMI ÉVEI mellett bírói pályája is Kolozsvárhoz kötötte: a törvényszéken joggyakornok, majd járásbíró, ítélőtáblai tanácsjegyző, majd törvényszéki tanácsvezető bíró. Az ítélőtáblán olyan nagy jogászok által teremtett légkörben dolgozhatott, mint Heppes Miklós, Becsek Lajos, Ákontz János, Fekete Gábor, Zsakó István, Pozsonyi Antal, Papp Farkas. A törvényszéken „szép tudást, erős gyakorlati érzéket és páratlan lelkiismeretességet áruolt el minden munkájában. Nem is voltak ellenségei, mert még az is, aki elvesztette előtte perét, tisztában volt azzal, hogy a kedvezőtlen ítélet egy igaz bíró komoly meggyőződésén és nemesügy-szereteten nyugszik. A büntető főtárgyalásokat nagy tapintattal és komoly körültekintéssel vezette, s amellet mindig kifejezésre juttatta bírói tevékenységében a nemesen gondolkozó igaz embert.”

TANULMÁNYAI JELENNEK MEG az *Erdélyrési Jogi Közlönyben* (az *Erdélyi Jogélet* elődjében). 1917-ben a lap szerkesztőségi munkatársa, azaz a tudományos életben is részt vett.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN a Károlyi-kormány 1918. december 1-jén Kolozsvár és Kolozs megye főispán-kormánybiztosává nevezte ki. Rövid ideig látta el ezt a tisztséget: az 1918 karácsonyán Kolozsvárt megszálló román hatóságok nemsokára, a következő év január 18-án átvették tőle a hatalmat.

A közigazgatás tényleges vezetésében március közepéig részt vett. Azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar köztisztviselők a békeszerződés aláírása előtt meg kell tagadják a román állam által megkövetelt hűségeskü. Ha a hűségeskü leteszik, azt a béketárgyalásokon a magyar álláspont ellenében fontos érvként használhatják fel, és a hűségeskü követelésének jogi alapja sem volt olyan körülmények között, amíg Erdély sorsát a békeszerződés véglegesen nem rendezte. Grandpierre jogi ötlete az volt, hogy a hűségeskü ünnepélyes fogadalmétellel helyettesítsék. Azt a küldöttséget is ő vezette, amely a nagyszebeni román kormányzótanácsnak azt javasolta, hogy a közigazgatás Erdély magyar területein magyar, a román területeken román, a vegyes területeken pedig vegyes nyelvű legyen. A javaslatot nyilván nem fogadták el.

AZ ESKÜTÉTELT MEGTAGADÓ jogásként több éven át keresi a helyét Erdélyben. Volt főispánként tulajdonképpen ő az Erdélyben maradt legmagasabb rangú közigazgatási tisztviselő.

AZ ELCSATOLÁS SOKKHATÁSA után magára találó magyar kisebbség egyik legfontosabb politikai vezetője lett: elsőként a Magyar Szövetség egyik kezdeményezője, szervezője, ügyvezető alelnöke (1921). Ekkor rázta fel a tehetetlenségből az erdélyi magyarságot a *Kiáltó Szó*, Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád programadó szövege: „Két keserű esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ottan a nap. Reménykedő, bizó, sóvárgó és fájó szemünk nézte, hogy a könnyünk csordult ki attól... Most már megdörzsölhetjük szemünket: Egyelőre nincsen tovább. Ez a nap lebukott, ennek vége. És arcunkról letörölhetjük a könnyeket. Még a nyomukat is... Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol leosztottak valamit; valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen az zárva örökre. Ahová a magunk erejével, ezer esztendő munkájával kapaszkodtunk, és minden lépcsőfokot a magunk izmaival és eszével vágunk a magunk vérével öntözött irdatlan sziklába: onnan dobtak le minket... Régi zászlónk összetépvé, fegyverünk csorba – lelünkön bilincs. De tudom: talpra kell állanunk mégis. De tudom: újra kell kezdenünk az izzadságos, nehéz munkát. Tudom: vágni fogjuk kemény, vad sziklába az utat, melyen egy kemény, régi nép lép majd velünk és utánunk újra csak felfelé! [...] Számba kell vennünk erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.”

GRANDPIERRE GONDOLATAI a Magyar Szövetség megalakítása kapcsán máig meghatározóak, a rendszerváltás után megalakult Romániai Magyar Demokrata Szövetség is ugyanezen elvi alapokkal működik: „természetes, hogy ezt az adott és az egyetemes és állandó képviselőre egyedül alkalmas formát kellett választanunk, ami pártokon felülálló, minden magyar gondolatot, érzést és akarást magában foglaló” szervezet, szövetség. A Magyar Szövetség működését azonban 1921-ben már a román hatalom felfüggesztette, iratait elkobozták, a vezetők ellen eljárást indítottak. A kontextus, Grandpierre visszaemlékezései

szerint, felettébb érdekes. „1921 október havában Mária román királyné meglátogatta Kolozsvárt, amely alkalommal tiszteletére a román szintársulat a magyaroktól elvett Nemzeti Színházban díszelőadást rendezett. Erre a díszelőadásra a Magyar Szövetség elnökét nem hívták meg, ami a magyar sajtóban élénk megbeszélés tárgya lett. Meteş prefektus, hogy e hibát kiköszörölje, meghívót küldött Jósika Samu bárónak, aki azonban e meghívót, mivel nem az udvarmesteri hivatal küldötte, hanem a prefektus ceruzával írott névjegyen hívta meg, nem tekintette szabályszerű meghívónak és nem is ment el a díszelőadásra. A román sajtó e távolmaradását tüntetésnek minősítette, és Jósikát s vele együtt az egész magyar kisebbséget irredentizmussal vádolta. Jósika báró az udvarmesteri hivatal útján felvilágosította a királynét elmaradása körülményeiről, és így annak személyes és udvariassági része elintéződött. Ez incidens után Meteş prefektus felhívta a Magyar Szövetséget, hogy belügyminiszterileg jóváhagyott alapszabályait mutassa be. Miután mint politikai szervezetnek ilyen alapszabályai nem voltak, a prefektus, azokra a régi magyar belügyminiszteri rendeletekre, amelyek eltiltották a nemzetiségi alapon való politikai egyesületek szervezését és egy román belügyminiszteri rendeletre való hivatkozással, az egyesületet feloszlatta...”

Grandpierre Emil

AHOGY AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG politikai aktivizmusa fokozódott, Grandpierre a Magyar Nemzeti Párt elnöke (1922), majd az egységes képviselőtestületben létrejött Országos Magyar Párt alelnöke, később ügyvezetője lett. Az alakuló ülésen Grandpierre azt hangsúlyozta, hogy a magyarok a törvényes keretek között kívánnak tevékenykedni, és céljuk „a nemzeti kisebbség közjogi alanyiségének alkotmányos biztosítása s a gyakorlatban autonómia alakjában való életre keltése”.

1923-BAN, a román nemzeti liberálisokkal szemben a román Néppárttal megkötött választási szövetség, a csucsai paktum egyik aláírója. A dokumentum – nyolc fejezet, 54 cikkely – a legátfogóbb együttműködési megállapodás volt, amelyet az Országos Magyar Párt román párttal megkötött, és amely alapvetően a választásokon való részvétel reális lehetőségét volt hivatott biztosítani

Szeretett városa, Kolozsvár, a két világháború között

az Országos Magyar Pártnak (előző évben a 33 magyar jelölt közül 28-nak nem engedték, hogy a választásokon egyáltalán elinduljon). Titkos jellege miatt is a fogadtatása nem volt egységes az erdélyi magyar vezető politikai elit részéről. Rendelkezései végül soha nem kerültek alkalmazásra, és 1926-ban az Országos Magyar Párt fel is mondta azt.

GRANDPIERRE AZ ELLENZÉK című újság munkatársa is volt ebben az időszakban. Itt jelent meg fontos írása a zsidókkal való viszonyról *Antiszemizmus* címmel. Úgy foglalt állást, hogy „Erdély egész történelmi fejlődése tesz lehetlenné bárminő túlzást bárminő politikai vagy társadalmi kérdés felfogásában és kezelésében, főként éppen a lelkiismereti szabadságot érintő kérdésekében”. Szerinte az erdélyi magyarságnak az az érdeke, hogy megtartsa „maga mellett, a maga kebelében az erdélyi zsidóságot vagy annak legalább azt a részét, amely anyanyelve és műveltsége, tehát az e tekintetben egyedül irányadó jegyek szerint magyarnak érzi és vallja magát. Ha ez így van – márpedig így van és így is kell lennie, nemcsak a múltak hagyományaihoz való ragaszkodás miatt, hanem a mai helyzet józan mérlegelése mellett is –, oktalanság, sőt súlyos politikai hiba volna a magyarság részéről bárminő olyan akció megindítása vagy támogatása, amely a nyelv, műveltség és lélek szerint magyar zsidóság elidegenedését vagy akár csak elkedvetlenedését is vonhatná maga után [...]. Minden okunk megvan arra, hogy magunk között tartsuk azokat a magyar zsidókat, akik mindenek ellenére férfias bátorsággal magyaroknak vallják magukat s velünk együtt akarnak küzdeni. Erre kötelez magyarságunk és kereszténységünk

is, melyekhez éppen azért ragaszkodunk tántoríthatatlanul, mert a türelmet, az igazságot és a szeretetet tették éltető levegőnkké.”

GRANDPIERRE AZ ERDÉLYI MAGYAR tankönyvkiadást felvállaló és sikeresen megvalósító Minerva részvénytársaság ötletének egyik fő támogatója, a *Pásztortűz* és a *Magyar Nép* folyóiratok ötletgazdája és névadója volt. Az impériumváltás után irodalmi tevékenységet is folytat: novellái jelentek meg a *Pásztortűz*-ben, és szintén a folyóirat közölte első regényét *A föld és a gyermek* címmel (1921). A könyv ihlető forrása Grandpierre bírói munkássága, a helyszínek: Kolozsvár és környéke.

Gheorghe Tătărescu hivatalos portréja az 1930-as évekből

A PÁSZTORTŰZ ALMANACHBAN

értékelő tanulmányt közölt *Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve* címmel (1925).

A ROMÁNSÁG IS BIZALMATLANUL tekintett rá („állandóan az volt a vád ellenem, hogy budapesti irányítások szerint akarok befolyjni az erdélyi magyarság életébe”). Gheorghe Tătărescu – akkor belügyi alminiszter – azt nyilatkozta Kolozsváron, hogy a románok és a magyarok közötti megbékélésnek Grandpierre az akadálya. Irritálta a román politikai vezetést Grandpierre következetes ragaszkodása ahhoz, hogy a román állam tartsa tiszteletben az általa aláírt 1919. évi párizsi kisebbségvédelmi egyezményt.

GRANDPIERRE AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁNI Erdélyben a helyét végül mégsem találta meg.

ÍRÓ FIA VISSZAEMLÉKEZÉSEIBEN úgy emlékezett édesapjára, mint „ez a mogorva, barátságtalan ember”, „a többnyire komor és nyomott kedélyű táblai elnök”, a „mindig komor, hallgatag ember”. Apa és fiú között az elvi konfliktus elkerülhetetlen. Grandpierre Emil, az apa „valami megfoghatatlan tekintélyelvűtől, kötelességérzettől és hivatástudattól vezettetve mindennek az ellenkezőjét tette, ami fia számára az adott körülmények között észszerűnek látszott” (Mikó Imre). A fiú, Kolozsvári Grandpierre Emil (aki pontosan az apjától való megkülönböztetés céljából vette fel előnévként szülővárosa nevét) pedig a magyar középosztály sorsát így foglalta össze: kudarc + passzivitás + öncsalás +

A lázadó fiú – Kolozsvári Grandpierre Emil (1964-ben)

hazugság + alibi. A fiú igyekezett minél jobban eltávolodni édesapjától, pedig, ahogy Mikó Imre találóan megjegyezte, a szenvedéseik közösek voltak. „Ő zárkózott volt – úgymond –, én közvetlenségre, közlékenységre neveltem magam; ő emberkerülő volt – én társaságkedvelő; ő fukar – én költekező; ő mindig azzal reagált a gazdasági bajokra, hogy még jobban összehúzzuk magunkat – én azzal, hogy új jövedelmi forrásokat kutattam föl; ő igénytelen volt – én kényesen igényes; ő konzervatív volt – én készen álltam minden racionális változtatásra; ő puritán volt – én életművésszé képeztem ki magam; ő nem adott sokat a külsejére – én elegáns voltam, mint egy dandy.”

MINDEN BIZONNYAL a kisebbségi sors tehetetlensége súlyos válságot okozott az apában. 1925 januárjában áttelepedett Magyarországra, ahol közigazgatási bírónak nevezték ki Budapesten. Volt, aki úgy értékelte, hogy „munkájának következményei elől a nyugalmasabb magyarországi, közigazgatási bírói székbe elvonult”. Pedig az egyik konkrét ok pontosan az volt, hogy fia, legidősebb gyermeke, a későbbi író, az érettségi vizsgán elbukott. Másik ok lehetett, hogy Szegeden büntetőjogi egyetemi tanári állás betöltésére nyílt lehetőség, amely viszont nem konkretizálódott (Grandpierre helyett Heller Eriket nevezték ki).

IGAZ, HOGY „REPATRIÁLT”, elszakadni mégsem tudott: szabadságait rendre Kolozsváron vagy Erdélyben tölti. Egyébként fiának sem megy egyszerűen az elszakadás, még akkor sem, ha elsőre a távozás jóleső megkönnyebbülést jelentett. Már egyetemistaként 15 hónapra visszatért Kolozsvárra, de kellő román nyelvtudás hiányában nem tudott gyökeret verni. A fiú megírta viszont első regényét, *A rostát* (1931), amelyet több tucat újabb kötet követett! Önvallomása szerint egyéniségét a túlfűtött erotika jellemezte, másfelől az iszonyodás minden függéstől. A rosta a polgárság új erdélyi beilleszkedés kudarc története is: főhőse a Szovjetunióba emigrál, lánytestvérének vegyes házassága pedig az asszimiláció útját villantja fel. A reakciók nem is maradtak el: „de vajon csak ilyen akarat nélküli, eszménytelen, romló és romlott, az idő rostájából kihulló családokból áll a mai kolozsvári magyarság?” (Kristóf György). Vagy: „van Erdélyben életerős, harcolni tudó, céljait látó fiatalság is, amely nem fog kihullani a rostából” (Vita Zsigmond).

MIKÖZBEN A FIÚ LÁZADT, az apa is írt. Másképp, konzervatívabban. 1926-ban jelent meg *Ó, kedves Kolozsvár!...* című kötete, korábbi írásainak gyűjteménye. A kötetet Reményik Sándor, a bevezető írója, így minősítette: halk szavú, férfiasan szemérmes, de erős és komoly szerelmi vallomás egy város lelkéhez. „Szerető simogatása alatt megelevenednek az utcák, terek, templomok, a folyó hídjai, a régi házak, kertek, a múlt, amelyre a jelen épült, s a történelem vastag bástyafalainak maradványai, amelyek csendes szívóssággal élkelődnek itt-ott a modern háztömbök közé... Mi hát a jelentősége ennek a kis könyvnek? Az, hogy élő, zengő emlékkövet, muzsikáló szobrot állít egy városnak. Ezt a követ keserű és fáradt szívvel sírkőnek is kifaraghatta volna mestere. Mégis úgy faragta, hogy győzelmi jel, istenszobrot hordozó obeliszkk lett belőle.” És ahogy a szerző értékelte, egyszerűen egy kolozsvári származású és Kolozsvárt élt polgár mondja el a város külső képéről azokat a dolgokat, amelyeket hagyományként átvett s részben ő maga átélt. Egy eltűnt, régi, egyszerű, kisvárosi, boldog Kolozsvár képét őrizte meg, amilyen a város már sosem lesz. A Szent Mihály-templomról írta, hogy „a hatalmas aranyozott keresztről eléd csillog a nap visszavert fénye, mint útmutató jelzés, a nagy harang mély bűgással zengő hangja pedig mintha intő, tanító, biztató üdvözlés volna”. A Farkas utcai református templom háromszögletű fehér homlokzata pedig torony nélkül is toronyként hat. A piaristák temploma széles, impozáns homlokzatú, nyomott jezsuita-barokk tornyokkal. Valóban hangulatidézés és szerelmi vallomás ez a mű a Kolozsvárt ismerőknek és nem ismerőknek.

IRODALMI MUNKÁSSÁGÁNAK folytatása a *Három egyfelvonásos színdarab* (1926), majd két, eredetileg a *Pásztortűzben* folytatásokban közölt, majd önálló kötetben is megjelent regénye: *A Szamos-parti ház* (1927) és *A főtéri nagy ház* (1933). A két kötet helyszíne szintén Kolozsvár, idősíkjá a XIX. század második fele, témájuk az átalakulás: a hagyományos társadalmi szövet felbomlása, a céhrendszer felszámolása, a gyáripár megjelenése, a szászok, svábok elmagyarosodása, integrálódása.

Torony nélkül is toronyként hat a Farkas utcai református templom homlokzata

1938-BAN HUNYT EL Budapesten. Az *Ó, kedves Kolozsvár!...* kötetből (minden bizonnyal szándékosan) kimaradt Az *utolsó kolozsvári séták* című írása. Magyarországi kitepedéséről így vall ebben a művében: „El kell mennem. Nincs más választás számomra. De nem hagylak itt. Nem leszek hűtlen hozzátok. És szeretni foglak, veletek leszek, köztetek élek mindig, most is, halálom után is. Örökre!”

REMÉNYIK SÁNDOR ÉRTÉKELÉSE szerint, aki valaha hallgatta Grandpierre Emilt, „meg kellett éreznie, hogy a hallgatás mögött, mint kovácsműhelyben pöröly alatt születnek termékeny gondolatok, hogy lassanként valósra váltna, előretoljanak másokat, embereket, igazságokat, életformákat, kibontakozó pályákat, felbukkanó új utakat – míg a tragikus kezdet embere a háttérben és a homályban marad... Benne láttam itteni életünknek egyetlen köszikláját...”

FIA 1992-BEN HALT MEG. Ütközéseik ellenére közös sírban nyugszanak Budapesten a Farkasréti temetőben.

K O L O S V Á R Y B Á L I N T

KOLOSVÁRY BÁLINT, A JOGTUDOMÁNY KONZERVATÍV INNOVÁTORA

ILYÉS KINGA

Kolosváry Bálint 1875. január 5-én született Kolozsváron. 1895-ben édesapja, Kolosváry Sándor jogász, egyetemi tanár nyomdokaiba lépve, jogi tanulmányokat végzett szülővárosában. Kimagasló munkássága érdekében 1897-ben *sub auspiciis regis* – vagyis a király kitűnő pártolása mellett – a jogtudományok doktorává avatták Kolozsváron. Ő volt a kolozsvári egyetem első királygyűrés jogász doktora. A kolozsvári egyetem ezt a jogát, hogy a *sub auspiciis regis* címet odaítélje, egyébként csak 1895-től gyakorolhatta, ugyanis Ferenc József csak ekkor, második látogatása alkalmával ismerte el az egyetem javára ezt a lehetőséget. Tulajdonképpen ezzel vált a kolozsvári egyetem a budapestivel egyenrangúvá. Kolosváry királygyűrés doktorsága azt jelentette, hogy összes vizsgáját és doktori szigorlatát kitüntetéssel tette le.

EZT KÖVETŐEN hosszabb külföldi tanulmányút által mélyítette jogi tudását, majd pályáját az Igazságügyi Minisztériumban kezdte meg. A későbbi jeles jogtudóst mélyreható tudásának, számottevő jogi ismereteinek köszönhetően, két és fél évi minisztériumi munkássága után, 1899-ben a Kassai Királyi Jogakadémiára nevezték ki a magyar és osztrák magánjog tanárává. 1906-tól pedig már a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen oktatott.

KOLOSVÁRY ÉRDEMI MUNKÁT fejtett ki a magánjog területén. Egy róla megemlékező jubileumi írás kiemeli a magánjog oktatásának érdemességét, minek indokoltsága a jogtudós által művelt jogterület szociológiai jelentőségében keresendő. Sokoldalú munkásságában kiemelt helyet foglalt el a házassági jog, a dologi jog és az öröklési jog vizsgálata, de a vadászati jog, sőt még az automobiljog területén is érdemeket szerzett. Ez utóbbi kapcsán érdekesség, hogy írásaiban törekedett ezen újszerű tudományág bizonyos fogalmait jogi megközelítésből tisztázni, ami a jogtudós nagy formátumú gondolkodási képességére, jövőbe látó, merész, innovatív szellemére utal. Értékkrendjében egyszerre volt konzervatív, de szakmájában újító. A magyar jogtudományban Kolosváry felsorakozik azon első jogtudósok közé, akik először vetették fel az autóközlekedés közben előálló károk viselésének jogi aspektusainak különböző gyakorlati kérdéseit,

Kolosváry Bálint portréja

a járművek biztosításával kapcsolatos kérdésekre próbáltak választ találni, illetve törekedtek az „elháríthatatlan baleset” fogalmának definiálására. Személyiségi jogi területen is úttörő volt, 1927-ben *Az arckép és a jog* címmel publikált elemzést. Vállalkozó egyéniségéről a következő, 1908-ban elhangzott beszéde alkalmával mondta: „Dimidium facti, qui ceepit habet”. E régi mondással Kolosváry üzenete a következő volt: „komoly és eredményes munkánál a kezdet nehéz, mert itt kell a megfontolás és előrelátásnak érvényesülnie: a többi kivitel és következmény: a kezdettel kötelezést vállalunk, ami azután jön, az a *kell*”.

JOGTUDOMÁNYI PÁLYÁJA mellett szóra méltó a közéleti, egyházi szerepvállalása is. Érdekes ötvözet ez, indokoltságát jubileumi írásában megfogalmazott gondolatokból kiindulva azzal magyarázom, hogy a társasélet uralkodó békejegyének alapvető eszköze a valláson túlmenően a magánjog: „az igazi rendet a társadalom – elméleti – káoszába a vallás és erkölcs mellett elsősorban a magánjog viszi bele, amikor az egyéni akarat természetes – naturalisztikus – állhatatlanságának, szeszélyességének gátat vet és a jogviszonyba lépő felek akaratának állandóságát követeli”. A magánjog társadalmi békefenntartó funkciója révén gátat szab az egyéni akarat változékonyságának, és egyensúlyt teremt azáltal, hogy a jogviszonyban részt vevő felek állandó akaratát követeli. E jogág békefenntartó és egyensúlyt teremtő funkciója különösen hangsúlyos lehetett egy olyan korban, amikor a társadalom alapszínét alapvetően a közgondolkodás dologi szemlélete adta, illetve amikor a vallás és erkölcs hatalma háttérbe szorult, a társadalom széles rétegét illetően hiányosan érvényesült. E kontextusban a magánjog tételeinek kialakulása, alkalmazása, követése empirikus magasztalba helyezi az erkölcsi követelményeket, „széles mederben hömpölygő hagyománytömegként viszi magával az egyes akaratok sokaságát”.

E TRADÍCIÓT ÉS EGYENSÚLYT teremtő jogág fejlődéséhez Kolosváry Bálint mérhetetlen szolgálatot téve járult hozzá, kinek egyénisége ezzel párhuzamosan egy másik szociológiai szempont alapján is kimagaslott korszakában. A jogtudós egyéniségéhez, magánjogászai alkatához szervesen kapcsolódik nemzeti tudata, közéleti szerepvállalása, melyek élete során mindvégig erősen áthatották munkásságát. Kolosváry Bálint nemzeti tudata fokozta magánjogászai

egyéniiségének szimbolikus jelentőségét, életútját mélyrehatóan jellemezte a tradíciótisztelet és a nemzeti szempont. Ezt mi se bizonyíthatná jobban, mint annak ténye, hogy mint a magánjog lelke szerint való mestere, amellet, hogy akadémiai munkásságával törekedett tudásának a jövőendő nemzedék számára való minél átfogóbb átadására, nemzetszeretete a tradíció ápolására is kiterjedt, közéleti szerepet vállalt az erdélyi magyar társadalomban. 1910-ben egyházi munkásságának jegyében a Kolozsvári Református Egyházköztség rendes közgyűlésén főgondnoknak választották, mely kinevezésre való rátermettségének bizonyítására tisztségének több mint 10 évi viselése által számottevő eredményekkel, sikerekkel koronázta. Nem sokkal később, az Erdélyi Református Egyházkerület 1912. november 9–11. között megtartott rendes közgyűlésén „az előjáróság eddigi buzgó tagját” a Kolozsváron működő teológiai fakultás gondnokának, illetve az egyházkerületi bírósági tanács tagjának választják meg. Kolosváry Bálint egyhangúan mélyen tisztelt és elismert főgondnoki munkásságát bizonyítja, hogy az 1914. február 1-jei választó közgyűlésen a választó tagok további négyéves mandátummal ismét rábízta az egyházköztség főgondnoksági tisztségének betöltését. A választó tagok a következő sorokba foglaltakal tisztelegtek munkássága előtt:

„ÚJRAVÁLASZTÁSÁT [...] az egyházközség új ünnepélyes beiktatásra fogja felhasználni, s mi előre örvendünk annak, hogy mindezen kérdésekről hallani fogjuk a főgondnok programját. Igaz, hogy az új egyházi törvények s azok gyakorlati interpretálása kerületünkben a főgondnoki régi hatáskört sokban megszorította s a köztudat mégis az egész felelősség súlyát reá hárítja, ami annyival nehezebbé teszi a főgondnok munkáját, de Kolosváry megmutatta, hogy így is vezetője tud lenni az egyházközségnek. Vezesse sikerrel sokáig.”

KOLOSVÁRY TRADÍCIÓTISZTELETE az erdélyi egyházi iskolák és intézmények épületeinek felújításában, templomok építésében, valamint az egyházi fizetések rendezésében is megragadható. Egyházi szerepvállalásának kiemelkedő mozzanatai közé sorolnám a Farkas utcai templom restaurálási munkálatait, mely során az épület jelentős felújításon ment keresztül, illetve a „kakasos” (monostori) néven ismert templom építéséhez való hozzájárulását. Ez utóbbi építésének különlegessége kapcsán kiemelném a szakirodalomban a templomról megfogalmazott következő gondolatokat: „Kiemelkedik ez a kézzel csinált emberi hajlékok, a fátalalmak, keserű könnyek, fájó sóhajok megannyi apró tanyái közül, és a magasság felé mutatva, jelenti az emberiség ég felé szárnyaló gondolatait.”

1918 VÉGÉN AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA katonai összeomlásával a Román Királyság csapatai megkezdték Erdély megszállását, majd Partium és a Tiszántúl következett. A proletárdiktatúra magyarországi hatalomra kerülése után, 1919. május 10-én a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem vezetősége felszólítást kapott a megszálló román hatóságoktól, hogy a tanárok

Márton Ferenc festőművész grafikája
Kolosváry Bálintról

kötelező módon tegyenek hűség-
esküt a román királyra. Ezen túl-
mutatóan az egyetem vezetősége
ultimátumot kapott, hogy a taná-
rok tanuljanak meg románul, illetve
kétéves határidőt kiszabva térjenek
át román nyelvre az órátartás alkalmá-
val. Mindez egy évvel a trianoni
békediktátum aláírása előtt történt.
E felszólításra az egyetem összes
karának egyhangú határozatából az
a válasz született, hogy az egyetem
csakis a Magyar Királyság törvényes
kormányától fogadhat el utasításokat,
ugyanis a békeszerződés meg-
kötése előtt törvénytelen lenne ezen
utasítás betartása. E felszólítást
követően az egyetem rektorválasztói
kénytelenek voltak összegyűlni,
„hogy kijelöljék a süllyedő hajó szá-
mára talán az utolsó kormányost”.

E bizonytalan helyzetben a választás egyhangúan Kolosváry Bálintra, a jogi kar
nagy híré tanárára, magas színvonalú jogtudósára esett. Kolosváry a magyar
jogtudomány egyik legkiválóbb művelőjeként mindenki számára alkalmasnak
bizonyult e nehézségekkel teli időszakban az egyetem rektori feladatkörének
betöltésére. A rektorválasztói bizottság úgy gondolta, Kolosváry „méltóan fogja
képviselni Erdély legmagasabb tudományos intézményét, s mint fanatikus ma-
gyar ember, a legférősebben fogja megállni helyét”. A rektori választást kö-
vető napon azonban, május 12-én, az egyetemet román katonaság vette körül,
bizonyos források azt írják, a tanárokat és a diákokat kitessékelték az utcára, és
csak személyes holmijukat vihették magukkal. Az erőszakos átvétel alkalmá-
val Kolosváry próbálta a hallgatókat továbbra is arra biztatni, ne veszítsék el re-
ményüket. E szavak kimondása nyomban hadbíróági eljárást eredményezett
ellene, e beszéd „akkor messzire elhangzott s sokszoros visszhangot fakasztott
a szomorú erdélyi völgyek között; méltó záróakkordja volt annak a negyvenhét
esztendei nemzeti kultúrmunkának, amelyet a Ferenc József Tudományegye-
tem Kolosvárotról teljesített.”

KOLOSVÁRYT AZ 1920 SZEPTEMBERÉBEN esedékes román tanévnyitót kö-
vetően, az év októberében kilakoltatták az egyetemi épületből, miáltal a jogtu-
dós hivatalban lévő, de „egyetem nélküli” rektorrrá vált.

KOLOSVÁRY SZÁMÁRA a háború nehéz évei mind az akadémiai, mind az egy-
házi életében jelentős megpróbáltatásnak minősültek. Somló Bódog temetésén

Kolosváry Alice halotti anyakönyvi bejegyzése

– barátjaként is – ő mondott a volt egyetemi kollégák képviselőjében búcsúztató beszédet. Ráadásul a kudarcorozatot fiatal lánya, Alice betegsége okán tragikus hirtelenséggel történő elvesztése koronázta (1921. március 28.).

„KOLOSVÁRY BÁLINT egyházkerületi világi főjegyzőt nagy csapás érte. Viruló szép leánya, Alice, a leánygimnázium VII. osztályos növendéke, élete 17-ik évében rövid szenvedés után hirtelen elhunyt. Egyházkerületünk minden egyes tagja meleg szívvel osztozik e gyászban. A szülők fájdalmát méri annak a szeretetnek a nagysága, amellyel kizárólag gyermekeiknek éltek.”

1921-BEN KOLOSVÁRY Szegedre költözött, egy időben az egyetem Kolozsvárról Szegedre történő áttelepítésével. Kolosváry Bálint Kolozsvárról való távozása az erdélyi református közösség számára megrendítő veszteség volt. Kolosváryt az egyházi vezetőség az erdélyi magyarság egyik legnemesebb vezető egyéniségének, a kálvinista társadalom büszkeségének és ékességének értékelte. Külön kiemelték: Kolosváry megígérte, hogy a távolban is a miénk marad.

A PROFESSZOR NEHÉZ SZÍVVEL hagyta el Erdélyt, legfontosabb értékeit kellett ezáltal maga mögött hagynia: akadémiai pályája Erdélyben való folytatásának ellehetetlenülése, illetve egyházi hivatásáról való lemondása is komoly kudarchelyzet elé állították őt. Elhivatottságának fájdalmas kudarcát az egyházközség presbitériumához intézett búcsúlevele mélységesen tükrözi:

„TÍZÉVI EGYHÁZI HIVATALOSKODÁSOM UTÁN – melyet a gondviselésben bízó reménnyel és abban a hitben töltöttem el, hogy akarattal és kitartó munkával szeretett egyházam javára eredményes szolgáltatásokat tehetek – lelkem mély megrendülésével kell most a Nagytiszteletű Presbyteriumnak bejelentnem, hogy ezt a szolgálatot vállalni tovább már nem tudom, s főgondnoki tisztemről, egyházközségem iránt érzett alázatos hálával és mély tisztelettel lemondok.

[...]

Vesztes csak az lehet, aki lelkében azzal a tudattal és azzal az érzéssel távozik, hogy ráruházott kötelességek tökéletes teljesítése előtt, a vállalt feladatok végleges megoldása nélkül és nehéz idők súlyos megpróbáltatásai közepette hagyja el a rábízott őrhelyet, apasztja a küzdősorba kiállított közkatonák

Trianon elleni tüntetés Szegeden a Városháza előtt 1928. május 20-án. Az erkélyen lord Rothermere fia, Esmond Harmsworth beszél

számát, s azt a maró önvádat viszi magával, hogy a beléje fektetett bizalommal megfelelni nem tudott.

[...]

Meg kell válnom olyan ideáloktól és céloktól, melyeket igyekeztem életem legintegránsabb alkatrészeivé tenni; el kell hagynom azt a földet, melyhez a múlt ezer meg ezer szála köt hozzá; melynek minden röge hagyományoktól és emlékektől megszentelt oltár előtttem, s melynek áldott hantjai eltemetve takarják életem felének minden reményét, minden boldogságát.

[...]

S kelljen bár egyenként kitépnem ezeket a drága gyökereket, amíg az én erdélyi szívem dobogni meg nem szűnik – lélekben, gondolatban s minden tettemben és a sors bármilyen rendelése alatt: hő és hálás fia maradok az erdélyi ref. Anyaszentegyházamnak és elsősorban annak az ősi gyülekezetnek, melynek tagjául és munkásul lennem az isteni kegyelem nékem megengedte.”

SZEGEDEN KARTÁRSAI továbbra is a legnagyobb bizalommal viszonyultak hozzá, ismét őt óhajtották az egyetem rektorának. Kolosváry azonban ezúttal nem fogadta el az egyhangúan ismét rá eső választást, amelyet korábban felelősségteljesen vállalt Kolosváron az egyetemvezetés történetének legkritikusabb pillanatában. Kolosváry úgy gondolta, többet segíthet a magyar ifjúságnak, különösen az erdélyi diákoknak „másféle, önzetlen, csendes és

Kolosváry Bálint 1941-ben (bal szélen)

zajtalan munkájával”. A rektori kinevezést visszautasítva a szegedi főiskolai internátus és a diákmenza vezetését vállalta el. Egyébként a korabeli írások szerint egész életében a csendes, zajtalan munkában találta igazi gyönyörűségét, lehet, éppen ez volt az oka a fenti döntés meghozatalának. 1921 és 1928 között a szegedi székhelyű Ferenc József Tudományegyetemen tanári állását újra elfoglalva ismét taníthatott, ráadásul 1928-ban rövid ideig (munkahelyváltás miatt Budapestre költözéséig) mint a szegedi egyetem felsőházi tagja működött, ugyanis az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. évi XXII. törvénycikk szerint a szegedi egyetem is választthatott egy tagot a felsőházba.

MUNKÁSSÁGÁHOZ MÉLTÓ ELISMERÉSKÉNT a Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben levelező tagjává választotta. A Szegedi Tudományegyetemen előbb tanszékvezetővé, majd 1926–1927 között a Jog- és Államtudományi Kar dékánjává választották. 1928-tól egyetemi tanári munkásságát Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar magánjogi tanszékének professzoraként folytatta, egészen nyugdíjba vonulásáig (1947). 1931–1932-ben és 1942–1943-ban a budapesti jogi kar dékánja is volt, illetve a jogi könyvtár igazgatójaként is működött ebben az időszakban. 1934-ben az Akadémia rendes tagja lett.

TÖBB KIADÁST MEGÉLT magánjogi tankönyve (*Magánjog. Vezérfonal a magyar magánjogról tartott egyetemi előadásokhoz*) felvillantja a nagy jogtudós elemző, szintetizáló képességét, a vitatott kérdésekben való világos állásfoglalásait. A „nagy Szladits”, a Szladits Károly által szerkesztett monumentális magyar magánjogi könyvsorozatban Kolosváry a dologi jogi részek vezető szerzője. Aktív részese volt a XX. század első felében zajló magyar magánjogi kodifikációs kísérleteknek. Műveit ma is gyakran hivatkozzák, nagy, klasszikus magánjogászaink egyike.

Portréja a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen, a Kolozsvári jogászprofesszorok arcképcsarnokában

EGYHÁZI SZEREPVÁLLALÁSA Kolozsvár elhagyását követően sem lankadt: szegedi, majd budapesti tartózkodása alatt is erősen megmutatkozott, tanácsbírója volt a Dunamelléki Református Egyházkerületnek.

1919 ÉS 1944 KÖZÖTT MAGYARORSZÁGON, beleértve Szegedet is, több egyetemista és főiskolás egyesület és szövetség működött, amelyek nemcsak a hallgatói közösség egységét erősítették, hanem erőteljes politikai szemléletet is képviseltek, különösen 1920 után, amikor az ország területi egységének helyreállítását célzó eszmék megerősödése volt megfigyelhető. Kolosváry Bálint rendszeresen felszólalt ezen egyesületek eseményein, például

az 1927-es szegedi nemzetközi diákkongresszuson. Az egyetem távol lévő rektorának nevében mondta el beszédét, ahol kiemelte a nemzetközi diákság egységét. Viszont többször kritizálta a zsidó vallású hallgatók létszámát korlátozó *numerus clausus* alkalmazását, valamint a szélsőségesebb elveket valló hallgatókat arra buzdította, hogy tartsák távol magukat az erőszaktól.

KONZERVATÍV JOGÁSZI munkájára jelentős hatást gyakorolt az osztrák természetjog. A magyar jogászok közül Grosschmid Béni volt a legnagyobb hatással rá. Kolosváry Bálint elismert kutatói és oktatói tevékenysége jelentős tudományos értéket képvisel. A nagy jogtudósról negyvenéves tanári jubileuma alkalmával egy korabeli írás így emlékezett meg: „Az oktató szociológiai jelentősége egymagában igen jelentékeny, mert sokszorosít, típust teremt, amikor tudását sokakkal közli és személyisége hatását sokakra kiterjeszti. De különösen fontos szociológiai tényező a tanár, ha – mint Kolosváry Bálint – egy gazdag lélek szórja szét kincseit azok közé, akik saját maguk érdemességét bizonyítják be azzal, ha ezeket a kincseket elfogadják és felhasználják.”

1949-BEN, A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA idején, mint az új berendezkedéssel nem rokonszenvező, eszmében nem kompatibilis személyt, visszaminnősítették az MTA tanácskozó tagjává (rendes akadémiai tagságát 1989-ben, posztumusz állították helyre).

KOLOSVÁRY BÁLINT ÉLETÉNEK 80. esztendejében, 1954. augusztus 28-án hunyt el Budapesten. Távozásával a magyar magánjog, a jogtörténet és a felsőfokú jogi oktatás egyik nagy egyéniségét veszítette el. Kolosváry Bálint nemzeti tudata élete során mindvégig rendíthetetlennek mutatkozott, a magyarság ügyeinek intézésében mindig tevékenyen vett részt. Tudományos munkássága, egyházi és közéleti szerepvállalása korának kiemelkedő egyéniségévé emelik őt, éppen ezért Kolosváryt a magyar magánjog egyik legkiválóbb professzoraként tartják számon. Ahogy egyik professzortársa minősítette: „Kolosváry Bálint Erdély levegőjét hozta közénk; tudása páratlan, s mint a magyar magánjog kitűnő tanítómestere nemzedékeket itatott át izzó magyar jogi érzéssel. Boldog az a nemzet, melynek oly professzorai vannak, mint Kolosváry.”

A FARKASRÉTI TEMETŐBEN helyezték örök nyugalomra: sírját azonban – méltatlanul – felszámolták. Emlékét Kolozsváron a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen a róla elnevezett jogtudományi kutatókönyvtár is őrzi, portréja pedig az egyetem Jogtudományi Intézetének falát díszíti: a festményről a mai hallgatókra is ugyanazzal a bizalommal és biztatással tekint ránk, ahogyan egykori hallgatóit nézhette.

R O Z V Á N Y J E N Ő

ROZVÁNY JENŐ, EGY TRAGIKUS SORSÚ SZOCIALISTA ÚTJA NAGYSZALONTÁTÓL MOSZKVAIG

FEGYVERESI ZSOLT

Rozvány Jenő (Eugen Rozvan) Nagyszalontán született 1878. december 28-án. Nagypapja Rozvány József kereskedő, édesapja Rozvány György jogász, helytörténész, irodalomtörténész volt. A család a XVIII. században települt Nagyszalontára, amikor Rozvány Konstantin macedón kereskedő bolt-helyet kapott a város piacán. Rozvány György Nagyszalontáról írt monográfiájában azt is megjegyzi, hogy az országba beköltözött ottomán alattvalóktól az uralkodó és haza iránti hűségesküt követelt.

„1715-BEN VAGY 1716-BAN jött e monographia írójának elődje Szalontára, mint egykori ottoman alattvaló, boltos kereskedőnek, vagy köznyelven mondva »görögnek« és kapott a várostól a piacon egy helyet »vásáros boltját« felállíthatni és egy házhelyet: mint ezt a városi előljáróság 1763. dec. 31. kiállított bizonyítványa igazolja.”

ROZVÁNY JÓZSEF NAGYSZALONTA megbecsült és hiteles kereskedője volt. Rozvány György jegyezt fel róla egy, a becsületességére jellemző történetet, miszerint a kereskedőnek nem szokványos módon hitelesített mérlege volt, és a szomszédos mészárszék ellenőrzésekor a főszolgabíró Rozvány hitelesített súlymérőit használta. Az ellenőrzés során kiderült, hogy a mészárszék súlymérői nem csak pontatlanok, hanem egyenesen hamisak. A kiszabott bírság miatt a mészáros és a székgyászta a becsületes kereskedőre haragudtak meg, és boszszút forralva, éppen Arany Jánost akarták felkérni egy gúnyvers megírására, aki azonban visszautasította a felkérését.

ROZVÁNY JÓZSEFNEK ÉS FELESÉGÉNEK, Christian Persidának három gyermeke született: András, György és Erzsébet. Röviden tekintsük át a három Rozvány testvér életútját, hiszen az a környezet és szellemiség, amelyben nevelkedtek, meghatározó befolyással volt Rozvány Jenő életére és munkásságára is.

A HÁROM ROZVÁNY TESTVÉR közül Erzsébet volt a legkisebb. Személyének és életútjának vizsgálatával az irodalomtörténet is foglalkozott, nevezetesen Sáfrán

Györgyi irodalomtörténész, Arany János munkásságának jelentős kutatója. Sáfárán Arany János és Rozvány Erzsébet kapcsolatára vonatkozó adatokat gyűjtött össze: az Arany család tagjaitól kapott leveleket, emlékkönyvét, a *Toldi szerelme* neki dedikált példányát és a családtagok által szolgáltatott egyéb adatokat és emlékeket. Az 1960-ban megjelent könyv címe *Arany János és Rozvány Erzsébet*.

ROZVÁNY ANDRÁS 1817. március 2-án, Arany Jánossal egy napon született, akihez szoros barátság is fűzte. Arany, amikor Rozványékhoz került tanítónak, egy szobában lakott Andrással. A családi hagyomány szerint, melyet Rozvány Jenő féltestvére, Gabriella jegyzett fel emlékirataiban, a két fiatalember szobájának ablakkeretébe Arany János a következő sorokat karcolta: „Még a búza ki sem hánnya a fejét, Már a madár mind elhordta a szemét.”

ROZVÁNY ANDRÁST a kereskedői pályára nevelték, majd édesapja halála után átveszi a családi vállalkozást, melyet alapos szakértelemmel vezetett. András 1877-ben, hatvanévesen halt meg. Arany ekkor írta *Kortársam R. A. halálán* című versét, melyben elhunyt barátjára emlékezik:

Most a tiédet hantolák:

Im, tőlem is rá egy göröngy!

Oh! hitte volna egy világ,

Hogy te elébb bucsút köszönj?

Egy nap derült volt rád s reám:

Nem várhatál még keveset?...

De sírunk sem lesz messze tán,

Ha bölcsőnk oly közel esett.

ROZVÁNY GYÖRGY, Jenő édesapja, két évvel András és Arany születése után, 1819 áprilisában született. Arra való tekintettel, hogy bátyját a kereskedői pályára szánta a család, Györgyöt már nagyon fiatalon taníttatni kezdték. Édesapja a görög nyelv elsajátítására Békésre küldte, majd a gimnáziumi tanulmányait Aradon, Nagyváradon és Temesváron végezte. A jogi tanulmányait Késmárkon kezdte meg, és 1838-ban Debrecenben fejezte be. Beöthy Ödön politikus és országgyűlési követ magával vitte Rozványt Pozsonyba az 1839. évi országgyűlésre, ahol egyike volt az országgyűlési tudósítások szerkesztőinek. Rozvány 1840-ben Pesten tett ügyvédi vizsgát. Szülővárosába csak a '40-es évek derekán tért vissza, ahol ügyvédi irodát nyitott, és a közéletben is szerepet vállalt. Bátyjához hasonlóan ő is barátságba került Arany Jánossal. 1848-ban, amikor Aranyt képviselővé jelölik, Rozvány György az, aki a költő jelölését bejelenti. A sikertelen választás után Rozvány feljegyzése szerint Arany komolyan és higgadtan a következőket mondta: „Ki tudja, miért volt ez így jobb mind reám, mind a közügyre nézve?”

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC alatt, először mint Bihar vármegyei gyalog nemzetőr részt vett a perlaszi, majd 1849-ben mint lovasnemzetőri

Nagyvárad, Szent László tér, 1905

hadnagy a piski csatában. Futárként ő volt az, aki 1849. február 7-én Bem jelentését Déváról Aradra vitte. Az 1849. évi július 24-i *Hivatalos Közlönyben* megjelent egyik rendeletben, melyben Aulich Lajos hadügyminiszter Rozványt több társával együtt századossá nevezte ki, neve Rozvagyként szerepel. Talán ennek köszönhette, ahogy ezt Szinnyei József is írja, hogy ügyvédi gyakorlatát az abszolút kormány alatt sem veszítette el, és 1859-ben cs. kir. közjegyzőnek nevezték ki Nagyszalontára. A kinevezés kapcsán Ercsey Sándor ügyvéd, Arany sógora, talán bosszúságában a következőket írta: „A világ pedig, értvén a szalontai világot, halad a maga útján. Vannak itt, bárha igen kevesen is, kik nagyon dicsőségesen érzik magokat. Ezen dicső férfiak között legkiválóbbak: Bajó János és Rozvány György. Az első helyen nevezett tanácsos, az utóbbi pedig cs. k. közjegyző, s alig várja, hogy új kastélyára a kétféjű sast kifüggeszthesse. Legyen neki az ő ízlése szerint.”

1860-BAN FELHAGY a jogászai munkával, és elkezdte gyűjteni az anyagot a már említett, Nagyszalontáról szóló monográfia megírásához. 1867-ben a nagyszalontaiak egyhangúlag főbírónak választották, azonban erről a tisztségről 1869-ben lemondott. Rozvány György a XIX. század végén szerepet vállalt a nagyszalontai Arany múzeum létrehozásában, és szenvedéllyel gyűjtötte az Arannyal kapcsolatos emlékeket. Bár a Rozvány család görögkeleti felekezethez tartozott, György végrendeletében száz koronát hagyott a nagyszalontai református egyháznak. Két házasságából öt gyermeke született. Első házasságából a már említett Gabriella (1862–1961), míg második házasságából Jolán (1866–1878), József (1868–1944), György (1871–1934), István (1873–1949) és Jenő (1878–1938).

ROZVÁNY JENŐ elemi iskolai tanulmányait és a gimnázium első négy osztályát szülővárosában végezte, majd ezt követően két évet a Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyváradi Főgimnáziumában és újabb két évet a Rozsnyói Államilag Segélyezett Ágostai Hitvallású Főgimnáziumban tanult. A diákéveire vonatkozó iskolai értesítők tanúsága szerint, míg Jenő a szalontai gimnáziumban kitűnő tanuló volt, a Nagyváradon eltöltött két gimnáziumi év alatt érdemjegyei alapján alig közepesen teljesített. Talán ez is lehetett az oka annak, hogy utolsó két gimnáziumi évét már nem Nagyváradon, hanem Rozsnyón végzi el, ahol a gimnáziumi értesítő szerint tanulmányi eredményei is javultak.

A GIMNÁZIUM ELVÉGZÉSE és az érettségi vizsgát követően 1896-ban kezdi meg tanulmányait a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán, ahol bátyja, István is tanult. Olyan neves jogászprofesszorok tanították, mint Lechner Ágoston, Nagy Ferencz, Grosschmid (Zsögöd) Benő, Timon Ákos vagy Concha Győző. 1899-ben Berlinben a Humboldt Egyetemen tanult tovább, majd doktorátust 1900-ban Budapesten szerzett. Már az egyetemi éveitől kapcsolatba került az induló szocialista diákmozgalommal, amely, amint látni fogjuk, egész életét döntő módon befolyásolta. Ahogy azt Fuchs Simon egy 1970-ben készült, Rozvány Jenőről szóló írásában is hangsúlyozza, Rozványra nagy hatással voltak a berlini diákevek, ahol lehetősége nyílt a marxizmus mélyreható tanulmányozására és a németországi szociáldemokrata mozgalom megismerésére. Később szintén nagy hatással voltak rá Szabó Ervin művei, aki a szocialista diákmozgalom egyik ösztönzője és a nemzeti kérdés teoretikusa volt. Ezek a hatások mindenképp befolyásolták a szocialista jellegű politikai nézeteinek kialakulását és fejlődését.

ROZVÁNY 1902 DECEMBERÉBEN eljegyezte Beles Flórát, Beles János (Ioan Beles), a lippai kerület volt országgyűlési képviselőjének és aradi közjegyzőnek a lányát. Esküvőjükre 1903. november 7-én került sor az aradi görögkeleti templomban. Külön érdekessége ennek a frigynek, hogy Jenő István nevű bátyja, aradi ügyvéd szintén a Beles családba házasodott, nevezetesen Beles Feliciát vette feleségül, így Beles Jánosnak két veje is volt a Rozvány családból. Jenő és Flóra eljegyzését megelőzően a *Tribuna Poporului* Aradon megjelenő román nyelvű napilapban egy érdekes hír látott napvilágot. A beszámoló szerint Stefan Alexici festő bántalmazás áldozata lett. A bántalmazók az áldozat elmondása szerint Rozvány István és Rozvány Jenő voltak. Az Alexici által tett feljelentés szerint Jenő úgy fejbe vágta egy „bunkósbotlalt”, hogy az kettétört, majd ezt követően István hátulról lefogta őt, hogy ne tudjon védekezni és esetleg visszaütni. Rozvány Jenő az áldozat szerint azt mondta, hogy az ütés egy bizonyos kisasszonynak küldött levelére adott válasz. A beszámolóból nem derül ki, hogy pontosan ki is a kisasszony, de feltételezhetjük, hogy Beles Flóráról volt szó, akit a festő az eljegyzés előtt megpróbálhatott még elcsábítani és lebeszélni a Jenővel való eljegyzésről. A festő bevallása szerint az ütés következtében olyan súlyos szemsérülést szenvedett, hogy többek között a csáki

szerb templom festését sem fogja tudni időben befejezni. A feljelentés esetleges következményeiről nincs tudomásunk.

ROZVÁNY JENŐ 1905 JÚNIUSÁBAN kerül a nagyváradai ügyvédi kamara névjegyzékébe Nagyszalonta székhellyel. Ugyanezen év novemberében az *Igazságügyi Közlöny*ben megjelent tájékoztatás szerint az igazságügyi miniszter öt rendeli ki a nagyszalontai királyi járásbíróság mellett működő királyi ügyész-ségi megbízott állandó helyetteséül. Rozvány aktív szerepet vállal a nagyszalontai közéletben és társadalmi életben. Többek között igazgatósági tagja a Nagyszalontai hitelszövetkezetnek és a Gazdák gőzmalom részvénytársaságnak, és amikor 1906. április 8-án Nagyszalontán megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi pártszervezete, Rozványt másodelnöknek választották. A pártszervezet megalakulása előtt már több, a szocializmust népszerűsítő előadást is tartott. Így például 1905 decemberében a nagyszalontai építőmunkások egyleti helyiségében a szocializmus történetéről tartott felolvasást.

1906-BAN ROZVÁNYT és két elvtársát, Gál Gergelyt földművest és Somi Sándor szabósegédet a szolgabíró tiltott népgyűlés tartása miatt ítélte el. Több budapesti napilap beszámolója szerint a három szocialista vezér a nagyszalontai munkástanoncoknak egyik vasárnap délután játszadozás közben komolyabb témákra terelve a beszélgetést, társadalmi helyzetükről kívánták őket felvilágosítani. Ezt követően a nagyszalontai ipartestület feljelentette a három szocialistát a főszolgabíróságnál izgatásért. Csanády Jenő főszolgabíró végül tiltott népgyűlés tartása miatt indított ellenük eljárást. Az eljárás befejeztével Csanády szolgabíró Rozványt tizenöt napi elzárásra és kétszáz korona pénzbüntetésre, Gál Gergelyt és Simó Ferenczet pedig tíznapi elzárásra ítélte. Az alispán a vádlottak fellebbezése után a szolgabírói ítéletet húsz koronára mérsékelte, azonban a belügyminiszter végül az elsőfokú ítéletet hagyta jóvá.

A SZOLGABÍRÓI VÉGZÉS indoklásában a következő súlyosbító körülmények is szerepelnek: „[...] súlyosbító körülményül kellett venni, hogy internacionális tévtanokkal mételezték meg az ifjú munkások fogékony lelkületét és lelketlenül tépték ki szívükből még a hazaszeretet magasztos eszméjét is!”

A SZOLGABÍRÓ TOVÁBBI terhelő körülményül hozta fel Rozványra nézve, hogy bár intelligens ember, mégis szocialista eszméket terjeszt. Gál Gergelyre nézve pedig főleg az volt a terhelő, hogy rövid ideje tartózkodik Nagyszalontán, és máris szocialista agitációkkal foglalkozik. A *Népszava* főispáni utasításra hozott ítéletről írt, majd ezen kijelentés bizonyítására közzétették Glatz Antal főispán állítólagos titkos rendeletét, amit Csanády Jenő főszolgabírónak küldött:

„585/1906. szám. Főszolgabíró úr!

... alatt mellékelem a nagyszalontai ipartestületnek Rozvány Jenő és társai ellen beadott feljelentését azzal, hogy a vizsgálatot a legszigorúbban folytassa

le és a nevezettek ellen a legerélyesebben lépjen föl. A tett intézkedésekről haladéktalanul értesítsen.

Nagyvárad ...

Glatz Antal s.k. főispán”

ROZVÁNY 1907-BEN rövid időre Budapestre költözött, és ott nyitott ügyvédi irodát, ahol részt vett a budapesti román ajkú szociáldemokraták pártszervezetének megalakulásán. Augusztusban Stuttgartba utazott, ahol a világ minden tájáról összesereglett közel 900 küldöttel együtt részt vett a II. Internacionálé hetedik kongresszusán. A kongresszus munkája nagyrészt a militarizmus, a gyarmatosítás, a bevándorlás és a női választójog kérdéseivel foglalkozott, és kísérletet tett arra, hogy központilag koordinálja a világ különböző szocialista pártjainak politikáját ezekben a kérdésekben.

UGYANEZEN ÉV NOVEMBERÉBEN már Nagyváradon találjuk, ahol az ügyvédi teendők ellátása mellett a nagyváradai *Munkás Újság*ot szerkesztette. Rendszeresen közölt a *Jövőben*, a *Világosságban* és a kolozsvári *Szocializmusban* is. Ez utóbbi lapban többszörös terjedelmes írást jelentetett meg a *Szociáldemokrata párt és nemzetiségek* címmel, melyben többek között arról értekezik, hogy bár Magyarországon az 1900. évi hivatalos statisztika szerint 8 651 520 magyar anyanyelvű lakos mellett 8 186 735 nem magyar anyanyelvű egyén él, és a proletárság arányszáma mindkét csoportban megközelítőleg egyenlő, a nemzetiségek között a szocializmus alig bírt teret hódítani. Rozvány szerint ennek meg kell történni, és a magyarországi szociáldemokrata pártnak erélyesen keresnie kell azt az utat és módot, amelyen keresztül a nemzetiségi proletárok eszmeköréhez és öntudatához hozzáférkőzhetne. Írásában kiemelten foglalkozik a nemzeti és parasztkérdés összefüggéseivel. Rozvány a dolgozó parasztság és a földkérdés ügyének megoldását a demokratikus földosztásban látta. A parasztkérdésről vallott nézetei az októberi szocialista forradalom után tisztulnak le.

1908 JANUÁRJÁBAN ARADON, mint a nagyváradai pártvezetőség tagja, részt vett a magyarországi román ajkú szociáldemokraták országos értekezletén, ahol felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy a proletárság helye a szociáldemokrata pártban van. A nemzetiségi kérdés szerinte osztálykérdés, és nem a magyar áll szemben a románnal, hanem a tőkés a proletárral. A különböző sérelmeket szerinte csak akkor lehet megoldani, ha a magyarországi proletariátus kivívja magának a politikai hatalmat, hiszen a proletariátus nem ismer egymással szemben vitás nemzetiségi kérdés, és azok rendezése nem ütközik egyik népnek az érdekébe sem.

ROZVÁNY JENŐ JÓ KAPCSOLATOT ápolt Ágoston Péter jogtudóssal, szociáldemokrata politikussal. Amikor 1911-ben a Nagyváradon a szociáldemokraták május 1-re tervezett felvonulását Gerő Ármin rendőrfőkapitány arra való hivatkozással tiltotta be, hogy azon a napon hetivásár van, a szociáldemokraták

vezetősége nevében Rozvány és Ágoston Péter közösen keresték fel a főkapitányt, hogy elhatározásának megváltoztatására bírják. Végül próbálkozásuk nem járt sikerrel, ezért fellebbezést nyújtottak be a tiltó határozat ellen.

TÖBB NAPILAP IS BESZÁMOLT arról 1912 februárjában, hogy az Országos Ügyvédszövetség nagyváradi osztályának évi közgyűlésén Rozvány az ügyvédi honorárium rendezésének kérdésében beadványt kíván benyújtani. A beadványban azt a javaslatot kívánja tenni, hogy a szövetség tegye kötelezővé, hogy tagjai csak meghatározott honorárium ellenében vállaljanak pereket, akár behajthatóknak mondja a követeléseket a bíróság, akár behajthatatlanoknak, vagyis minden egyes per megindítása előtt az ügyvédnek és a peres félnek előzetesen meg kell állapodnia a honorárium kérdésében. Erre álláspontja szerint azért lenne szükség, mert egy általánosan elfogadott ügyvédi szokás alapján az ügyfelek a per elvesztése esetén, vagy ha a megnyert követelés behajthatatlan, csak a készkiadásokat fizetik meg az ügyvédnek, és az ügyvéd semmiféle honoráriumra nem tarthat igényt.* A beadvány sorsáról nincs tudomásunk.

TÖBB BUDAPESTI ÉS VIDÉKI újság is beszámolt az 1912 júniusában Nagyváradon szervezett munkás népgyűlésről, melyre a szociáldemokrata párt szervezésében került sor. Hírértéke nem feltétlenül a békésnek induló megmozdulásnak, hanem a gyűlést követő zavargásnak volt, melyre a rendőrség kíméletlenül lecsapott. A beszámolók szerint a népgyűlés után a munkások bevették a főispáni lakás, a vármegyeháza, a törvényszéki épület, a kaszinó és számos üzlethelyiség ablakait, és még a Tisza-házat is megostromolták. A munkásság vezetői, köztük Rozvány Jenő is, igyekeztek a tomboló tömeget megfékezni, de a rendőrökkel való összecsapás már elkerülhetetlen volt. Több tucat munkás és rendőr is megsebesült az utcai összecsapásokban. Gerő Ármin főkapitány végül a katonaság beavatkozását volt kénytelen kérni a rend helyreállítása érdekében. A zavargások közepette a népgyűlés elnökét, Rozványt a rendőrség előállította, amire a felbőszült tömeg vezetőjük szabadon bocsátását követelte. A főkapitány jónak látta ezt a kérést teljesíteni és szabadon bocsátotta Rozványt, azonban később nyomozás indult ellene hatóság elleni erőszakra való felbujtás jogcímen. A tanúvallomások semmi olyan tényt nem tudtak bizonyítani, amely a felbujtás vádját alátámasztotta volna, így az ügyészség a nyomozást ellene megszüntette. A nagyváradi népgyűlés és az azt követő zavargások nem elszigetelt jelenségek voltak az országban. A *Népszava* 1912. június 11-i számában megjelenő beszámoló szerint a szociáldemokrata munkások az ország több pontján szerveztek utcai megmozdulásokat, így általános sztrájkot hirdettek Debrecenben, véres utcai harcok voltak Nagyváradon és Kassán, de tüntetések szerveződtek Pozsonyban, Kolozsváron és Szombathelyen is. A kormány elleni általános elégedetlenség, a véderőről szóló törvény elfogadása sztrájkok és utcai megmozdulások formájában tört elő az ország számos településén, és a

* Délmagyarország, 1912. február (3. évfolyam, 26–49. szám) 1912. február 22./43. szám

munkásokon kívül a diákok, az ügyvédi kamarák és még a szabadkőműves páholyok is éles kritikát fogalmaztak meg a véleményük szerint alkotmányosértő törvények elfogadása végett, amelyekre ma már tudjuk, hogy a közelgő világháborúra való felkészülés miatt volt szükség.

ROZVÁNY 1912-BEN KÖTÖTT HÁZASSÁGOT Leményi Eleonórával, a szociáldemokrata párt tagjával és aktivistájával. Még házasságkötésük évében részt vettek a II. Internacionálé 1912-es rendkívüli bázei kongresszusán. Eleonóra Kolozsváron és Genfben filozófiát és történelmet tanult, majd bölcsész tudományi doktori fokozatot is szerzett. 1918-ban a Nagy Román Nemzeti Tanács egyedüli női tagja volt, és az ő tevékenységének volt köszönhető, hogy a gyulafehérvári határozatba bekerült nemtől függetlenül minden 21. évét betöltött állampolgár számára a szavazójog.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSEKOR hadnagyként sorozták be az osztrák-magyar hadseregbe, és a szerb frontra küldték harcolni, ahol 1914 decemberében fogságba esett. A *Pesti Napló* 1915. januári számában arról tudósított, hogy három fiatal nagyváradi ügyvéd a szerbek fogságába jutott. Sarkady Sándor ügyvéd, tartalékos ügyvéd feleségének írt levelezőlapjára a következőket írta:

„Kragujevac, 1914. december 10. A jó isten úgy akarta, hogy a harctéren sok viszontagságok között szerb fogságba kerüljek. Jelenleg a fenti helyen vagyok, de már holnap Nisbe fogunk menni. Eltekintve attól, hogy végtelenül szeretnék titeket látni, jól érzem magam. Fogságban van velem dr. Farkas Jenő és dr. Rozvány Jenő is.”

ROZVÁNY TÖBB LEVELET is írt a szerb fogságból feleségének, és egy rövid filmrészletet is küldött neki, melyet a szerbek készítettek a foglyokról. A filmrészlettel együtt küldött sorok szerint a szerbek jól bántak a hadifoglyokkal, naponta két dinárt adtak nekik költőpénznek, és lehetőségük volt a fogolytáborban olvasni, illetve nyelveket tanulni. A hadifoglyok által küldött dicsérő levelek minden valószínűség szerint a fogvatartók „biztatására” készültek. Erről tanúskodnak többek között Rozvány későbbi beszámolóai a szerb hadifogságról. Néhány hónap teljes hallgatás után 1916 februárjában küldött táviratában arról értesíti József nevű bátyját, hogy Olaszországban Cittaducale városába került, és hadifogolyként ott várja a háború végét. Az ott töltött időt kihasználva megtanult olaszul, és kapcsolatokat épített a helyi szocialista mozgalom képviselőivel. Egyik levelében a következőket írja az olasz fogságról:

„Lassanként helyrejövnék és kezdjük elfelejteni a rettenetes albániai heketet. Csak mint rossz álom kísért, amikor egy darab máléért odaadtam a marsoló cipőmet, s attól kezdve fél vászoncipőben jártam a havasokat és mocsarakat. Az se volt utolsó, mikor a cipőkenésre félretett és használt birkafeagygyút később megettem. Kicsit meghámoztam, mint a finom sajtot. A málét útközben nagyon megszerettem. Most már nem is gondolok rá, de sokat mondhatnék még az útról. Hát még a legénység szenvedése. Boldog volt, aki egy dögöt

talált az úton, annak meghosszabbodott az élete. Itt persze jó dolguk van a megmaradottaknak.”

EGY KÉSŐBBI LEVELÉBEN, összehasonlítva a szerb és olasz fogságot, a következőket írta:

„Most, Cittaducelében az olaszok fogságában grófnak érzem magam, mert hiszen az én igényeim már nagyon leszállottak Nisben, ahol az ott eltöltött keserves év alatt gyönyörűen belejöttem a pizkos edények mosogatásába, az évtizedes piszokkal borított deszkapadló súrolásába... Most is rabok vagyunk, de legalább embereként élünk. Itt nem járunk legalább félmeztelenül, hanem egymás iránti tiszteletből tisztességesen felöltözzünk, sőt némelyek kesztyűt húznak, botot vesznek a kezükbe, amikor kimennek sétálni az udvarra.”

ROZVÁNY MÉG A FOGSÁGBAN tartózkodott a kormányzótanács létrejöttékor, így nem vállalhatott politikai szerepet legalább helyi szinten az ideiglenes kormányzatban. Amikor 1919 augusztusában hazatért, Kolozsváron lett a szociáldemokrata párt erdélyi és bánsági szervezetének titkára. Bár a román politikai elit fontosabb szereplői is igyekeztek őt saját oldalukra állítani, Rozvány kitarított elvei és meggyőződése mellett. Jelentős szerepet vállalt a romániai munkássajtó megteremtésében. Többek között a Nagyváradon megjelenő és rövid életű *Erdélyi Népszava* szocialista napilap főszerkesztője volt, de szerkesztette a Brassóban megjelenő *Dreptatea* román munkáslapot, és munkatársa volt az *Erdélyi Szikra* nagyváradi szakszervezeti folyóiratnak is. Írásaiban elsődlegesen a parasztság helyzetével és a nemzetiségi kérdéssel foglalkozott. Lefordította a *Kommunista Kiáltványt*, és a *Tőke* fordításával is foglalkozott.

1920 AUGUSZTUSÁBAN részt vett a szociáldemokrata párt erdélyi és bánsági szervezetének kolozsvári kongresszusán, ahol a kongresszus elnökei közé választották Ioan Flueraşsal és Bartha Károllyal együtt. A kongresszuson részt vettek az óromániai szocialisták képviselői is. A kolozsvári kongresszuson elhatározták a párt beolvadását az országos pártba, ugyanakkor a III. (Kommunista) Internacionáléhoz való csatlakozást. A szociáldemokrata párt erdélyi és bánsági szervezetének képviselőit Flueraş és Rozványt bízta meg a párt, hogy Moszkvába utazva tájékozódjanak az oroszországi állapotokról és a párt csatlakozásának a feltételeiről. A szociáldemokrata párton belül a III. Internacionáléhoz való csatlakozás és a kommunista párttá való átszerveződés kapcsán számos ellentétes vélemény fogalmazódott meg. A párton belül a jobboldali szociáldemokraták Flueraş és Iosif Jumanca vezetésével a III. Internacionáléhoz való csatlakozás ellen „mennydörögtek”. Flueraş indulatos álláspontját állítólag az határozta meg, hogy moszkvai tartózkodása alatt az orosz kommunisták nem álltak vele szóba. A párton belül a közép „a pártegység mindenekfölött” elvét képviselték. Ők a III. Internacionálé híveinek vallották magukat, azonban a romániai hatósági terrornak a dühöngéseire és a munkásmozgalom ellen folytatott hadjáratokra utaltak, és a proletárság egyedüli védelmét a pártegység megóvásában látták. A baloldal

képviselői, köztük Rozvány is, a tiszta megalkuvás nélkül való kommunista álláspontot képviselték. Végül a jobboldal javaslatára nyolc, a közép javaslatára tizenkettő, míg a kommunista baloldaléra tizennyolc szavazat érkezett. Iosif Jumanca a szavazás következtében a jobboldali szociáldemokraták nevében kijelentette, hogy a „jobbpart a pártból kiválnak tekinti magát és függetlenül dolgozik”.

A PÁRT BUKARESTI KONGRESSZUSÁN a küldöttek elsöprő többséggel döntöttek a III. Internacionáléhoz való csatlakozásról és a névváltoztatásról, melynek következtében a párt felvette a Romániai Kommunista Párt elnevezést. A feltétlen csatlakozást 342-en, míg a feltételes csatlakozást 111-en támogatták. A kongresszus munkálatainak a katonaság és a rendőrség vetett véget, követelve azok névsorát, akik a III. Internacionálé mellett szavaztak. Amikor a kongresszust levezető elnökök megtagadták a lista kiadását, a fegyveres erők vezetője felolvastatta a küldöttek névsorát, és mindenkit személyesen megkérdezte, hogy mi mellett voksolt. Csak 72 küldött merete vállalni voksát, köztük volt Rozvány Jenő is. Őket letartóztatták, és nyolc teherautón, katonák sorfala között vitték a vácărești-i börtönbe. Constantin Argetoianu belügyminiszter a letartóztatások kapcsán a következőket nyilatkozta:

„A letartóztatottak csatlakoztak Lenin és Trotszky programjához, magukkal hozták a kommunizmust a Dnyeszteren túlról, magukkal hoztak könyveket, amelyek telve voltak méreggel a műveletlen elemek részére, csatlakoztak a III. Internacionáléhoz, itt a magyar irredentizmus kommunista alakot öltött, hogy megingassa a román államot. Nem fogjuk játszani Kerenszky szerepét, a mi Leninjeinket csírájukban fogjuk megfojtani.”

A KÜLDÖTTEK ELLEN Bukarestben per indult, de végül több mint egy évvel a letartóztatások után, 1922 júniusában amnesztia folytán a kommunista párt valamennyi vádlottját szabadon engedték. Rozványt az államvédelmi szerveknek nem sikerült megfélemlítenniük, és tovább folytatta párton belüli munkáját. A Kommunista Párt Ideiglenes Végrehajtó Bizottságának tagja, a brassói *Világosság* magyar nyelvű kommunista lap főszerkesztője lett. Bizottsági tagként részt vett több megyei pártszervezet megalakulásán, ahol felszólalásaiban továbbra is nagy figyelmet szentelt a munkás- és parasztkérdésnek. Rozvány részt vett 1922 októberében a párt Ploiești-en szervezett II. kongresszusán, melyre a nemzeti és agrárkérdésről jelentést készített és terjesztett elő.

AMIKOR 1924-BEN a Románia által 1918-ban megszerzett, azt megelőzően Oroszországhoz tartozó besszarábiai Tatarbunar településen szovjet ügynökök szervezésében felkelés tört ki, amelynek célja a régió Szovjetunióhoz való csatlakozása volt, a román kormány betiltotta a Romániai Kommunista Pártot. A párt harmadik kongresszusát 1924-ben Bécsben tartották, ahol Köblös Eleket választották meg főtitkárnak, aki 1928-ig maradt a párt élén. Rozvány is illegálisban folytatta tovább tevékenységét, főként különböző frontszervezeteken keresztül. Ezek közül kiemelkedett a *Munkás-Paraszt Blokk* (MPB), vagy ahogy a magyar

forrásokban még gyakran előfordul, a *Városi és Falusi Dolgozók Blokkja*, melynek Rozvány is alapítója és vezetője volt. Az 1926-ban megszervezett helyhatósági választásokon, Nagyváradon az MPB választási szövetségre lépett a Román Nemzeti Párttal, melynek következtében Rozvány és további nyolc párttársa bekerült az összesen harminc tagot számláló nagyváradi városi tanácsba. Az MPB Rozványt jelölte és választotta polgármesternek, amit viszont a Belügyminisztérium nem hagyott jóvá, és felszámolta a testületet.

*A kommunisták pere, 1928.
Középen Rozvány Jenő*

ROZVÁNY AZ MPB JELÖLTJEKÉNT részt vett az 1926 tavaszán szervezett parlamenti választásokon is, ahol megyei szinten a kommunista szervezet jó választási eredményeket ért el. Ekkor Rozvány összetűzésbe került a Blokk bukaresti központi vezetőségével, mivel a gyenge országos választási eredményekért őket hibáztatta. Rozvány 1926 májusában levélben mondott le az MPB-ben betöltött vezetői tisztségéről, amit a központi vezetőség nem fogadott el, így továbbra is aktív tagja maradt a nagyváradi kommunista mozgalomnak. Az 1927-es parlamenti választásokon az MPB 7,3%-ot, az 1928-as választásokon már 8,7%-ot szerzett. A Blokk listáját Rozvány Jenő, Toszer József, Munkácsi Sámuel, Ullman Sándor, Csordás János, Kriszán János, Almási Lajos, Kosztin Gábor és Boldizsár Imre alkották.

ROZVÁNYT AZ 1920-AS ÉVEKBEN több alkalommal is letartóztatták. Az egyik ilyen letartóztatásra 1927 júniusában került sor, amikor Rozvány a nagyváradi Phöbus vasöntöde sztrájkoló munkásait vette pártfogásba. A vád ellene és társai ellen viszont azt volt, hogy kommunista propagandát folytattak, illetve a választások idején erőszakkal hatoltak be a vármegye házába, ahol a választási elnököket megfenyegették. A hatóságok a nagyváradi ügyvédi kamara tiltakozása ellenére sem bocsátják szabadon Rozványt. Végül a kolozsvári hadbíróság börtönébe zárt ügyvéd kétheti éhségsztrájkjal éri el azt, hogy szabadlábra helyezték. A Nagyváradra visszatérő, járni is alig tudó Rozványt a vonatállomáson ünneplő tömeg fogadta. A városban népszerűsége töretlen volt. 1927 nyarán és őszén az erdélyi és magyarországi magyar napilapok is politikai perről írnak, melyben a nagyváradi ügyvédet és munkásvezért elsősorban politikai nézetei miatt akarja megbüntetni a rendszer.

MÉG A ROZVÁNY ÉS TÁRSAI ellen Kolozsváron zajló büntetőper alatt, 1927 decemberében Nagyváradon került sor arra a gyalázatos eseményre, amely

Rozvány Jenő bal szélén, 1931

nagyváradai pogromként vált ismertté. 1927 decemberében a román diákság a városban szervezett diákkongresszus ideje alatt zsidóellenes pogromot hajtott végre, melynek következtében a legnagyobb kárt a zsidó üzletek és zsinagógák szenvedték. Bár a prefektus erős megtorlást ígért, végül a felelősöket nem állították bíróság elé. Az antiszemitá, és bátran mondhatjuk, hogy magyarellenos megmozdulások

ellen indult tiltakozó akciókat a kormány megtiltotta. A nagyváradai események és a tilalmakat megszegő munkások letartóztatása ellen akart Rozvány felszólalni a városi tanács üléstermében, azonban akcióját a hatóságok félbeszakították, őt pedig ismét letartóztatták. A Rozvány által megfogalmazott nyilatkozat tartalmát több napilap is ismertette, mely szerint a nagyváradai munkásság tiltakozik a rombolások és gyilkosságok ellen, amely a Brătianu-diktatúra merénylete volt a dolgozók és a nemzeti kisebbségek ellen, s azért nem csak a diákok felelősök, hanem elsősorban a kormány, amely csak terrorral, a munkás- és paraszttömegek elnyomásával tudja fenntartani gyilkos uralmát.

1928-BAN TOVÁBB FOLYTATÓDIK közel nyolcvan vádlottal és hatszáz tanúval a kolozsvári hadbíróóság előtt a kommunisták elleni per, melyben Rozvány fővádlottként szerepelt. Az egyik szeptemberi tárgyalási napon felszólalásában a következőket mondta:

„Olyan vádat kovácsolnak ellenünk, amelyre a büntetés öt-tíz évig terjedhető fegyház. A vizsgálatot annyira hiányosan folytatták le, hogy magukat a vádlottakat sem hallgatták ki. Engem például nem hallgattak ki. Azok, akik engem a vádirat szerint, bűncselekmény vádjával illetnek, politikai ellenfeleim. Vallomásaikat akkor vették jegyzőkönyvbe, amikor a választási küzdelem tombolt. A választási láz alatt érthető volt, hogy súlyos dolgokkal megvádoltak. Nem hiszem azonban, hogy azok az urak mostan, miután a választás már régen elmúlt, fenntartják vádjait.”

AZ 1928 OKTÓBERÉBEN megfogalmazott ítéletben a kolozsvári hadbíróóság összesen 177 évi börtönt osztott ki. A 66 vádlott közül 49 vádlottra vonatkozóan hoztak marasztaló ítéletet. Így például a szökésben lévő Fóris Istvánt, aki a per alatt már a Szovjetunióban tartózkodott, tízévi fegyházra ítélték. Rozványt a vádak alól felmentették.

1931-BEN A *Munkás-Paraszt Blokk* öt képviselőjelöltje, köztük Rozvány Jenő és Lucrețiu Pătrășcanu is parlamenti képviselői mandátumot szerzett, azonban

a *Blokkra* leadott szavazatokat érvénytelenítették, az elnyert mandátumokat hatálytalanították. Az MPB 1931-es kampánya alatt Rozványt a csendőrség Mezőtelegden letartóztatta, majd a csendőrösön brutálisan megverték. Az incidens kapcsán a Bihar megyei prefektus a *Brassói Lapok*ban megjelent beszámoló szerint úgy nyilatkozott, hogy Rozvány doktornak nem történt súlyosabb bántódása, mindössze négy fogát verték ki a csendőrösön. Az *Ellenzék* beszámolója szerint Pop csendőrőrnagy véresre verte Rozványt, és a csizmájával betörte az egyik oldalbordáját. Az a hír is elterjedt róla, hogy állapota súlyosra fordult, és a nagyváradi közkórházban sérüléseibe belehalt. Rozvány feleségével 1931 szeptemberében végleg elhagyták Nagyváradot és Romániát. Először Bécsbe mentek, ahol Rozvány szanatóriumba vonult gyógykezelésre, majd egy berlini kitérő után a Szovjetunióba utaztak és Moszkvában telepedtek le. A szovjet fővárosban Rozvány az egykori Tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosa, Varga Jenő mellett a Világgazdasági és Világpolitikai Intézet tudományos kutatója volt. 1937-ben doktori címet is szerzett az olasz fasizmus történetét feltáró dolgozatával.

Rozványról megjelent román nyelvű könyv borítólapja

ROZVÁNY A SZOVJETUNIÓBAN sem találta meg remélt nyugalma. 1937 decemberében letartóztatták, koholt vádak alapján először tíz év börtönre ítélték, majd nem sokkal később egy nem nyilvános ítélet alapján árulóként és a nép ellenségeként halára ítélték és kivégezték. Rozvány egyértelműen a sztálini tisztogatás egyik áldozata lett, tisztogatás, mely Sztálin uralmának konszolidálását, a kommunista pártból nem megfelelő elemek eltávolítását szolgálta. Kivégzésének híre titokban maradt, és arról a Belügyi Népbiztosság csak Georgi Dimitrov, a Komintern vezetőjének, később Bulgária első számú vezetőjének közbenjárására adott ki információkat. Rozvány haláláról talán még a romániai szolgálatok sem szereztek tudomást, éppen ezért volt lehetséges az, hogy 1939-ben a mezőtelegdi ügyben, kommunista propaganda terjesztése miatt távollétében hétévi börtönrel, ötévi jogvesztéssel és százezer lej pénzbüntetéssel sújtották

ROZVÁNYT A SZOVJETUNIÓ Legfelsőbb Katonai Bírósága 1956-ban, míg Romániában a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának 1968. áprilisi plenáris ülésén *post mortem* rehabilitálta.

ROMUL BOILĂ

ROMUL BOILĂ, LOKÁLPATRIÓTA POLITIKUS ÉS ALKOTMÁNYJOGÁSZ NAGY-ROMÁNIÁBAN

KOVÁCS BENCE ZSOLT

Romul Boilă életútját ténylegesen végigkíséri a helyi közösségének érdekképviselője, legyen szó a Kis-Küküllő menti románság jogainak érvényesítéséről helyi szinten az egykori Nagy-Magyarországon, egészen az összerdélyi románság képviselésén át az erősen centralizált Román Királyságban. Megmaradt ugyanakkor az impériumváltás után is a magyar politikai életben és jogi kultúrában szocializálódott és integrált román jogásznak, aki sokoldalú tevékenységével a két világháború között is meghatározó alakja volt az erdélyi jogéletnek. Közéleti tevékenységét illetően nagymértékben Iuliu Maniu hatása alatt állt. Ha utóbbi személyiség az erdélyi román nemzetpolitikai program egyik megálmodójának és megfogalmazójának tekinthető, akkor előbbi a már lefektetett program végrehajtójaként értelmezhető. Éppen ezért Boilă és Maniu portréja együtt olvasandó.

DICSŐSZENTMÁRTONBAN (románul ma *Târnăveni*), az akkori Kis-Küküllő vármegye székhelyén született 1881. október 8-án. Édesapja, Zaharia a helyi járásbírószágon hivatalnok. Édesanyja – lánykori nevén Szabó Berta – székely primor család sarja.

ELEMI OSZTÁLYAIT szülővárosában végezte, középfokú tanulmányait pedig a német tannyelvű megyesi gimnáziumban, illetve a kolozsvári római katolikus piarista gimnáziumban fejezte be 1899-ben. Jogot Kolozsváron hallgatott az akkori Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen. Doktori címeit 1903-ban szerezte meg ugyanitt, először jogból, majd politikatudományból.

ÜGYVÉDBOJTÁRKÉNT BALÁZSFALVÁN – a magyarsággal párhuzamosan kialakuló erdélyi román városi/urbánus társadalom szellemi központjában –, Iuliu Maniu irodájában kezdett dolgozni, aki már ekkor befutott ügyvédnek számított a görögkatolikus érsekség jogi képviselőjeként. Az ifjúra valószínűleg nagy hatást gyakorolt a nyolc évvel idősebb jogász, mivel keze alatt kezdte meg az erdélyi románság érdekképviselésében folytatott munkát. 1907-ben, a házassága révén, rokoni kapcsolatba is kerül a Maniu családdal, és ezzel olyan

neves személyiséggel is, mint az 1848-as forradalom és szabadságharc idején az erdélyi románság politikai emancipációjáért harcoló Simion Bărnuțiu. Livia Popot veszi el, Iuliu Maniu testvérének gyermekét, akit apja halála után maga Iuliu nevel fel. Boilă saját ügyvédi irodáját Dicsőszentmártonban nyitja meg az 1906-os véglegesítő vizsgáját követően.

POLITIKAI TEVÉKENYSÉGÉT IS, az előbb említettek alapján, fiatalon kezdte el. A román nemzeti mozgalom egyenjogúsításaért folytatott tevékenységébe már bojtárkodása alatt aktívan bekapcsolódott, így publikált több, a magyarországi helyhatósági és országgyűlési választási törvényekről szóló füzetet. Az általános választójog mellett foglalt állást írásaiban, felhívva a pozitív oszt-rák példát, szembe fordulva ugyanakkor a kor Magyarországon az adócenzus alapján működő választási rendszerrel. Motivációját elsősorban a történelmi Erdélyben abszolút többséget alkotó románság valós képviselésének szándékában kell keresni, ugyanis ennek reprezentációja az országos és helyi politikai döntéshozatalban nem volt arányos a magukat román etnikumúnak valló személyek lélekszámával. A későbbiekben (1910-ben) ezt az időközben elavult és ennek okán igazságtalanná vált rendszert saját bőrén meg is tapasztalhatta, amikor nem jutott be az országgyűlésbe, annak ellenére, hogy a választókörzetében a lakosság kétharmadát a románok, de a választóképes polgárok többségét a magyarok tették ki.

A ROMÁN NEMZETI PÁRT tevékenységében is aktív szerepet vállalt. Jelen volt azon a nagyszebeni összejövetelen, ahol a párt feladta az addigi tüntető szándékkal felvett passzivistá politikáját. Maniu választási segédjeként – mai szóhasználatnál kampányfőnökeként – bejuttatta őt az 1906-os választások alkalmával az Alsó-Fehér vármegyei Alvinc képviselőjeként az országgyűlésbe. 1910-ben, mintha Maniu pályáját látnánk, már a párt vezetőségének (végrehajtó bizottságának) a tagja is lett. 1912-ben a párt megbízására kidolgozott egy új választási törvényt, amelyet be is nyújtottak a román képviselők a magyar országgyűlésbe, ám különösebb eredmény nélkül. Ennek a javaslatnak az érdekességét az adja, hogy 1917-ben Vársony Vilmos felhasználta a saját, általános választójogot előíró törvénytervezeténél.

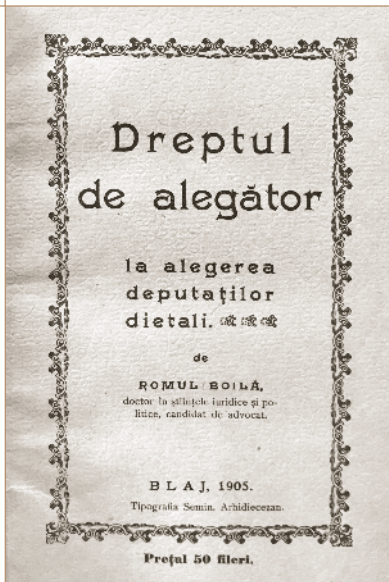
BOILĂ MUNKÁSSÁGÁNAK jelentős részét az első világháború előtti periódusban azonban a közösség-szervezés teszi ki, politikai, gazdasági, valamint kulturális értelemben. A Kis-Küküllő menti románság képviselésében, a Román Nemzeti Párt kibővítése után, 1908-ban rábízta a vármegyei pártfiók megszervezését. Ennek eleget téve, a későbbiekben főtitkára is lesz a helyi szervezetnek. A vármegyeyanács tagjaként, a Wekerle-kormány elbocsátása után románul szólal fel a gyűlésen, ezzel konsternációt okozva. Az Astra – Erdélyi Egyesület a Román Irodalomért és a Román Nép Kultúrájáért – helyi szervezetének tagjaként, majd elnökeként előadásokat tart például az olvasás fontosságáról, valamint képzéseket szervez a vármegye falvaiban az

analfabetizmus csökkentésére. Megalapítja az első helyi román nyelvű periodikát is *Românul Târnăvean* néven. Ugyancsak helyi szinten két bankfiókot is megszervez.

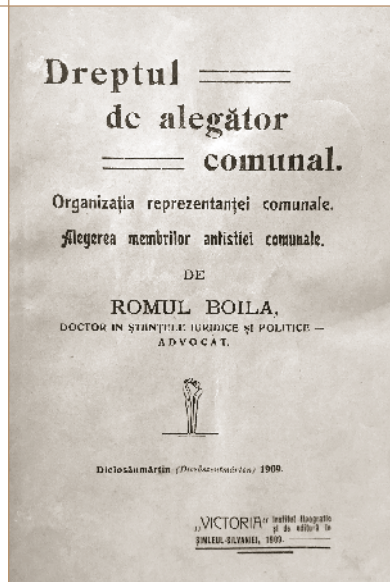
1914-BEN BESOROZTÁK az osztrák–magyar hadseregbe, bár előzetesen alkalmatlannak találták katonai szolgálatra. A lengyel és az olasz fronton harcolt. Utóbbi helyszínen érte utol a monarchia széthullása 1918-ban. Nagyszeben felé tartva, ahol le kellett volna szereljük, Aradon ő is részt vett a híres tárgyaláson, amelyen Jászi Oszkár a Károlyi-kormány képviselőjeként széles körű autonómiát ajánlott az erdélyi románság jelen levő képviselőinek, de akik már a találkozó előtt a secesszió mellett döntöttek. Ezek után, az éppen Jászvásárba menekült és még ott székelő román kormány buzdítására, Constantin Coandă és Ionel Brătianu arra biztatta az erdélyi románság vezetőit, hogy legitimációs céllal mielőbb szervezzenek egy „nemzetgyűlést”, ahol kimondhatják Erdély, a Bánság és Magyarország románok lakta területeinek az egyesülését Romániával. Ezen a december 1-jén tartott gyulafehérvári román nagygyűlésen Boilă is részt vett a dicsőszentmártoni küldöttek egyikeként.

A GYULAFEHÉRVÁRI NYILATKOZAT nyomán megalakult az úgynevezett *Consiliul Dirigent*, a Kormányzótanács, amely ideiglenes jelleggel a végrehajtó hatalmat volt hivatott átvenni (és gyakorolni) Erdélyben, annak Romániával való végleges egyesüléséig. Ennek a szervnek a 15 tagja közé Boilă-t is beválasztották. Victor Moldovan visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy a Kormányzótanácsba nem kerültek be a románság olyan közismert és jeles képviselői, mint Teodor Mihali (a magyar országgyűlésben a román és a horvát kisebbségi klub elnöke) vagy Amos Frâncu (a memorandisták védőügyvédje), viszont kevésbé fontos és csekélyebb politikai múlttal/háttérrel rendelkező személyek igen. Itt egyértelműen Boilă esetére célzott, megkockáztatva a nepotizmus vádját is, hiszen, amint fentebb említettük, Boilă házassága révén Maniu unokaöccsévált, Iuliu Maniut pedig a Kormányzótanács elnökének választották. A nepotizmus vádja, ha nem is igaz, attól még tagadhatatlan a tény, hogy Boilă Maniu emberének számított.

RESZORT MINISZTERKÉNT a Kormányzótanácsban Boilă a háború által leginkább sújtott területeket kapta, a szállításért és a kommunikációért felelt. Át kellett vennie és újjá kellett szerveznie a vasúti közlekedést, illetve a posta-, telegráf- és telefonszolgáltatásokat. Ezeket eddig a magyar állam tisztviselői végezték, akik nélkül e szolgáltatások emberhiányban összeomlottak volna. Így a posta átvételénél a hűségesküt megtagadó tisztviselőket – amely eskü feltevésként volt szabva arra, hogy a tisztviselő megtarthassa a munkáját, még a béketárgyalások lezárulta előtt – nem egyből rúgták ki, hanem fokozatosan helyettesítették őket román etnikumúakkal. Ezért a megoldásért, mármint azért, hogy működőképesek maradtak a postai szolgáltatások ebben az időben is, később Boilă királyi kitüntetést kapott.

A magyarországi országgyűlési választásokról megjelent első könyve

A magyarországi helyhatósági választásokról megjelent könyve

SZÉKELYFÖLD A ROMÁN KATONASÁG bevonulása után komoly gabonabehozatalra szorult, ezért az egyes megyék felvették a kapcsolatot a nagyszebeni Kormányzótanáccsal a közélélmzés megoldására. Udvarhely megyéből „december közepén Paál Árpád járt Nagyszebenben, [...] Romul Boilával, a közellátási és tájékoztatási biztossal tárgyal[ni]. [...] A Paál vezette udvarhelyi delegáció december 15-én arról tárgyalt, hogy a 26 megszált vármegyéből összeszednék a felesleges élelmiszereket, és azt négyhavi ellátásként osztanák tovább a megyéknek. Mindehhez a Kormányzótanács biztosokat akart kinevezni a Székelyföldre, Paálék ezzel szemben ragaszkodtak ahhoz, hogy a megyei önkormányzatok nevezzék meg a képviselőiket. A gabonabeszerezéseket végül is elintézték, de a közellátás általánosabb elveiben nem sikerült meg egyezni. Az nyilvánvalóvá vált, hogy a Kormányzótanács ellenőrizni kívánja a Székelyföldet is. A Paál és Romul Boilă közti tárgyalásokon magyar részről az önálló Erdély létrehozása mellett érveltek, de ezt a Kormányzótanács a gyulafehérvári határozatokra hivatkozva elutasította. Ezt követően lett Paál Árpád a székely köztársaság és önrendelkezés képviselője” – olvashatjuk a *Székelyföld történetében*.

A ROMÁN NEMZETI és politikai program eszményének megvalósítása vezetett ahhoz a tragédiához, ami a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem megszüntetését jelentette. Ezt még Nicolae Iorga, talán a legnagyobb tekintélyű akkori román tudós is meghagyta volna, és egy különálló román

*Erdély, Bánság és Partium kormányzótanácsa.
Romul Boilă a felső sorban balról a harmadik*

egyetem felállítását javasolta. Ekkor még a legtermészetesebb megoldásnak látszó párhuzamos intézményrendszer felállítása tényleges opció lett volna a berendezkedő román hatalomnak. Ez azonban nem így valósult meg. Az egyetem azonnali „átvételének” „képviselője Onisifor Ghibu [a Kormányzótanács közoktatásügyi minisztere] volt, aki korábban az erdélyi ortodox román iskolák felügyelőjeként tevékenykedett. [...] Az egyetem azonnali lefoglalására vonatkozó nézetéről rendre meggyőzte a Kormányzótanács tagjait, sőt az eleinte mérsékeltnek mutakozó elnököt is.” Ennek az erdélyi magyar felsőoktatásra mért halálos ítéletnek a végrehajtásával Boilát bízta meg a Kormányzótanács. Ezt 1919. május 12-én le is bonyolította a már Kolozsvárra több hónapja bevonult román katonai karhatalom segítségével. Jelen kötetben szereplő, akkor egy napja rektori tisztséget betöltő Kolosváry Bálinttól történt meg ez az átvétel.

A RÉGI EGYETEM épületeiből és más tárgyi tartozékaiból ő volt az egyik felelős az új egyetem megszervezésének. Az új Dacia Superior Egyetemen (1927-től I. Ferdinánd Király Tudományegyetem) már 1919-ben az alkotmányjogi katedrára nevezték ki, annak rendes tanáráként. A jogi karnak a későbbiekben többször is dékánja volt. Idővel a közigazgatási jog tanítását is ő vette át. Affinitása a közjog iránt megmutatkozott már a választójogról írt füzetecskében is. Több tankönyvet publikált egyetemi tanársága alatt, amelyek valamennyire mind a közigazgatási decentralizálás mellett érveltek. Már 1921-ben alkotmánytervezetet készített a frissen alakult Nagy-Románia számára, amely megfelelt az erdélyi Román Nemzeti Párt programjának is.

Feleségével

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI periódusban Romul Boilă tevékenységét az egyetemi tanítás mellett az országos szintű politizálás határozta meg, ugyanis a helyi politikai színtérről az impériumváltás a romániai nemzeti politikai porondra röpítette. Itt is mindvégig követte a Maniu által képviselt vonalat. Meglovagolva a kezdeti hurráoptimizmust, amely a szinte feltételek nélküli egyesülést követte az Ókirálással, az 1919-es választásokon Boilă úgy került be a dicsőszentmártoni szavazóközrétből, hogy nem volt tulajdonképeni ellenjelölt. A 79 erdélyi választókerületből csupán 24-ben szerepelt több mint egy jelölt a parlamenti választásokra. Mikó Imre írásából tudjuk, hogy a magyar jelöltek olyan abszurd indokokkal zárták ki szinte az összes kerületből, mint például hogy nem voltak egyszínűek vagy olvashatóak a jelöléshez szükséges aláírások. A későbbi választáson, csak 1927-ben jut ismét be a román parlamentbe.

A NEMZETÁLLAM ÉPÍTÉSÉNEK projektje közös célt jelentett Nagy-Románia elitjének. Azonban ennek a megvalósítási módja borzasztó illúzióvesztés volt a frissen az Ókiráláshoz csatlakozott területeknek lakóinak. Az előtte regnáló regáti politikai elit, francia mintára, hipercentralizált adminisztratív rendszert hozott létre, leszámolva mindenféle autonómiatörekvéssel még azokban a régiókban is, amelyek ezzel a feltétellel csatlakoztak Romániához. A gazdasági kizsákmányolás és a balkáni társadalmi realitások között

szocializálódott, más politikai kultúrát képviselő hivatalnokok útján történő kolonizáció kiábrándulást jelentett az újonnan szerzett területek elitjei számára. Ez az általános közhangulat talán leegzekletásabban Pantelimon Halippának – Besszarábia Romániához való csatlakozásának talán legfőbb mérnökének – 1924-ben a királyhoz írott leveléből ragadható meg: „[a]z egyesülés óta Besszarábiát úgy irányítják, ahogyan még az afrikai fekete gyarmatokat sem.” Ez a fajta nehezítés volt jellemző a korban az erdélyi román vezető rétegre is. Érdekképviselési szervei ezért folyamatosan ellenzékbe szorultak, az Ókirályságból érkezett vezetők nem engedték közel őket a politikai döntéshozatalhoz.

1926-BAN EGYESÜLT az erdélyi románság érdekeit képviselő Román Nemzeti Párt és a Parasztpárt. Az újdonsült, már országos szinten is jelentős Nemzeti Parasztpárt csak egyszer tudott kormányra jutni. Vagy talán helyesebben fogalmazva, egyszer hagyták nekik a regáti, régi elitet képviselő liberálisok, mivel 1928-ban lemondtak a kormányzásról, így Nagy-Románia történetében először nem ők szervezték az új parlamenti választásokat. Mindez a nagy gazdasági világválság előestéjén történt. Ezért az 1928–1933 közötti, gazdaságilag igen nehéz periódusban Maniu több kormányt is vezetett, Boilă pedig a szenátus alelnöki pozícióját is elfoglalta. A többiek között erdélyi vezetésű kormány lehetőséget nyújthatott az etnikumközi kiegyezésre és megbékélésre, azonban ez nem így történt. Mégis ezen kormány alatt született – folyamatos kisebbségi nyomásra – az a nagyon sokáig várt döntés, hogy rendezni fogják „azoknak a magyar közalkalmazottaknak a helyzetét, akiket annak idején azért bocsátottak el állásukból, mert nem akarták letenni a hűségesküt a román államnak a trianoni szerződés megkötése előtt. Boilă Romulus kolozsvári egyetemi tanár, Maniu unokaöccse készítette el a javaslatot, amelyet a parlament elfogadott, és a régenstanács 1929. augusztus 20-án léptetett életbe. A törvény kimondotta, hogy az esküt nem tett köztisztviselők megkaphatják a szolgálatuk elhagyásakor érvényes törvények szerint nekik járó nyugdíjat, amennyiben nem optáltak idegen állampolgárságért, elnyerték a román állampolgárságot, az országban laknak, és záros határidőn belül leteszik a hűségesküt. E törvény s későbbi módosításai alapján sok magyar köztisztviselő kapta meg nyugdíját, egyes kategóriák helyzete azonban a bécsi döntésig függőben maradt. Így kevés kivételtől eltekintve nem kaptak nyugdíjat a volt magyar csendőrök” – olvashatjuk Mikó Imre tollából. A nemzetiségi kérdés viszont Nagy-Romániában sajnálatos módon a pártharcok keresztútjába került, így azzal, hogy a kormánypárt a kisebbségeknek kedvező intézkedést tett, az ellenzék és sajtója rögtön rásütötte a hazaárulás bélyegét. Ez történt ezzel a nyugdíjtörvénnyel is. „Boilát és a kormányt ellenzéki oldalról sokat támadták a törvény miatt azért, hogy nemzeti ajándékot adott a román államot megtagadó magyaroknak, s ebben a kérdésben a Magyar Párt nem védhette meg nyíltan Boilát, mivel ezzel csak ártott volna az ügynek.”

B. A. L. 3844

STUDIU

ASUPRA

REORGANIZĂRII STATULUI ROMÂN ÎNTREGIT

CUPRINDE UN ANTEPROIECT DE CONSTITUȚIE
CU O SCURTĂ EXPUNERE DE MOTIVE

DE

DE ROMUL BOILĂ

CLUJ, 1931.

Tipografia Națională Soc. Anonimă Cluj, Strada Regina Maria No. 36.

*Tanulmány a területileg kiegészült
román állam újjászervezéséről.
Előzetes alkotmánytervezettel és rövid
indoklással*

Korabeli újságcikkek címei a Škoda körül kialakult botrányról

BOILĂ ISMERTSÉGE a magyar körökben azonban nem feltétlen a fent említett nyugdíjtörvénynek tudható be, sokkal inkább az 1931-es decentralizáció jegyében fogant, Romániát föderalizáló alkotmánytervezete révén épült be a köztudatba. „A nemzeti parasztpárt berkeiben is készültek reformtervek, hogy azt, ami Erdélyben specifikum és érték, például nyugati civilizációs vívmány, a nagy egységesítésnek és regáti főhatalom alatti homogenizációnak gátat vetve meg lehessen menteni. E tervezeteknek a kisebbségek sorsára is kihatással kellett lenniük, azok létével és igényeivel is számolniuk kellett. Érthető: a mai napig érvényes, hogy Erdély bármilyen viszonylagos önállósága csak felértékelheti az itt lakó kisebbségeket” – fejti ki B. Kovács András. Boilă protestált a liberális párt általános és kimondottan jogellenes gyakorlatai ellen az államvezetésben, különösképp az 1923-as Alkotmány alkotmányellenes módon való elfogadása miatt. „A minden bajok fő okának tekintett központosítás helyett történelmi tartományok szerinti decentralizálást ajánl, Munténia, Moldva és Erdély külön egykamarás tartományi gyűlést és kormányzatot kapna, az állam egységét a fölöttük álló államtanács tartaná össze, a központi kormány hatáskörében csak a külügy és a hadügy maradna,

minden egyéb közügyet átvennének a tartományok. Kivédeni akarván ellenlábasai támadásait, kiemeli: reformja a román nemzet lelki egyesülésének is csak javára válna, másfelől pedig a kisebbségek irredenta törekvéseit is leszereelné, mivel »az állampolgárok mind szélesebb körű, minél közvetlenebb részvétele erősíti szolidaritásukat, fejleszti az állampolgári méltóságot és a közös haza iránti szeretetet.«” A kisebbségeket illetően Boilă „kellő módon nem részletezi alkotmánytervezetében azok jogait. De elegendő belegondolnunk, mit jelentett volna közigazgatásilag, ha egy kolozsvári tartományi kormány igényeivel kellett volna mindenekelőtt számolnia az erdélyi magyarságnak, vagy teszem azt, ha a berukkoló fiatalok szűkebb szülőföldjükön tehetek volna eleget katonai szolgálatuknak. De nyilván nagyobb súllyal esett volna latba az erdélyi parlamentben az itteni összeszokott nemzetek és kisebbségek szava és érdekvédelme. Vitás ügyekben fellebbezni például nem Bukaresthez, hanem a tartományi igazságügy-miniszterhez lehetett volna.” Ugyanakkor az alkotmánytervezet előírásai szerint a kevesebb szavazatot kapott pártoknak a régióban ugyanúgy kellett volna biztosítani helyeket a regionális végrehajtó szervben. Az alkotmánytervezet ódzkodott attól, hogy „a nemzetiségeknek valamely külön politikai individualitást biztosítson, önkormányzattal és külön területtel, [...] törekedett ellenben arra, hogy a román állam magasabb érdekeinek veszélyeztetése nélkül biztosítsa a nemzetiségek jogait, beleértve az államhoz és a közhivatalokhoz való viszonyukat [az anyanyelvi ügyintézés garantálásával], melyek alkalmazásuk esetén minden bizonnyal hozzájárulnak majd a jogosult elégedetlenség lecsillapításához.”

A NEMZETI PARASZTPÁRT kormányai alatt Boilă Románia egyik legnagyobb vagy inkább legmediatizáltabb korrupciós botrányába is belekeveredett, amivel – a családi köteléknek betudhatóan – Maniu politikai pályájának is nagymértékben ártott, ugyanis a pártvezető székébe került a botrány. A sajtó által *afacerea Škodának* (Škoda-ügynek) elkeresztelt ügy pontos történéseit ma már homály fedi, de az biztos, hogy a politikai leszámoláshoz ez tökéletes eszközt adott a politikai ellenfelek kezébe. A Škoda-affér lényegében annyi volt, hogy a kisantant keretén belül Románia – többek között a Nemzeti Parasztpárt kormányzása alatt is – a hadsereg modernizálásának céljából korszerű ágyúkat rendelt a csehszlovák Škoda üzemektől. Az üzletet a fegyvergyár helyi képviselője, Seletsky kötötte meg. A megrendelt ágyúknak egy részét a rescabányai üzemekben kellett volna legyártani, viszont ezt a szerződés megfogalmazásánál kifejeztették (sic!), így szabotálva a helyi fegyveripart. Továbbá az utólagos vizsgálat azt is kimutatta, hogy az ágyúkért fizetett ár többszöröse volt annak, amelyet más országok ezekért a termékekért fizettek. A komprádor Seletsky kihallgatásánál kiderült, hogy egyből a szerződés aláírása után Boilă 64 millió lej kölcsönt kapott a Škoda üzemek Zdroiofka nevű bankjától. A nyomozásból viszont az nem derülhetett ki, hogy ennek a kölcsönnek és a szerződés aláírásának az időpontja vajon mennyire véletlen egybeesés, mivel a Škoda romániai irodájának hatósági zárata után a lengyel Seletsky feltörte azt, és – vélhetőleg – pár

Sírja a Házsongárdi temetőben

iratot megsemmisített. Utóbbi tényért öt év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, de nem tudtak rábizonyítani egyetlen korrupciós bűncselekményt sem. Boilă is bíróság elé kellett hogy álljon az ügyben, alapfokon elítélték, majd a fellebbezésnél ejtették vele szemben a vádakat. Mindenesetre ez is elégséges indokot adott a médiának arra, hogy hosszan csámcsogjon az ügyön. Boilă a parasztpárti újságokban kérte vagyonának zárolását az eljárás alatt, kérelmet intézett az igazságügyi miniszterhez ügye felgyorsításának érdekében, és mindvégig tagadta az ellene felhozott vádakat.

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉST követően Boilă a kolozsvári román értelmiségiek nagy ré-

szével együtt Nagyszebenbe telepedett át. Innen költözött vissza majd a háború végeztével. 1945-ben cikket publikált a *România Nouă* újságban *Restitutio in integrum* címmel a demokrácia értékeinek és a nemzeti érdekek védelmének és visszaállításának céljával, *ergo* a szovjet típusú diktatúra berendezkedése ellen szólalt fel Romániában. Ennek következményeként az újság megjelenését felfüggesztették, és Boilă-t kényszerlakhelyre költöztették a hatóságok. Itt érte utol a szívroham 1946. március 14-én, ezzel valószínűleg megmentve őt attól a meghurcoltatástól és borzasztó börtönévektől, amelyek a párttársainak a későbbiekben kijutottak.

ROMULUS BOILĂ *par excellence* korának embere. A román nemzeti program megvalósítása, vagyis az egységes román nemzetállam létrehozása a mozgatórugója az egész munkásságának. Amikor viszont beteljesedik ez a vágy, és megalakul Nagy-Románia – bár az impériumváltás nagy előrelépést jelentett karrierje szempontjából –, kiábrándulás követi részéről a nemzetállam kiépítésének lépéseit. Boilă megmarad annak a lokálpatrióta politikusnak, aki először Nagy-Magyarország magyarosító politikája ellen lép fel, a helyi közösségének megszervezésével, majd aki Nagy-Románia centralizáló politikája ellenében emeli fel a szavát, a helyi nagyobb közösségének, az erdélyi románságnak a képviselőjében.

MAGYAR SZEMPONTBÓL elmondható, hogy cselekedetei árnyalt képet mutatnak róla. Bár ő is kisebbségi sorba született, majd ebből került az új többségi társadalmat irányító elitbe, nem volt meg benne a kellő érzékenység és megértés az új kisebbség, az erdélyi magyar társadalom iránt. A Kormányzótanács hóhéaraként felszámolta a magyar egyetemet és elbocsátott több ezer magyar tisztviselőt, ezzel szemben, amikor hatalomra került a pártja, akkor visszaadta ezek nyugdíját, és olyan alkotmánytervezetet írt, amely az egyéni kisebbségi jogokat (főleg a nyelvhasználat terén) garantálni volt hivatott. Utóbbi cselekedetei elégségesek voltak arra, hogy a román sajtó úgy emlékezzen rá, mint túlságosan magyarbarát politikusra. Előbbi cselekedetei viszont a kisebbségi magyar szemlélő teljes körű szimpátiáját lehetetlenítik el.

K I S S G É Z A

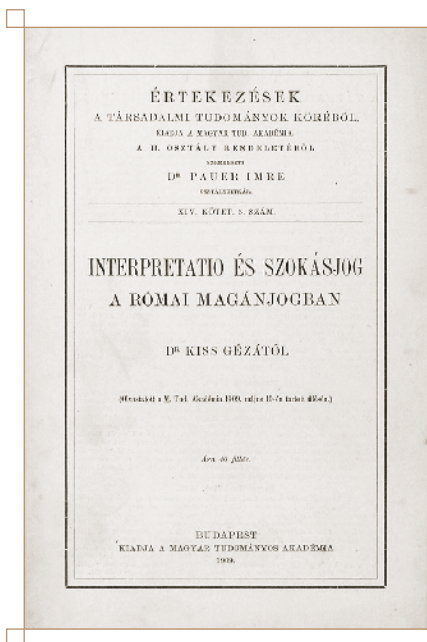
KISS GÉZA, A HAZAÁRULÓ RÓMAI JOGÁSZ?

SZTRANYICZKI SZILÁRD

Kiss Géza (Nagyszeben, 1882. április 26. – Kolozsvár, 1970. január 11.) római jogász, jogtörténész, egyetemi tanár, műfordító. Édesapja Kiss Mór (1857–1945) jogtudós. Felesége Schöber Gabriella, Budapesten született 1895. augusztus 14-én, apósa Schöber Béla, a Magyar Nemzeti Bank volt elnöke. Gyereke Galfard (született Kiss) Edith, ő Debrecenben született 1917. április 10-én. Galfard Edithnek két gyereke volt: Galfard Sylvie és Galfard Eric. Galfard Edithet kitüntették a II. világháborúban tanúsított náciellenes tevékenysége miatt. Galfard Georges (Galfard Edith férje) a francia Külügyminisztériumban főtisztviselő volt, illetve több magas rangú tisztséget is betöltött.

KISS GÉZA a kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban (piarista gimnázium) tanult és érettségizett. Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Kisst 1903. június 13-án avatták az államtudományok doktorává, majd 1903. december 14-én *sub auspiciis regis* a jogtudományok doktorává. Az 1903–1904-es tanévben külföldön – Bonnban – tanulmányúton vett részt, ahonnan hazatérve, mint bírósági aljegyzőt, az igazságügyi miniszter behívta a minisztériumba, ahol részt vett a törvény-előkészítő osztály munkájában, tagja volt a Polgári törvénykönyvet előkészítő bizottságnak. Budapesten az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítési bizottságában kezdte pályáját, majd 1907-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a római jog magántanára lett. 1905-ben vagy 1906-ban nevezték ki a nagyváradi jogakadémia rendkívüli tanárává. (A források e kérdésben bizonytalanok, ám annyi bizonyos, hogy a nagyváradi jogakadémia 1905–1906-os tanév II. félévére vonatkozó tanrendjében már szerepel.) Az 1905–1906-os tanévben nyilvános rendkívüli tanárként magyar közjogot oktatott, illetve *Közjogi gyakorlatok* és *A parlament költségvetési joga* címmel speciális kollégiumokat tartott. (Munkásságát a jogakadémiai, valamint az egyetemi kiadványokból ismerjük: a nagyváradi Királyi Katolikus Jogakadémia almanachja és tanrendje az 1905–1906-os tanévtől az 1913–1914-es tanévig, illetve a debreceni M. Kir. Tudományegyetem évkönyve az 1914–1915-ös tanévtől az 1918–1919-es tanévig.) Ebben a tanévben a jogi kar jegyzőjeként vett részt a jogakadémia életében, valamint tagja volt a II. alapvizsgálati és az államtudományi államvizsgálati bizottságnak.

Római magánjogi tárgyú műve

1907. JÚLIUS 12-ÉN a vallás- és közoktatásügyi miniszter a 76940. számú rendelettel nyilvános rendes tanárrá nevezte ki azzal a kötelezettséggel, hogy tanszékének egyik tantárgyából (mert római jogból habilitált) az egyetemi magántanári képesítést szerezze meg. Az 1907–1908-as tanévben főtárgyként *Politikát*, (jogi) *Enciklopédiát* és *Magyar közjogot* adott elő. Ugyanezen tanévben több speciális kollégiumot tartott *Törvény és bíró*, *Politikai repetitórium*, *Új irányok a jogtudományban* és *A jogforrások elmélete* címmel, ez utóbbit csupán a II. félévben okta. Az 1908–1909-es esztendőben a már korábban is előadott tárgyakat jegyezte, speciális kollégiumai között pedig a *Politikai repetitórium*, *A jogalkalmazás módszere*, *Közjogi repetitórium*, illetve *A választójogról*

címűeket találjuk meg. A következő tanévben a főtárgyai közül csak a *Politikát* tartotta meg, s mellette a *Bevezetés a jog- és államtudományokba* című stúdiomot adta elő. Speciális kollégiumi repertoárjában is változás állott be: a *Politikai repetitórium* mellett a *Jog és méltányosság*, valamint *Jogmagyarázat* című tárgyakat fedezhetjük fel.

AZ 1911–1912-ES TANÉV olyan jelentős változást hozott Kiss Géza életében, amely későbbi karrierje szempontjából meghatározó volt. 1912. január 1-jén Bozóky Alajos, a jogakadémia igazgatója, a római jog professzora nyugdíjba vonult, s tanszékét Kiss Géza örökölte, míg Kiss közjogi tanszékét Szandtner Pál vette át. Új tisztségének köszönhetően figyelme természetesen a római jog felé fordult, s speciális kollégiumai is ehhez kapcsolódtak: *A római jog forrásai*, *Római jogi szeminárium*, *Az egyiptomi papyrusokról*. Ez a tanév nem csupán a tanszék-váltás miatt nevezetes Kiss életében, ugyanis 1912. augusztus 24-én végre eljött a várva várt pillanat: a vallás- és közoktatásügyi miniszter a 89302. számú rendelettel dr. Kiss Gézát kinevezte a római jog nyilvános rendes tanárává.

A KINEVEZÉS MEGHOZTA az akadémiai ranglétrán való előrelépés lehetőségét is, az 1912–1913-as tanévben dékánhelyettes, illetve az I. alapvizsgálati bizottságnak elnökhelyettese, az államtudományi államvizsgálati bizottságnak elnöke, míg a II. alapvizsgálati bizottságnak és a jogtudományi államvizsgálati

bizottságnak tagja. A miniszter 1912. október 1-jén, a 130639. számú rendelettel megerősítette dékánhelyettesi tisztségében.

KISS A KÖVETKEZŐ TANÉVBEN elérte nagyváradi pályafutásának zenitjét: a jogakadémia dékánjává választották. A megválasztásról szóló bejelentést – megerősítés végett – 1913. június 26-án küldték meg a miniszternek. Ebben az évben a *Római jog* főtárgy mellett *Római jogi practicum*, *Pandekta exegetikum* és *Római jog szeminárium* címmel tartott fakultációkat.

OKTATÓI PÁLYAFUTÁSÁNAK következő állomása a debreceni egyetem volt, ahol 1914-ben a Római Jogi Tanszékre kapott kinevezést, illetve az I. félévben a bosnyák jog előadásával bízták meg. A tanév második felében a magyar közjogot oktató Jászi Viktor halála után (1914. február 25.) ezt a feladatot is Kiss Géza látta el. Az 1915–1916-os tanévben a jogi kar dékánjává választották, majd egy esztendőre rá a kar dékánhelyettese volt. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy a Debrecenben eltöltött esztendőik alatt – a korábbiak számához viszonyítva – meglehetősen kevés publikációja jelent meg, ami azzal magyarázható, hogy az itt töltött évek az 1919. év kivételével egybeestek az I. világháború történéseivel. Egyetemi pályafutásának megkoronázásaként az 1918–1919-es tanévben a debreceni egyetem rektori tisztségét töltötte be (ekkor még csupán 36 éves volt). A debreceni egyetemen ekkoriban a rektorválasztás elektorok útján történt, tehát minden kar kijelölte a maga küldötteit, akik képviselték a karokat a rektorválasztó gyűlésen. 1918-ban a következő elektorok vettek részt a rektor megválasztásában: a Jog- és Államtudományi Kar részéről Bernolák Nándor, Tóth Lajos, Teghze Gyula, Illyefalvi Vitéz Géza, a Református Hittudományi Kar részéről Sass Béla, Ferenczy Gyula, Lencz Géza, Kiss Ferenc, a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar részéről Pap Károly, Pápay József, Láng Nándor, R. Kiss István. Az elnök, aki az előző évi rektor volt, miután az egyetem szervezeti szabályzata alapján bejelentette, hogy az 1918–1919-es tanévre a rektor a Jog- és Államtudományi Kar oktatói közül választandó meg, elrendelte a szavazást, mely szerint az elektorok elsőként Mártonfy Marcell választották meg, ám ő a rektori tisztséget nem fogadta el, így újabb szavazás következett, amely során a 12 szavazat közül tízet Kiss Géza, egyet Mártonfy Marcel, egyet pedig Szentpéteri Kun Béla kapott. Így az 1918–1919-es tanévre – tekintettel arra, hogy elfogadta a tisztséget – Kiss Géza lett az egyetem rektora. Ekkorra már egyértelműen kialakult tudományos érdeklődése: a római jog mellett kötelezte el magát. Kiss Géza tudományos munkásságát alapvetően két irány jellemezte: a római jog, illetve az egyéb jogterületek iránti érdeklődés. Ez a többirányúság azzal magyarázható, hogy oktatói pályájának kezdetén – Nagyváradon, illetve rövid ideig Debrecenben – közjogot is oktatót, az Igazságügyi Minisztériumban eltöltött évek alatt pedig – a Polgári törvénykönyvet koordináló bizottság tagjaként – a magánjoggal került közelebbi kapcsolatba. Kiss Géza munkásságában tehát egymás mellett jelent meg a római jogász, illetve az élő, a hatályos joggal foglalkozó szakember, ez a kettősség pedig nagyon sajátos

Kiss Géza
a Debreceni Egyetem rektoraként

és érdekes szemléletmódot adott a professzornak.

KISS GÉZA MUNKÁSSÁGÁBAN az 1919-ben, Debrecenből történő távozásig markánsan érzékelhető a római jog – ha nem is kizárólagos, de egyértelműen determináns – hatása. Ez feltehetően azzal, illetve azzal is magyarázható, hogy mind Nagyváradon, mind pedig Debrecenben fő tudományterülete a római jog volt. Érthetőnek és kézenfekvőnek tűnik tehát, hogy ekkoriban publikációinak nagy része római jogi tárgyú volt, ám már korábban is tetten érhetők olyan hatások életművében, amelyek később valamelyest magyarázhatják a köz-, illetve magánjog felé fordulását. Kiss tudományos pályáját két fontos jellemző határozta

meg. Az egyik ezek közül a német jogtudomány erőteljesen érzékelhető hatása, a másik pedig – bizonyos esetekben – a kritikai hangvétel. Kiss Géza munkásságában a német jogtudomány hatása alapvetően három okra vezethető vissza: egyrészt édesapja, Kiss Mór hatása, másrészt az egyetemi tanulmányok során Farkas Lajos befolyása, harmadrészt pedig a Bonnban eltöltött egy esztendő lehet a magyarázat. Kiss Mór a magyar jogtudomány századforduló körüli korszakában egyértelműen a Jhering tanait elismerő és követő csoportba sorolható. A teljesség kedvéért ugyanakkor megjegyzendő, hogy Kiss Mór elismerte Savigny tudományformáló szerepét is, amikor a „legnagyobb jogászgenie-k egyiké”-nek nevezte. Ez egyébiránt nem meglepő, hisz Kiss Mór németországi tanulmányútja során nem csupán Windscheidet, hanem Jheringet is személyesen megismerte, részt vett előadásain, így „tisztá forrásból” ismerhette meg a később az európai jogtudományt alapvetően meghatározó tanokat. A pregnáns Jhering-hatás Kiss Mór birtoktani fejtegetéseiben érzékelhető leginkább. Kiss Géza tehát Kiss Mór nyomán egyértelműen a Jhering-hatást érzékelhette, ideértendő – a fentiek mellett – természetesen az ún. *Interessenjurisprudenz* egyéb vonatkozása is. A Jhering által megteremtett érdekkutató jogtudomány (*Interessenjurisprudenz*) elsősorban a jog célját és a szabályozás által védett érdeket vizsgálta.

KISS MÓR MELLETT Farkas Lajos volt az, aki meghatározó befolyást gyakorolt Kiss Géza tudományos szemléletére. Farkas Lajos 1841-ben született Bonchidán. Apját a románok 1849-ben megölték, így korán dolgozni

kényszerült. A piaristáknál érettségizett Kolozsváron. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen kezdte, ám egészségügyi okokból tanulmányait a nagyszebeni jogakadémián folytatta. 1869-től 1871-ig a nagyszebeni jogakadémián tanított római jogot, majd a kolozsvári egyetemen tanított – rendes tanárként – római jogot. Két tanévben a jogi kar dékánja volt. 1893-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1897-ben miniszteri tanácsosi címet, nyugdíjazásakor Lipót-rendet kapott. 1921-ben Kolozsváron halt meg. Farkas viszont Kiss Mórral ellentétben egyértelműen a Savigny által képviselt irányvonal követőjének tekintendő, így Kiss Géza fiatalkorában a korabeli német jogtudomány két, eltérő szemléletű, ám a maga nemében determináns tanával szembesülhetett. Ez azonban – vélhetően – előnyére vált, hisz a két irányzat általa helyesnek tartott elképzeléseit beemelhette tudományos munkáiba. Bizonyosan hatott Kiss Géza szemléletére az 1903–1904-ben Bonnban eltöltött egy esztendő. Ennek ékes bizonyítékai a kint tartózkodása alatt, illetve az azt követően Németországban, illetve németül megjelent művei. Munkáiban utal német nyelvű könyvekre, tanulmányokra, s mindezt olyan precíz alaposággal teszi, amiből arra következtethetünk, hogy jártas volt a korabeli német jogi publicisztikában. Kiss Géza az 1903–1904-es tanévben Bonnban hallgathatta Hermann Hüfert, Philipp Zornt, Hugo Loerscht, Konrad Cosackot és – talán legismertebb e nevek közül – Ernst Zittelmannt. Különösen hangsúlyoznunk kell e felsorolásban Zittelmann nevét, mivel ő amellet, hogy kiemelkedő modern magánjogász volt, a kései pandektajogászok között is elismerést vívott ki. Zittelmann egyébiránt – csakúgy, mint Kiss Mór – a jheringi irányvonal márkáns képviselője volt, bár Jhering mellett Windscheid erőteljes hatása is megfigyelhető munkásságában. Egész pályafutása során az általuk kijelölt úton haladva vizsgálta a törvények célját és értelmét.

LÁTHATJUK TEHÁT, hogy Kiss Gézának fiatalkorában minden olyan lehetőség adva volt, amely biztosíthatta, biztosította a töretlenül felfelé ívelő munkásság reményét. Karrierje azonban hirtelen derékba tört, szokatlan körülmények között. Az egyik indok szerint Kiss Géza 1919-ben az egyetemi tanács engedélye nélkül vett részt Ferdinánd román király nagykárolyi látogatásán, a másik ok pedig az volt, hogy a román állam hűségeskü letételét kívánta meg a kolozsvári egyetem – többségében magyar nemzetiségű – tanáraitól, akik ezt felháborodva visszautasították, s többen közülük Magyarországra költöztek. Kiss Géza azonban – szintén az egyetem rektoraként – kifejtette azon álláspontját, miszerint a kolozsvári oktatóknak nem kellene a hűségesküt megtagadniuk, s ezzel kapcsolatban az oktatók és családjuk megélhetésére hivatkozott. Szintén a Kiss Géza ellen felhozott érvek között volt még az, hogy a debreceni jogi kar a hallgatók vizsgára kötelezésével, valamint a Kolozsváron beszámított félévek elismerésének hiányában megsértette az egyetemek közötti szolidaritást a kolozsvári egyetem felé, mindezekről a debreceni egyetemi közvélemény a kolozsvári egyetem rektora, Schneller István 1919. májusi, illetőleg az egyik kolozsvári tanár, Kolozsváry Bálint 1919. szeptemberi leveléből értesült. Valószínűleg a

rektori levél már elegendő volt a Kiss Gézával szembeni bizalom megingásához, s ezt tovább erősítette a szeptemberi tájékoztatás. A két levél Debrecenbe érkezése között azonban az egyetem vezetését alapvetően befolyásoló folyamatok zajlottak. Kiss Géza nyári szabadsága alatt egyszer visszatért Debrecenbe, erre azonban kizárólag a rektori hivatal átadás-átvételével kapcsolatban került sor, s nem kereste fel a jogi kart. Emiatt a dékán levélben kért egyebek mellett magyarázatot magatartására, amire azonban Kiss nem reagált. Későbbi – őszi – debreceni látogatásán ugyan fogadta a dékán, azonban kizárólag azért kereste fel őt Kiss Géza, hogy szabadságot kérjen. Amikor a dékán a levélben felmerült kérdések tisztázására kérte, Kiss Géza jelezte, hogy a levélről nem tud, s nincs abban a helyzetben, hogy elutazása előtt ezekre válaszoljon, majd 1919 októberében írásban tagadta az ellene felhozottakat. Az egyetemi tanács az 1919. december 17-én és 19-én tartott ülésén az előzetes vizsgálatok folytatásaként – 7 igen és 1 nem szavazat mellett – a fegyelmi felelősség kérdésének kivizsgálásáról döntött. A vizsgálóbizottság tagjai Csánki Benjámín hittudományi kari, Szentpéteri Kun Béla jog- és államtudományi kari és Orsós Ferenc orvostudományi kari dékánok, valamint Láng Nándor bölcsészkar tanár voltak. A fegyelmi eljárás következő lépéseként az 1920. június 24-én tartott rendkívüli tanácsülésen Kiss Gézát állásából felfüggesztették. Az eljárás utolsó mozzanatára 1920. december 3-án került sor. Ekkor a fegyelmi bíróság 1920. január 15-től kezdődő hatállyal dr. Kiss Gézát állásától megfosztotta. Utóda – Bacsó Jenő helyettesítését követően – Marton Géza lett a tanszéken.

TALÁLTUNK VISZONT olyan dokumentumokat is, amelyek teljesen új kontextusba helyezik Kiss Géza debreceni távozásának valódi okát, nevezetesen: egy másik forgatókönyv szerint az 1919. évi magyar–román háborúban a román csapatok debreceni megszállásakor átadta (!) az egyetemet Traian Moşoiu román tábornok seregeinek. Ha a feltételezés igaz, elképzelhető, hogy ez utóbbi okok húzódtak meg valójában a háttérben, s nem az egyetemi tanácsülések jegyzőkönyveiben leírt indítékok (nagykarolyi látogatás, hűségeskü kérdése). Ez utóbbi varáns azonban valószínűtlen, ugyanis az egyetemi tanácsi jegyzőkönyvek nem utalnak ilyen jellegű ténykedésre, valamint a kérdéses időszakot részletesen bemutató tanulmány sem tesz említést a szóban forgó átadásról.

EZT KÖVETŐEN Kiss Géza Erdélybe távozott, szakmai életpályája a következőképpen alakult:

- 1920. június 1–1940. szeptember 27. között Kolozsváron ügyvédkedett, valamint 1920–1924 között az igazságügyi miniszter tanácsadója, illetve az egyesítési bizottság szaktanácsosa. 1922–1926 között a Liberális Párt Brătianu-irányzatának országgyűlési képviselője, majd 1927–1928-ban, illetve 1931–1932-ben Csík megyei országgyűlési szenátori mandátumokat szerez (úgyisintén a Liberális Párt Brătianu-irányzatának tagjaként);
- 1940. október 1–1945. január 18. között zsidó származása miatt Bukarestbe menekül és Ilfov megyei ügyvéd;

- 1945. január 19–1945. szeptember 30. között a bukaresti Igazságügyi Minisztérium erdélyi államtitkárságának volt szaktanácsosa;
- 1945. október 1–1947. december 31. között a Bolyai Egyetem tanára;
- 1948. január 1-től nyugdíjas.

1929-BEN BUDAPESTI látogatása kapcsán Kiss Géza személyéről a korabeli magyar sajtó nagyon nyomasztóan vélekedett, olyan kijelentések láttak napvilágot, mint pl. „elárulta a hazát”, „az oláhok bejövetele után maga is felcsapott oláhnak” stb.

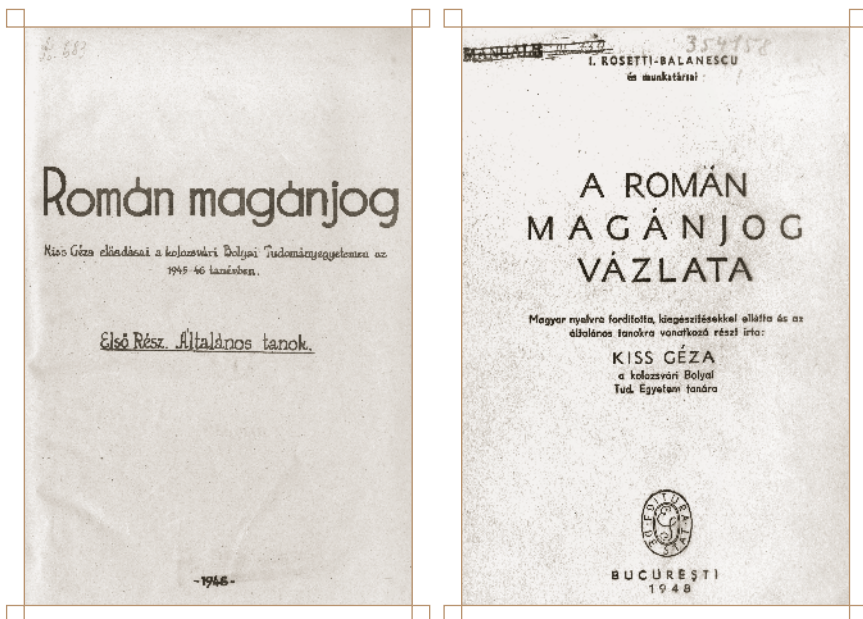
ÜGYVÉDI PÁLYAFUTÁSÁVAL kapcsolatosan is felmerültek aggályok, többen (törvénytelen?) haszonlesőként jellemezték, továbbá a szovjet típusú diktatúra alatti megfigyelési ügyiratban Kiss Gézát anyagi érdekeket követő emberként írják le.

A POLITIKAI SZEREPLÉSÉVEL kapcsolatosan kiállt például a hűségesküt megtagadó magyar tisztviselők mellett, és felkérte a kormányt, hogy megnyugtatóan rendezze az ügyet, jelezve, hogy ezt a kérelmet nem a Magyar Párt képviselőjeként teszi. Ugyanakkor fontos kérdésekben is határozott és korrekt véleménye volt, például az erdélyi telekkönyvi rendszer országos és egységes kiterjesztését javasolta. Ugyanakkor csíki szenátorként történő megválasztásával, illetve a képviselői mandátum ellátásával kapcsolatosan is felmerültek kételyek, ilyen értelemben a választók nyílt levélben fordultak hozzá.

NEM A MAGYAR KISEBBSÉGI, hanem a román liberális politikába kapcsolódott be. 1920 és 1940 között Kolozsváron ügyvédként tevékenykedett, majd 1940 és 1944 között Bukarestben folytatta gyakorló jogászai pályáját. Életútja az államtitkári tisztségét követően visszakanyarodott a katedra felé: 1945–1947 között a Bolyai Tudományegyetemen, 1951–1953 között pedig a Jogtudományi és Közgazdasági Főiskolán római jogot és polgári jogot oktatott. A magyar egyetem ideiglenes vezetése Kiss Gézát javasolta a Római Jogi Tanácsék vezetésére.

1921–1944 KÖZÖTT a *Pandectele Române*, *Pandectele Săptămânale*, *Ardealul Juridic*, *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială* című folyóiratok munkatársa. Magyarra fordította, bevezetővel és a helyi jogra vonatkozó kiegészítésekkel látta el Ion Rosetti-Bălănescu *Principiile dreptului civil român* című munkáját és a *Népbírák Könyvtára* című sorozat köteteit.

1949-BEN MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKEK látta el Románia Alkotmányának Demeter Jánossal és Kohn Hillelrel közösen kiadott román és magyar nyelvű hiteles szövegét. 1955-ben Turnowsky Sándorral együtt bevezető tanulmány-nal és jegyzetekkel kiadta Szász Károly nagyenyedi jogtanár válogatott szövegeit. A latin nyelv kiváló ismerőjeként, az ő fordításában jelentek meg Lucretius

Román magánjogi művei az 1940-es évek második feléből

(1951-ben), Spinoza és Descartes (1953-ban) munkáinak szemelvényes kiadásai, majd teljes egészében hexameteres verssorokban T. Lucretius Carus tankölteményének hat könyve *A dolgok természetéről* címen (1957-ben), valamint Tótfalusi Kis Miklós *Apologia biblicorum* című munkájának egy része is a tudós nyomdász-művész írásainak 1954-es kiadásában.

A *KORUNK FOLYÓIRAT* tudományismertető munkájába is bekapcsolódik, ekkor jelentek meg a *Szocialista törvényünk és a válás* (1962/7–8. sz.), valamint *A szocialista büntetőjog emberisége* (1962/11. sz.) című tanulmányai is. Rendszeresen elemezte és bírálta a *Jogi Kis Könyvtár* sorozatát és egyéb jogtudományi kiadványokat is. 1970. január 11-én halt meg Kolozsváron.

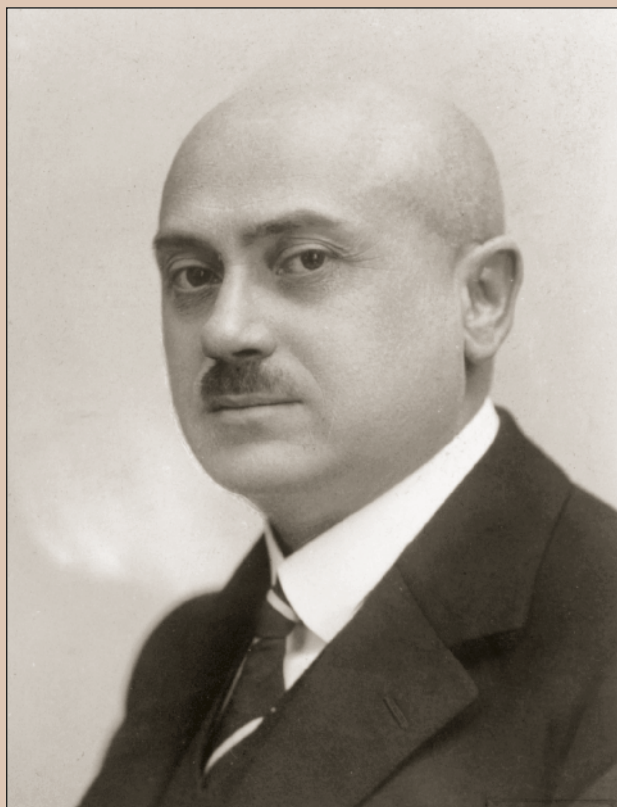
KISS GÉZA ÉLETMŰVÉNEK sokszínűsége vitathatatlan. Debrecenben történő távozásáig munkásságában markánsan érzékelhető a római jog determináns hatása. Életművében viszont mind a közjogi, mind a magánjogi jellegű publikációk jelen vannak. Ez a többirányúság valószínűleg azzal magyarázható, hogy oktatói pályája legelején – Nagyváradon, illetve rövid ideig Debrecenben – a közjog oktatásában szerepet vállalt, az Igazságügyi Minisztériumban pedig – a polgári jogi kodifikációs bizottság tagjaként – a magánjoggal került közelebbi kapcsolatba. Kiss Géza szakmai életműve e közjogi-magánjogi ketősség jegyében zajlott, ezek egymást kiegészítve kísérték végig gazdag, sajátos és tartalmas életútját.

A DEBRECENI EGYETEMRŐL történő eltávolítását kiváltó magatartása felett nem kívánunk ítélni. Ennek oka valószínűleg az akkori történelmi-politikai helyzet sajátos, önző és helytelen értelmezése volt, illetve az a naiv meggyőződés, hogy az új Romániában szakmailag zavar-talanul tovább lehet majd folytatni a tevékenységet.

AZT AZONBAN BÁTTRAN ÁLLÍTHATJUK, hogy Kiss Gézá a jogászi szakma ismerte és elismerte, azonban az 1918–1919-es évek rendkívül kényes történelmi-politikai szituációban tanúsított magatartása, illetve a későbbi romániai ellentmondásos viselkedésmódja miatt kettétört ez a reményteljes és sokat ígérő emberi és szakmai életút.

*Kiss Géza sírja
a Házsongárdi temetőben*

W I L L E R J Ó Z S E F

WILLER JÓZSEF, A TRIUMVIR, A KARMESTER, A SZÜRKE EMINENCIÁS

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

A szeizmográf hosszú, feltekercselt lapjain a tű bár folyamatosan és rendületlenül sercegett, mégis – úgy tűnt, mintha csak egy kottafüzet lapjait írta volna tele szünetjelekkel. Az egyenes vonalak valójában a nyitány előtti csend és lélegzet-visszafojtás tinta kontúrjai, gondolta a professzor. Hamarosan azonban megjelennek, kétségtelenül kirajzolódnak a mű igazi hangjegyei, egy új kor nyitányának *fortissimo* dübörgése. Addig azonban várni kell, hiszen Berkeley, Kalifornia messze van az Enewetak atoll türkizkék színekkel ölelt pálmáitól. A Csendes-óceán apró, hófehér homokpadjától azonban még messzebb van Lugos és álmos bánsági csendje, ahol a professzor valóban érteni kezdte a vonalakon elhelyezett pontok és jelek harmóniáját a fiatal jogász atyai vezetése mellett. Édes lugosi emlékek, amelyeket megkeسيرített a háború. Az a háború, amely nemcsak Lugost vette el, hanem őt és mesterét is megfosztotta a zenei pálya kiteljesítésétől. Pedig akkor, tudatára és tehetségére ébredő kisgyermekként, mindez olyan magától értetődőnek tűnt, és a nagypapja által ajánlott tanár – aki maga is többször koncertezett – tényleg tehetségesnek tartotta, mi több, megtanította a kellő magabiztosságra. De tudható *inter arma silent Musae*, és az utolsó lugosi vakáció óta háború van, kisebb-nagyobb szünetekkel, hol forrón, hol hidegen. Most épp hidegnek mondják, elmélkedett a professzor, de bármilyen is, mindenképpen szükség van katonákra és kitartásukra. Ezért lett ő és mestere ereje és tehetsége szerint katona, még ha egyenruhát nem is vettek fel. Belőle tudós lett, tanára pedig eredeti hivatásához tért vissza. A karmesteri pálcát félretéve jogászként, képviselőként dacolt és harcolt, küzdött ingoványos frontokon az elveszettekért, az otthontalanokért és a jogaikért.

A HÁBORÚ ŐKET és a hangszereiket egyaránt száműzésre ítélte. A kottafüzetek helyébe törvénykönyvek és kalkulusok léptek a szellem frontvonala-in, Berkeley-ben és Bukarestben. Évtizedek óta a műzsáknak hallgatniuk kell, mert Niké, Athéné és Diké istennőkre és befolyásukra van szükség. A műzsáknak hallgatniuk kell mindaddig, amíg Lugos csendje és harmóniája, a tanár úr dallamai által felidézett békéje vissza nem tér... Addig azonban *fortissimo*.

A TŰ HIRTELEN KIUGROTT és erős vonalakat rajzolt a papírra, majd alább-hagyva újra hosszasan rajzolta a maga kis törésekkel alig megszakított egyenesét. A szerkezet pontosan a várt eredményeket mutatta, mégis hihetetlennek hatott az egész. A professzor elgondolásán alapuló bomba több mint három kilométeres forró tűzgömbje percekben belül mintegy százhatvan kilométer magasságú és harminckét kilométer szélességű vöröses gombafelhővé alakult, azonnal megsemmisítve Elugelab szigetét, miközben több méter magas hullámok elsöpörték a környező homokpadok és atollok növényvilágát. Egy korszak döbbenetes, minden képzeletet felülmúló nyitányának lökeshullámai Berkeley-ben nyertek bizonyítást. *Fortissimo*, aztán végtelen csend, egyenes vonal. A professzor a táviróhoz sietett, és röviden Los Alamosba üzent: „Fiú!” Megszületett a hidrogénbomba.

ALIG HAT ÉVVEL KÉSŐBB, egy álmos őszi reggelen az idős zenetanár lugosi otthonában lakonikus nyugalommal vette kezébe a Román Népköztársaság néptanácsainak lapja – az *Előre* – 1958. november 5-i lapszámát. A két részre szakadt világról a 20 banis lap sorai tudósítottak, alig-alig megjelentetve a valóságot, természetesen a fokozódó osztályharc szellemében és az imperializmus elleni küzdelem harsogó cirádái között. Aznap sem volt másképp. A címlap jobb alsó sarkában keretes írásban éles hangvételű rövid publicisztika jelent meg *Petőfi őrültje Amerikában* címmel. A sorok ismerős névre mutatnak, és az idős karnagy tekintete megállt a névnél. Elgondolkodott, miközben lassan négy évtizedes emlékek foszlányai között egy letűnt kor árnyai sejlettek fel szemei előtt. Kedves tanítványa, a cikkben megnevezett Teller Ede alakja elevenedett meg. A kedves zeneórák hangulatának álomszerű képeit azonban hamarosan szétfoszlatta a közel két évtizedes belső száműzetésben eltemetettnek hitt emlékek sokasága. Éles képekben törtek fel a zongoraleckék rendes folyását kisiklató háború fényei és árnyai, a kisebbségi sorsba zuhanás keserűsége és sós ízei, a bukaresti évek küzdelmei, az újabb háború korábbi világot – és egyetlen fiát – elsöprő könyörtelenségei, és végül az atom apokalipszistól való általános félelem gombafellegeinek rajza. Évtizedek csendjét törte át az emlékek felszakadó áradata, ahol ő egyszerre volt apa, férj, politikus, zenetanár, jogász, lapszerkesztő, karnagy, képviselő és számkivetett. Ő, dr. Willer József.

WILLER JÓZSEF 1884. május 22-én született Kecskeméten, ahol azonos nevet viselő karánsebesi származású édesapja az állami főreáliskola történelemtanáraként dolgozott, miközben különösen élénken, tudományos alapossággal foglalkozott a germán és latin nyelvekkel és azok irodalmával is. A bölcsészdoktor édesapa élete azonban sajnálatosan korán és fiatalon, alig harminckilenc éves korában súlyos betegség következtében véget ért, így a gyermek Willer József testvéreivel, Gizellával és Otíliával alig hatévesen félárvaságra jutott. A család és a millenniumi korban hatalmas fejlődésen keresztülment szülőváros azonban nem hagyta magára a fiatal özvegyet, Bieber Ilkát és gyermekeit, így a

körülményekhez képest minden feltétel biztosított volt számára, hogy a boldog békeidők csendjében az általa választott pályán kiteljesedhessen.

A PÁLYAVÁLASZTÁS KÉRDÉSE ugyanakkor korántsem tűnt egyszerűnek. Willer József ugyanis egyszerre bizonyult tehetségesnek a zene, illetve talán édesapja örökségéből kifolyólag a humán tudományok területén is. A századforduló lüktető magyarországi kulturális és szellemi pezsgése személyében így ötvöződhetett, elvégre az alföldi szülőváros, Kecskemét mindkét területen biztos alapokat nyújthatott az életpálya kezdeti lépéseinek megtételére. A művészetek iránt érdeklődő és a zenében kimondottan tehetségesnek talált Willer József szülővárosában tehát nem kényszerpályákkal szembesült, hanem ellenkezőleg, művészi ambícióit ápolhatta, miközben a helyi jogakadémián is megkezdhetette tanulmányait.

A KECSKEMÉTI JOGAKADÉMIÁN Willer József a tanulmányi kötelezettségek teljesítésén felül aktív szerepet vállalt a hallgatói közéletben, a hallgatói önszerveződés testületeiben, és az irodalmi szakosztály tagjaként segítette annak munkáját. A Kecskeméti Jogakadémia Hallgatóinak Segítő és Önképző Egyesülete szakmai és közéleti tevékenysége azonban nem merült ki zárt gyűlések, illetve szűk körű kerekasztal-beszélgetések megszervezésében, hanem a joghallgatók élénken részt vettek a város kulturális életében is. A kulturális élet magától értetődő egyik tere és területe volt ekkoriban a kaszinó, így a jogászok nem egy esetben ott hódolhattak művészi ambícióiknak. Willer József ezen események során komoly szerepeket vállalt magára, hangversenyek és táncestélyek megvalósításában vett részt, amelyek bevétele alapvetően a joghallgatók támogatását szolgálta, akiknek zenekarának állandó zongorakísérője volt.

WILLER JÓZSEF kecskeméti jogi alapvizsgáit 1904-ben tette le, amely időszaktól szülővárosában egyszerre tevékenykedett mint jogász, hírlapíró, zenetanár, koncertszervező és a kulturális események állandó zongoraművésze. A fiatalember élete tehát, úgy tűnt, révbe ért, hamarosan házasságot is kötött a jómódú családból származó Deák Katalinnal, aki kisfiúval ajándékozta meg, a később ifj. Willer Józseffel, aki felnőttként nagyapja nyomán bölcsészdoktorként, szótáríróként és gimnáziumi tanárként szerzett nevet.

A SZÁZADELŐ IDILLI BOLDOGSÁGA azonban hamarosan nem várt tragikus fordulattal új irányt adott a fiatal férj és édesapa életének. Willer József alig tizennyolc éves feleségét gyógyíthatatlan betegség támadta meg, és a fiatalasszony az ezzel járó terhet nem bírva elviselni az öngyilkosságba menekült 1906. október 17-én.

A MÉLY GYÁSZ az újszülött fiával egyedül maradt apát több mint egy évre csendre ítélte, amely lelki terhet csak lassan és csak a zene erejével tudott legyőzni az élni akarás. A nehéz gyászévet követően, 1907 késő őszén Willer

Lugos a XX. század elején

József zenésztársai segítségével ismét koncertezni kezdett, zongorázott, karnagy teendőket látott el, de valójában nem találta helyét az életét oly nehéz tragédiákkal szembesítő kecskeméti utcákon. Ebben a válságos időszakban érte a felkérés, hogy édesapja szűkebb pátriájában, Krassó-Szörény vármegyében vállaljon közhivatalt, így 1908-ban Issekutz Aurél alispán titkáráként Lugosra költözött, majd hamarosan vármegyei tanácsjegyzőként is dolgozott. A környezetváltás új alapokra helyezte az ekkor még csak huszonötödik életévében járó jogászt, aki hivatali teendők mellett nagy lendülettel vetette be magát a multietnikus vármegyeszékhely kulturális életébe. Lugosra költözését követően gyakorlatilag azonnal elvállalta az 1852-ben alakult Lugosi Magyar Dal- és Zeneegylet karmesteri állását, amelyet az ország egyik vezető együletévé szervezett. Willer József a vármegye napi ügyvitele mellett tehát állandó jelleggel kamarakonzerteket szervezett, színházi előadásokat vezényelt, továbbá a katolikus egyház zenei életét is vezette. A zene szeretetével hamarosan új társra is lelt Ioanovici Ella hegedűművész személyében, akivel szoros szövetségben az elkövetkező időszakban zenepedagógusi munkákat is vállalt. Willer József zongoraleckéket, felesége pedig hegedűórákat adott a város ifjú tehetségeinek, és ez a sokrétű szakmai és közéleti tevékenység a vármegye egyik legtekintélyesebb alakjává tette személyét. Társával elsősorban Krassó-Szörény megyében tettek koncertkörutakat, de a múlttal való szembenézés okán Kecskeméten is nagy sikerrel léptek fel 1911 februárjában hegedűkettősükkel.

WILLER JÓZSEF MEGBECSÜLT SÉGÉT nyíltsága, kiváló pedagógiai érzéke és közvetlensége mellett természetesen az is nagyban elősegítette, hogy ebben a

többnyelvű környezetben – ahol a közigazgatás ekkoriban a nemzetiségi arányokat tiszteletben tartva magyar mellett németül és románul, azaz három nyelven működött – hamarosan tökéletesen elsajátította a vármegye többségi román lakosságának nyelvét is. Pályája tehát mindkét, szenvedéllyel űzött hivatásban kiteljesedni látszott, 1910-ben a Lugosi kaptafa- és faárugyár részvénytársaság felügyelőbizottsági tagjává, 1911-ben Lugos tanácsjegyzőjévé, 1912-ben főjegyzőjévé, 1914-ben pedig helyettes polgármesterévé nevezték ki. Ez utóbbi pozíció elnyerésében a kulturális életben vitt szerepe mellett nyilvánvalóan az a körülmény is hangsúlyosan szerepet nyert, hogy a Lugost 1913. július elején sújtó árvíz idején a távol lévő polgármester helyett, rendkívüli szervezőképességéről tanúbizonyságot adva hatékonyan irányította a védekezést.

WILLER JÓZSEF PÁLYÁJA a dualizmus kor viszonyai között lényegében véve harmincadik életéve betöltésekor, úgy tűnt, csúcsára ért. Krassó-Szörény vármegyében otthonra lelt, mind jogász hivatásában, mind művészi pályájában, mind pedig családi életében kiszámítható jövőt tudhatott és vallhatott magának, de az 1914. június 28-án Szarajevóban Ferenc Ferdinánd főhercegre leadott végzetes lövések hatásai ismét új helyzetet teremtettek. Az első világháború katonai eseményei személy szerint ugyan nem érintették, elvégre tisztségei okán a hátszágban teljesített közigazgatási szolgálatot, mégis a háború hamarosan egy teljesen új életpályát eredményezett.

ANNAK ELLENÉRE, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai több frontvonalon folytattak élet-halál küzdelmet, a hátszágban jó ideig a hétköznapiak a korábban megszokott mederben peregtek. Ez a viszonylagos nyugalom a későbbiek ismeretében inkább a későbbi, elemi erejű vihar előtti csendnek volt inkább betudható. A közigazgatás mindennapi működését biztosító polgármester-helyettes ekkoriban változatlanul folytatta zenepedagógusi tevékenységét, ahol többek között tanítványává vált a későbbi világhírű atomfizikus, Teller Ede is. A félénk budapesti kisfiút szülei ekkoriban vitték az anyai nagyszülőkhöz Lugosra, ahol szorongásos, ideges természete végre feloldódott, és igazi gyermekkort nyerhetett a háború árnyékában. A város előkelő polgárságának egyik vezető alakja, nagyapja, Deutsch Ignác ajánlására és tanácsára kezdte el látogatni a Willer házaspár óráit, és feladva addigi félelmeit, Willer József bátorítása mellett tehetsége kibontakozott minden téren, mi több, komolyan felmerült egy koncertzongorista életpálya lehetősége is.

WILLER JÓZSEF ebben az időszakban tehát minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy a boldog békeidőkből virágzásnak indult vármegyeszékhelyen az élet zavartalan folyását biztosítsa. Példaértékű módon működött együtt Ion Băltescu polgármesterrel, akivel biztosította nemcsak a nemzetiségi békét, hanem arról is gondoskodott, hogy a lehetőségekhez képest a civil lakosság és a Lugos mellett állomásozó katonai erők közötti feszültségek megfelelő

Lugos a XX. század elején

mederben maradjanak. A hadi helyzet mellett e munkának is betudható, hogy az 1916. évi román hadba lépés a vármegyét lényegében alig érintette. A közösségért tett fenti szolgálataiért többedmagával 1917. december 8-án elnyerte a II. osztályú Polgári Hadi Érdemkeresztet. A közigazgatás biztosítása és a lakosság terheinek enyhítése mellett a háború áldozatainak megsegítésére is gondolt, így zongorakíséréte mellett nagyszabású koncertre is sor kerülhetett a lugosi színházban, alig két hónappal a teljes összeomlás előtt.

A VISZONYLAGOS HÁTORSZÁGBELI nyugalom időszaka 1918 őszén szűnt meg, amikor a budapesti őszirozsás forradalmat követően a történelmi Magyarország államkeretei szétestek, és a Bánság idegen megszállás alá került. A szerb csapatokat 1919 januárjában francia, majd román megszállás váltotta Lugoson, 1919. május végén, minden esetben súlyos terheket róva a lakosságra és a közigazgatásra egyaránt. Míg a szerb és francia megszállás alapvetően érintetlenül hagyta a magyar közigazgatási szervezetrendszerét, és annak működését is biztosította – igaz, a budapesti, általuk el nem ismert kormányok intézkedéseinek végrehajtását megakadályozták, de a személy- és vagyonbiztonságot biztosították –, az 1919. május végétől berendezkedő román hatalom a párizsi békekonferencián bejelentett területi igényei kedvező elbírálásában bízva azonnal megkezdte a saját állami intézményrendszere kiépítését. A kiépülő román államrendben természetesen nem nyerhetett szerepet a korábbi vezetés tagjaként Willer József sem. Állásvesztésének indoka a hűségeskü letételének megtagadása mellett a minden ilyen esetben bevált és megszokott irredentizmus vádja lehetett.

A KÖZIGAZGATÁSI PÁLYA kényszerű befejezését követően Willer József ekkoriban minden erejével a magyar közösség megszervezésére összpontosíthatott a lehető legkézenfekvőbb, de mégis politikamentes módon a zene és a kultúra eszköztárával. A lugosi magyar közösséget sújtó általános lehangoltságra gyógyírként nagy ívű zenetörténeti előadásokat szervezett, azokon felvonultatva az elmúlt századok legnevesebb szerzőinek műveit, lehetőség szerint saját maga által bemutatva, amelyekre a város széles közönsége, korábbi tanítványai is rendszeresen ellátogattak. A vasárnap délutáni Willer-koncertek és -előadások később fogalommal váltak, azokon részt vett többek között Bartók Béla is 1924-ben, de Nicolae Caravia, George Enescu világhírű román zeneszerző állandó zongorakísérője is. Ekkoriban megélhetését kizárólag a zenetanári minősége és karmesteri állása, koncertszervezői tevékenysége biztosította egészen 1925-ig, amikor a temesvári Kereskedő Egyesület főtitkári állását nyerte el.

A MAGYARORSZÁG ÁLTAL 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés rendelkezései már jogi megkérdőjelezhetetlenséggel jelölték ki az új határokat és államkereteket, amelyek értelmében a Bánság lényegében véve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és a Román Királyság között került megosztásra. Lugos az akkor már több mint egy éve *de facto* berendezkedett Romániának jutott, következésképpen a román állam keretei határozták meg az elkövetkező időszakban kisebbségi sorsba taszított magyar nemzetrész jövőjét. Willer József a fentiekkel szembesülve a tisztviselői pálya bármilyen folytatásának lehetetlenségét elfogadta, és zenei munkássága, kultúraszervező tevékenysége mellett rövid ideig ügyvédként és hírlapíróként próbált meg érvényesülni. A hírlapírói és ügyvédi tevékenység közös halmazába 1922-ben – mintegy magától értetődően – a nemzeti kisebbségek védelmének ügye került. „Sok ideig beteg marad a világ, és mi, erdélyiek azt hisszük, hogy a Trianon nehéz keresztjét még sokáig kell viselnünk” – írta és vallotta, és elfogadva a kialakuló új rend kihívásait, e nehéz kereszt viselése alól nem menekült el.

A KISEBBSÉGI SORBA került romániai magyarság e keresztjének némi könnyítése, pontosabban jogainak megismertetése, jogsérelmeinek feltárása és védelme elemeként 1922. szeptember 1-jén Jakabffy Elemérrel és Sulyok Istvánval közösen elindították a *Magyar Kisebbség* című kéthetente megjelenő nemzetpolitikai szemlét, amelynek 1923-ban román testvérlelapot is szenteltek *Glasul Minorităților* névvel, majd azt 1926-tól a román mellett németül és franciául is kiadták *Die Stimme der Minderheiten* és *La voix des Minorités* címmel. A *Magyar Kisebbség* két évtizedes fennállása alatt Willer József neve mindvégig szerkesztőként szerepelt a címlapon, de valójában annak inkább aktív szerzőjeként vett részt a lap kétségbevonhatatlan sikerének és magas színvonalának biztosításában. A lap jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy szerkesztőit „a lugosi triumvirátus” névvel tisztelték meg nemcsak az olvasók, hanem a széles szakmai, tudományos és politikai közvélemény tagjai is. Willer József a *Magyar Kisebbség* hasábjain kisebb tárcákban, esszékben, értekezésekben, később

Lugoson, 1913-ban

parlamentari felszólalásai közléseiben fejtette ki álláspontját a nemzetpolitikai kérdésekben, amelyek mellett a gyakorlatilag az ő állandó rovatát képező *Románokrólunk* című összefoglalóit érdemes kiemelni. A rovatban Willer József a korabeli román sajtó, illetve bizonyos esetekben a román törvényhozásban közvetlenül szerzett tapasztalatait foglalta össze nem egy esetben iróniával, sőt humorral, *argumentum ad absurdum* logikai következtetésekkel rávilágítva a homogén nemzetállam célját valló *interbellum* korabeli román állampolitika tarthatatlanságára. A román állam és politikusainak kritikája azonban Willer József oldaláról semmiképpen sem jelentette a román nemzettel szembeni negatív értékítéletek megfogalmazását, ellenkezőleg. Minden esetben kereste a többségi és kisebbségi társadalmak közötti közös metszéspontokat, halmazokat, és őszinte bizakodással, igaz fenntartásait is megfogalmazva tárta az olvasóközönség elé azon híreket, amelyek román többségi oldalról jelenthettek előrelépést a feszültségekkel terhelt román–magyar viszonyban. A lap oldalain megjelent írásai mindezeknek megfelelően nemcsak a korban bírtak jelentőséggel, hanem jogászai logikai gondolatmenete – egyben a sorok művészi eleganciával vezetett biztonsága, harmóniára törekvése – napjaink diskurzusaiban is alkalmazható érvrendszerek sokaságát vonultatta fel. Willer József publikációs tevékenysége mindazonáltal nem merült ki a *Magyar Kisebbség* szerkesztőjeként végzett munkájában, hanem a szintén Lugoson megjelenő *Krassó-Szörényi Lapok*, valamint a *Temesvári Hírlap* hasábjain is rendszeresen publikált, később pedig a *Brassói Lapok* szerkesztőjeként is tevékenykedett, valamint román lapokban is jelentek meg rövidebb írásai, amelyek mellett zenészként román nyelven is publikált különböző zenei szaklapokban.

A *MAGYAR KISEBBSÉG* elindításával lényegében véve egyidejűleg került sor a romániai magyar kisebbség önszerveződési intézményrendszere – a román hatalom által folyamatosan akadályozott – alapjainak lefektetésére. A különböző

egyesületekkel és pártalapításokkal terhelt bizonytalanságok időszakát véglegesen az Országos Magyar Párt 1922. év végi megalakítása zárta le, amellyel a teljes romániai magyar nemzetrész politikai-érdekképviseleti szervezete felállhatott. Az Országos Magyar Párt működését a román hatalom folyamatos támadásokkal és hátrányos intézkedésekkel próbálta akadályozni, illetve ellehetleníteni, mindezek ellenére az hatalmas áldozatokkal nem csak kiépítette szervezetrendszerét, hanem aktívan részt vett a romániai politikai életben. Az Országos Magyar Párt által kidolgozott konstruktív javaslatokat többségi oldalról alapvetően elutasították, de legalábbis gyanakvással kezelték, a párttagok és képviselők államhűségét is nyilvánosan megkérdőjelezték, ami politikai értelemben működését megnehezítette. Az Országos Magyar Párt a román állam különböző, tevékenységét akadályozó intézkedései mellett azonban egyéb kihívásokkal is szembesült, amelyek nem egy esetben a pártszakadás veszélyét is magukban rejtették, de többek között Willer József fáradhatatlan munkájának eredményeként az 1938-ban bevezetett királyi diktatúra időszakáig a törvényhozás aktív része maradhatott. A párt nehézkes működése belső oldalról több tényezőre is visszavezethető, elvégre a párt szervezeti szabályzata külön felvétel nélkül a tagjainak tekintett minden olyan 20. életévét betöltött román állampolgárt, aki akár származásánál, akár születésénél, akár anyanyelvénél vagy műveltségénél fogva magát magyarnak vallotta. A szélesnek tekintett társadalmi alap azonban nem jelentett és jelenthetett homogén bázist, amely tényezők mellett emelhető ki, hogy a pártvezetés tagjainak döntő többsége a dualizmus közjogi berendezkedésén szocializálódott, így elképzeléseik, politikai attitűdjük, elitista szemléletük és a romániai realitások közötti hatalmas szakadékot nehezen tudták áthidalni. További nehézséget és kihívást jelentett az Országos Magyar Párt útkeresése is, amely a Magyar Királyságban korábban működött nemzeti pártok esetében is megfigyelhető volt politikai aktivizmus és passzivizmus, a sérelmi és konstruktív politizálás alternatívái között. Az Országos Magyar Párt kezdeti passzivista alapállása és sérelmi politikája a kisebbségi magyar társadalom oldaláról egyrészt nem élvezett egyöntetű támogatást, másrészt a kor bal- és jobboldali mozgalmi, valamint a terjedő antiszemitizmus is a pártkereteket szétfeszítő aktorokként jelentkeztek. Willer József e szétfeszítő elemekkel és az antiszemitizmussal szemben nem csak határozottan lépett fel, hanem a kihívások élet mai napig érvényes hitvallásában az alábbiak szerint megfogalmazottak szerint kívánta elvenni és az alapján cselekedett:

„Hát fogjunk kezét, valahányan csak magyarok vagyunk e hazában; szeresük jobban egymást és a magyarság ügyét, mint amennyire egymás ellen uszítana a széthúzás rettenetes átka. Erőre és nagyon sok kitartásra van nekünk szükségünk, s ha nem fogunk össze, bizony-bizony hamarosan önfejűnkre olvashatjuk az írás ítéletét: megmérteünk és könnyűnek találtattunk!”

E CREDÓT VALLVA az Országos Magyar Pártba az első elnök, báró Jósika Samu hívására és biztatására belépett Willer József hamarosan a pártvezetés

megkerülhetetlen alakjává, főtitkárává, lényegében véve szürke eminenciásává vált a későbbi pártelnök, dr. gróf Bethlen György valódi jobbkezeként. Kiváló román nyelvtudása, szervezőképessége, a lugosi években román munkatársaival közös közszolgálati tapasztalata olyan felbecsülhetetlen értékű alapokat jelentettek, amelyeket hamarosan Bukarestben mint parlamenti képviselő, illetve az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetője kamatoztathatott. Willer József ennek megfelelően vett részt a párt álláspontjainak kidolgozásában, amelyeket később rendületlenül képviselt a törvényhozásban és azon kívül is. Willer József az Országos Magyar Párt tevékenységének óriási szervezőmunkáját a magyar nemzetiség megőrzésének politikai programja és célja alá rendelte, így vett tevékenyen részt a párt különböző memorandumainak, román pártokkal kötött választási megállapodásainak és paktumainak, törvénytervezeteinek kidolgozásában, a kormányzattal folytatott tárgyalások lefolytatásában. Willer József kiváló diplomáciai érzékével nemcsak képes volt áthidalni az Országos Magyar Párton belüli ellentéteket, hanem lehetőségeihez képest a román politikum felé is igyekezett a decentralizáció elvén a kisebbségi egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási területein az önkormányzatiság eszméjét közvetíteni és a korábbi magyar jog által garantált jogok szintjét elfogadtatni, illetve legalább napirenden tartani. Érvrendszere alapját majdnem minden esetben az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatokra, illetve a korábbi, a magyar jog által elismert és nem vitatott jogokra és azok gyakorlatára alapozta, illetve azzal szembesítette a román politikum képviselőit. A törvényhozáson kívüli informális tárgyalásain pedig a legtöbb esetben pragmatista megközelítéseket alkalmazott a lehetséges – adott esetben még oly csekély, de mindenképpen valamilyen eredmény – elérése érdekében. Willer József összehasonlító elemzése és érvelése a legtöbb esetben magas szakmai színvonalon, adatokkal alátámasztva igazolta álláspontját, de a bukaresti Képviselőház bizánci kakofóniája olykor karmesteri erőt és tekintélyt, vagy éppen humort és iróniát követelt meg tőle, amelynek egyik elemeként idézhető Voicu Nițescu többszörös miniszterrel folytatott vitája 1929-ből. A vita ebben az esetben is jogösszehasonlító alapokon nyugodott, amikor az érvek ütköztetése egészen nem várt eredményre – a sajtóvétségekért korábban kiszabott magyar államfogház-büntetések nemzeti mártíromság jelképe elenyészésére – vezetett az alábbiak szerint:

„Willer: [...] beszélünk mindig a múltról? Beszéljünk a jövőről!

Voicu: Éppen nekem mondja ezt, aki a magyar uralom alatt fogházban ültem Szegeden a cikkeim miatt, amelyek nem tetszettek a magyar rezsimnek?

Willer: Én is ültem a szegedi fogházban, háromszor itt, párbajvétség miatt. Talán éppen abban a cellában voltam, amelyikben ön, miniszter úr!

Voicu N.: Tiltakozom, hogy az ön párbaj miatti fogságát összehasonlítsa az én fogságommal, amit a nemzeti ideál érdekében folytatott harcaim miatt kaptam!

Willer: Hagyja csak, miniszter úr! Én tudom, hogy hogyan éltek a foglyok abban a magyar börtönben.

Voicu N.: Visszaautasítom az ön insinuációját!

Willer felelni akar, de az elnök megvonja tőle a szót, mondván: – Miután megengedte magának azt, hogy a román kamarában a magyar börtönt dicsérje, nem engedem tovább beszélni.”

WILLER JÓZSEF SZEMÉLYÉBEN az Országos Magyar Párt pártprogramján és a kisebbségi kérdéseken túl a romániai közélet valamennyi kérdésében kinyilvánította a véleményét. A legégetőbb tárgyköröket illetően különösen foglalkozott a szabad nyelvhasználat, az állampolgárság, az oktatási kérdések, a névelemzések sérelmei, a földreform, a csiki magánjavak, az adózás, a bányajogok és különösen a székelyföldi ásványvízforrások, a közigazgatás és a választójog kérdéseivel, feltárta a választások során elkövetett visszaéléseket is. A választásokon elkövetett visszaéléseket illetően egyébként személyes és követlen tapasztalatot is szerzett, amikor az 1927. évi országos választások Csík megyei képviselőjelöltjeként a választás napján őrizetbe vették a gyergyóditrói csendőrök.

WILLER JÓZSEF MEGVÁLASZTOTT képviselőként kérlelhetetlenül bírálta felszólalásaiban és írásaiban a román államhatalom olykor brutális és emberi életet követelő további visszaéléseit, bátran interpellált, szállt szembe a mindenkori kormánypárt, illetve ellenzék képviselőivel is, de nem hagyta szó nélkül azon kisebbségi képviselők magatartását sem, akik végső soron a homogen román nemzetállam célját szolgálták. Bírálta mindezeknek megfelelően többek között a román pártokban megjelenő magyar képviselők és szenátorok személyét, elutasította a román kormányzat látszatintézkedéseit, a kisebbségek rangsorolását, különösen a német kisebbség privilegizálását. Willer József magatartását nem a magyar kisebbség bezárkózásának szorgalmazása vezette, ellenkezőleg, minden esetben kiemelten kezelte a többségi román nemzettel, illetve a többi nemzeti kisebbséggel való együttműködés lehetőségeinek feltárását is, és a magyar nemzetrész nyitottságát hangsúlyozta. E politika egyik különös elemeként jegyezhető fel, hogy 1930 tavaszán a dobudzsai bolgárok vele tárgyalva formálisan is kérték felvételüket az Országos Magyar Pártba a választásokon való indulásuk sikerének biztosítása érdekében. Willer József következetességét még politikai ellenfelei is elismerték, amely magatartása alapjait, aktivitása és konstruktivitása lényegét az alábbiak szerint foglalta össze:

„[...] mert nem mi, hanem a kormány csinál részünkre programot. Hozzászóltunk [...] és hozzá fogunk szólni magyar szempontból minden bennünket érintő törvényalkotáshoz. [...] Programunk tehát: Követelés és védelem.”

WILLER JÓZSEF SZÉLES LÁTÓKÖRŰ, nyugati kultúrában nevelkedett emberként otthonosan mozgott a bukaresti társasági életben is. Tekintettel arra, hogy az Országos Magyar Párt vezetésének több tagjától eltérően nem volt arisztokrata, illetve nem vett részt a dualizmus korában a budapesti törvényhozás munkájában, személyét illetően a román hatalmi és kulturális elit sem volt

Lugos 1941-ben, a Temeş folyó

oly mértékben elutasító, mi több, komoly és értékes, adott esetben barátinak is mondható kapcsolatokat is sikerült kiépítenie. E kapcsolatok felbecsülhetetlen értékkel bírtak a kisebbségi magyarság érdekképviselési céljainak érvényesítése során, és – mivel személyét alapvetően tárgyalópartnerként fogadták el Bukarestben – több esetben informális közbenjárása valós sikereket is eredményezett. A teljesség igénye nélkül emelkedik ki közülük a *Magyar Kisebbség* lap betiltásának megakadályozása, a *numerus valachus* bevezetésének elkerülése az ipari és kereskedelmi vállalatok esetében, a magyar anyanyelvű zsidó vallású diákok magyar tannyelvű oktatási intézményekben való oktatási lehetőségének biztosítása, egyes diszkriminatív adójog-alkalmazások megszüntetése, elbocsátott magyar vasutasok állásukba való visszahelyezése, a sajtótermékekben azok eredeti címének és nemzetiségi helységnevek használatának biztosítása, illetve egyes állampolgársági ügyek eredményes megoldása.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR PÁRT és személy szerint Willer József tehát elfogadta a román állam kereteit, és azon államkereteken belül, törvényesen és a nemzetközi joggal összhangban törekedett egy integratív, a román politika által is jelképesnek tartott – igaz, csak politikai programként és nem kötelezettségvállalásként elismert – gyulafehérvári határozatokon alapuló nemzetiségi program megvalósításának útjait fellelni, szolgálni. Annak ellenére, hogy az Országos Magyar Párttal szemben a román politikai erők alapvetően elutasítók voltak, magának Willer Józsefnek a személyében, őszinteségében nem kételkedtek. Mindezt alátámasztotta és igazolta a Képviselőházban is sokszor megcsillogtatott humora mellett korábbi lugosi közszolgálat,

Bukarest a két világháború közötti időszakban

a román kollégáival való együttműködése és a személyes ambíciók hiánya is. Kiváló román nyelvtudása, humora, ha tetszik, zenészi bohémsága több esetben vezetett a bukaresti Képviselőházban nem várt jelenetekre, amelyek azonban pontosan helyzetkomikumaival világítottak rá ellenfelei abszurd mondanivalójára, azok érveinek tarthatatlanságára. Ennek egyik példaként állhat a Képviselőház 1936. november 25-i ülése, amikor Ionel Pop parasztpárti képviselő közbeszólásaival Willer József válaszfelirati beszédének megtartását és a kisebbségi jogsérelmek kérdésének napirenden tartását próbálta megakadályozni. Willer József kellő eleganciával, általános és felszabadult derűtséget okozva jelentette ki: „Jaj, Pop Ghita uram, mint muzsikus bevallom, hogy Schumann vagy Schubert dalai közt sok van olyan, amelyet százszor is szívesen meghallgatok, de önnek ezt a legalább tízszer hallott nótáját igazán unom.” Más esetben előfordult, hogy az általános hangzavar és közbeszólások okán a szónoki emelvényre a teremszolgákkal külön széket hozatott, ahol leülve, türelemmel várt mindaddig, amíg végül mondanivalóját hajlandóak voltak meghallgatni.

A FENTIEKBEN MÁR EMLÍTETTEK szerint Willer József szót emelt az egyre inkább terjedő antiszemitizmussal szemben, elítélve annak mind a magyar, mind a román oldalról fokozódó hangnemét. Álláspontja e körben világos volt, és a dualizmus kori magyar politikai nemzet fogalmából fakadó érvrendszerekből táplálkozott: „Mindannyian magyarok vagyunk. Nem szabad magunk közt

válaszfatat felállítani. Ahhoz az izgatáshoz, amely Cuza és Eckhardt nyomán a magyarsága mellett megható hűséggel kitartó zsidóság ellen folyik, az erdélyi keresztény magyarságnak semmi köze. Ezeket az üldözött testvéreket nem engedjük magunktól elszakítani, hiába szórják közénk a lelkek és a gyűlölet magvát.” Kiállása nemcsak az idézet szerinti szónoklatokban volt tetten érhető, hanem a bukaresti parlament padosaiban is, ahol olykor teljesen más megvilágításba, a durvaság határát is felvállaló módon kellett helyezni ezen kérdést is. Az antiszemitizmust illetően, de Willer József általános bátorságát és képviselői határozottságát mutatja többek között a Képviselőház 1928. március 14-i vitájában elhangzottak összessége, amikor is Willer József nem várt módon úgy utasította vissza Stiopu máramarosi román képviselő állításait, hogy a fel szabadult derűltég oldhatta fel a feszült vitát:

„Willer: Csodálom, hogy uraságod nem kapott a mi iskolánkban szekundát a magyar történelemből. 700 évvel ezelőtt már többször említett tényezői gazdasági életünknek a zsidók, egykorú följegyzések tanúsága szerint.”

Iteanu liberális képviselő: „Willer dr. kijelentései mindenben helytállóak. Igenis van magyar tradíciója az erdélyi zsidóságnak.”

Stiopu képviselő: „De hisz nem is tudnak jól magyarul!”

Willer dr.: Azért, mert Ön, kortárs uram, gyengén kezeli a román nyelvet, még nincs joga feltolni magát magyar cenzornak. Nagyon röstellném, ha földim, a kecskeméti származású százados magyar tradícióval büszkélkedő Kecskeméthy Lipót, a nagynevű váradi főrabbi csak úgy tudna magyarul, mint ahogy Ön románul beszél. (Nagy derűltég)”

WILLER JÓZSEF KÉPVISELŐHÁZI MUNKÁJA sikerének kulcsa tehát pontosan ezen őszinteségben ragadható meg, amelyet a legtöbb esetben kellő komolysággal, de a helyzetet felismerve adott esetben humorral tárt a többség elé. Ez az őszinteség vezérelte akkor is, amikor a több mint egy évtizede a magyar képviselőktől folyamatosan számonkért december 1-jei ünnepektől való távolmaradás okára vártak magyarázatot a román Képviselőház 1932. december 2-i ülésén. A számonkérésre nagy hatást kiváltó alábbi nyilatkozattal válaszolt:

„A magyar nép és politikai organizációjának, az Országos Magyar Pártnak magatartása ellen soha kifogás nem eshetett. A magyar nép testvéri szeretetben és békességben akar élni az ország többi népével. És mi, a magyar nép választott vezetői, képviselői soha nem is hirdettünk mást. Még lojalitási nyilatkozatokban sem volt hiány akkor, amikor erre kellő idő és alkalom volt. Ámde az ilyen nyilatkozatoknak csak akkor van értékük, ha őszinték és el is hihetők. Uraim, vegyék elő józanságukat és nyugalmukat, ítélik meg: december elseje éppen úgy örömnappja a román népnek, mint amilyen gyásznapja a magyar nemzetnek, mert Magyarország katasztrófáját hozta meg. Ha a magyar ember december elsején Önök elé áll, és azt mondja, hogy az ő szíve is tele van örömmel, az ilyen kijelentés merőben ellentétben áll az emberi természettel, és éppen ezért kérem, hogy ilyesmit ne kívánjanak tőlünk. Távolmaradásunkat a

tapintat és a jóérzés diktálja, s minden energiával tiltakozom az ellen, hogy ezt provokáló gesztusnak bélyegezzék meg.”

A NYILATKOZATOT KÖVETŐEN a romániai magyar nemzetrész tagjainak december 1-jei ünnepségeken való távolmaradását többet nem kérték számon a román politikai elit mértékadó tagjai.

A BELPOLITIKAI KÜZDŐTÉREN túl Willer József aktív szerepet vállalt a romániai magyarság sérelmeinek feltárásában különböző nemzetközi konferenciákon, illetve a kisebbségvédelem új nemzetközi intézményrendszereként kiépülő Nemzetek Szövetsége előtti panaszeljárásaiban. Jogászként e körben nemcsak üdvözölte a kisebbségvédelem új intézményrendszerét, hanem azt jobbjító szándékkal több kritikával is illette, hitet téve a nemzeti kisebbségek kollektív jogalanyisága elismerése mellett. Ezt a hatalmas munkát természetesen nem egyedül látta el, hanem szoros együttműködésben kiváló romániai magyar jogászokkal, ügyvédekkel, akiknek szerepvállalását egyrészt a *Magyar Kisebbség* hasábjain való megjelenéssel is ösztönözte, másrészt a hatékony pártadminisztráció működtetése érdekében szorgalmazta azok részvételét az Országos Magyar Pártban is. A nemzetközi kapcsolatokat illetően a szülőföldön való megmaradás érdekében egyebekben tisztán látta a magyar revízionizmusra adott román politikai válaszok és reakciók káros következményeit, azok olykor fizikai erőszakba torkolló, megtorló jellegű hatásait. A romániai magyar kisebbség megmaradása érdekében ezért az államközi viszonyokat illetően mindkét felet óvatosságra intette, amelyre vonatkozó érvelése, a kölcsönös sérelmeken alapuló reakciók politikájának kontraproduktivitását emelte ki a Képviselőházban Nicolae Titulescuval 1932. november 17-én folytatott vitájában:

„Egyetlen szavunk sem lehet az ellen, ha Bukarest város polgársága revízióellenes népgyűléseket rendez akkor, amikor Budapesten a revíziót követelik. Azt sincs jogunk firtatni, hogy annak a bizonyos bukaresti lapnak féktelen izzásaiból mennyit kell betudni az önzetlen hazafiság ügyetlen kinövésének, és hány százalék esik az üzleti érdek kiszolgálására. Hogy pedig a román államnak és a román nemzetnek hasznára vannak-e, avagy kárára az ilyen durva lelkű megnyilatkozások, annak elbírálását már igazán sokkal illetékesebb tényezőknek kell átengednünk. Azért emelek ez ügyben szót, mert ezek súlyosbítják a magyar kisebbségek amúgy is eléggé keserves életét. Románia magyarsága soha egyetlen szóval, egyetlen gesztussal nem adott alkalmat ilyen durva támadásokra, amelyek a mindennapi kenyérhez való jogában támadják meg a mi népünket. Nem a féltékenység érzete mondatja velünk ezeket a szavakat, bár védtelen lakások elpusztítása, egyes emberek bántalmazása nem épp hősi gesztus. Megtörténhetik, hogy az ilyen hívatlan és udvariatlan látogatók a kellő fogadtatásban részesülnek. Viszont a hatóságok és az egész ország tekintélyének elsődrendű érdeke, hogy a polgárság szoruljon a jogos önvédelemnek mindenkor veszedelmes eszközeire.”

Willer József portréja

WILLER JÓZSEF ÖSSZESEN a Román Királyság parlamentjének Képviselőházában hét választási ciklusban nyert mandátumot, gyakorlatilag a II. Károly király által bevezetett 1938. évi királyi diktatúra államrendjéig szolgálta a kisebbségi magyarságot Csík, később Maros-Torda, majd Udvarhely, végül Temes-Torontál megyék képviselőjeként, miközben nem szakadt el azonban a művészetektől sem. A törvényhozási munka szüneteiben változatlanul folytatta kultúrászervező munkáját és karnagi tevékenységét, ekkor már a Brassói Magyar Dalárda karnagyaként, a romániai Magyar Dalosszövetség elnökeként. Ez utóbbi minőségében fogadta maga Miklós régensherceg is, aki 1927–1930 között a kiskorú

I. Mihály király helyett az uralkodói jogokat gyakorló régenstanács tagja volt Gheorghe Buzdugan és Miron Cristea pátriárka mellett. A karnagi minőségében fogadott Willer József igazi politikusként ebben az esetben sem mulasztotta el a lehetőséget annak, hogy emlékeztesse a királyi család tagját a romániai magyar kisebbség jogainak biztosítására.

WILLER JÓZSEF, ANNAK ELLENÉRE, hogy kétségtelen sikereket is elért az Országos Magyar Párt főtitkáráként és képviselőjeként, és a fentiek szerint törvényhozási munka során még a román képviselők tiszteletét is kivívta, működését nemtelen támadások sokasága is megkeserítette. Több sajtótermékben nemcsak tisztességét vonták kétségbe, hanem jogi alkalmasságát is, sőt több esetben mai fogalmaink szerint korrupcióval vádolták, és a korszak általános bélyegeként zsidózták is.

A II. KÁROLY KIRÁLY által bevezetett királyi diktatúra egyik eredményeként az Országos Magyar Pártot is feloszlatták. A Nemzeti Újjászületés Frontja mint egyetlen engedélyezett politikai erő alosztályaként megalakult Magyar Népközség munkájában dr. gróf Bethlen György híveként neki már nem jutott szerep, így teljesen visszavonult a közéletől Lugosra, ahol a politikától távol ismét zenetanári minőségében töltötte napjait. A II. világháború eseményeit is ott élte át, igaz, 1944 szeptemberében, a román átállást követően kiélezett román–magyar viszony kölcsönös letartóztatásokkal terhelt időszakában őt is rövid időre internálták. Tekintettel arra, hogy ekkoriban már nem volt a romániai

magyar kisebbség politikai vezetésének tagja, hamarosan el is engedték a román hatóságok és visszatérhetett Lugosra. A II. világháború azonban tőle is személyes áldozatot követelt, 1944. december 16-án szeretett fia – aki a Székesfehérvári Magyar Királyi Ybl Miklós Gimnázium igazgatójaként, karpaszományos őrmesteri rangban szolgált – a Velencei-tó környéki harcokban halt hősi halált.

A II. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN teljes mértékben távol tartotta magát a politikai élettől és a jogászai hivatásától. Élete hátralévő közel három évtizedét zenetanítással töltötte. Több évtizedes zenepedagógusi munkája alatt olyan neves személyeket tanított, mint Teller Ede, Filaret Barbu, Zeno Vancea, Tiberiu Brediceanu, Udvardy Zoltán, Frantz Metz, Paul Florin, Paul Dan, Vojkicza-Peia Klára, Dán János, Tóth Erzsébet vagy a tragikus körülmények között elhunyt Traian Grozăvescu.

Willer József sírja Lugoson

WILLER JÓZSEF, FELESÉGE 1967-ben bekövetkezett halálát követően teljes magányban és elfeledettségben élte le hátralévő éveit. 1972. december 28-án hunyt el. A német–román–magyar nyelvű Bánság elveszett csendes harmóniáját sírköveiben őrző lugosi római katolikus temetőben pihen.

G Y Á R F Á S E L E M É R

GYÁRFÁS ELEMÉR, ATHLETA CHRISTI ET TRANSYLVANIAE

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

A borzási kúria otthonos falai között a magas, délceg kiállású, erős úr gondolataiba révedt. A hatvanadik születésnapján a vidám napsütés, az erkélyről látható békés, szelíd dombok zöldellő látványa sem tudta zaklatottságát enyhíteni. A hitvesi ölelés mosolyt csalt ugyan az arcára, de lelkében reszkető szívvel imádkozott. Mintha a két és fél évtizeddel korábban már átélt események ismétlődtek volna meg. Akkor ereje teljében volt, és bár ma sem mondaná magát fáradtnak, azért hat évtized mégiscsak hat évtized. Eszébe jutottak akkori gondolatai, miszerint Isten örök törvényekkel úgy tesz csodát, hogy önbizalmat, életerőt ad a lelkekbe. Csoda kell, Uram, most is, rebegette magában, hiszen a háború kétségtelenül az utolsó szakaszába lépett. A fiatal király négy nappal ezelőtt kezébe vette az irányítást, felbontotta a szövetséget, letartóztatta a marsallt. Több száz kilométeren védtelenné vált a határ, és már csak idő kérdése, hogy az egyesült szovjet és román csapatok mikor roppantják össze a hátba támadott német és magyar erőket. Az az álom, hogy valaha is a száműzetésből újra otthonra leljen Magyarországon, elveszni látszott, de ennél is komolyabban sújtotta a gondolat, hogy ezt a fordulatot erdélyi kis nemzete már nem élheti túl. Az Úr szeretete és bölcsessége azért a lelkekbe erőt adhat, és lesz, bizonyára lesz feltámadás, gondolta, amikor zörgetésre lett figyelmes. Az egyenruhás emberek udvariatlan időben való, de biztosra várható érkezésén valójában nem is lepődött meg. Tudta, hogy a király lépését követően a határ túloldalán is megindultak a letartóztatások, amelyek beleillettek az elmúlt négy év mindennapjainak keserves sorozatába. Tússzá válok én is, mint annyian – gondolta –, tússzá, mint az országok és nemzetek is azzá lettek ebben a hatalmas, vérgőzös, Istent, jogot, igazságot lánctalpakkkal tipró háborúban.

NEM TANÚSÍTOTT ELLENÁLLÁST, miközben búcsút intve szemét az ismerős falakra vetette. Ekkor kapta meg ajándékát születésnapjára: zaklatottsága, csüggedése, aggodalma megszűnt, lelkébe erőt és rég nem várt békét öntött az Úr kegyelme által. Amíg Balázsfalvára kísérték, már újra terveket szőtt, és kifejezetten erősnek érezte magát. Oroszul sem lehetetlen megtanulni, mosolyodott el, mikor a zárkája ajtaja fémes kattanással bezáródott mögötte. Őrei nem értették a szeméből áradó derűt.

LÉCZFALVI DR. GYÁRFÁS ELEMÉR 1884. augusztus 27-én született a ma már Dicsőszentmárton részét képező kis faluban, Borzáson, egy Háromszékből a Kis-Küküllő vármegyében otthonra lelt régi székely nemesi családban. Édesapja, Gyárfás Károly a vármegye balavásári járásának szolgabírájaként – többek között idősebb Réz Mihállyal – teljesített közszolgálatot, akinek halálát követően átvette a hosszúaszoói járás szolgabírói tisztét. A köztisztletnek örvendő Gyárfás Károly a vármegyei közszolgálat mellett az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület egyik alapítójaként, továbbá a Kis-küküllői Gazdasági Egyesület tagjaként a vármegyei és erdélyi közélet minden területén aktív közösségi emberként tevékenykedett. Édesapja és édesanyja, a Bihar vármegyei nemesi családból származó Baranyai Irma 1882. április 18-án kötöttek házasságot.

A GYERMEK GYÁRFÁS ELEMÉR a Küküllő mente többnyelvű, többvallású, többnemzetiségű vidékén már alig pár évesen magába szívta Erdély multikulturalizmusát, tökéletesen elsajátította anyanyelve mellett a román és német nyelvet, később pedig tanulmányai során a latin, a francia és az angol nyelvet is magabiztosan használta. Gyárfás Elemér elemi iskolába a szomszéd Nagy-Küküllő vármegye székvárosában, Segesváron járt, középfokú tanulmányait pedig az erdélyi szászok fővárosában, Nagyszebenben végezte az ottani állami főgimnázium egyik többnemzetiségű osztályában.

A XIX. SZÁZAD VÉGI Nagyszeben a dinamikus nacionalizmus korának jellegzetes magyar–román–szász frontvonalainak ütközőpontja volt, ahol élesen rajzolódtak ki a több évszázados egymásmellettség erdélyi életviszonyai gyökeres átalakulásának egyre markánsabb törésvonalai. A mindennapok nemzetiségi alapú összeütközései nem hagyták érintetlenül a gimnazista Gyárfás Elemért sem, aki az ekkor megkezdett publicisztikai tevékenységében már felemelte szavát. Gyárfás Elemér megvetette az öncélú nacionalizmust, ugyanakkor a magyar kultúra ápolása és a magyar politikai nemzeten alapuló állameszme mellett kötelezte el magát. Mindezek szellemében aktív tagja volt az iskolai Vörösmarty-önképzőkörnek, amely mellett már ekkor is megnyilvánult közéleti és politikai témakörökben. Közéleti tevékenysége kezdeti szárnypróbálgatásai mind a sajtóban, mind iskolai pályázatok felhívására adott írásaiban tetten érhetők. A *Rákóczy és Kossuth politikai sorsának összehasonlítása* pályázatra írt tudományos dolgozatával első díjat is nyert, amely munka későbbi közjogi pályája egyik gyökerének is tekinthető, míg nyitottságát és későbbi közéleti szerepvállalását szavalóversenyek előlegezték meg, de egyebek mellett részt vett gyorsírói versenyeken és még egy római tanulmányúton is.

GYÁRFÁS ELEMÉR GIMNÁZIUMI TANULMÁNYAIT 1902. június 9–11. között letett sikeres érettségi vizsgájával fejezte be, amelyet követően a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem jogi karára iratkozott be. A XX. század eleji pezsgő kolozsvári diákélet lehetőségeit megragadva hamarosan megkerülhetetlen alakká vált az egyetemi közösségben, többek között

A Pantheon római tanulmányútja idején

a jogászbált előkészítő testület egyik ellenőreként, a majálist előkészítő bizottság alelnökeként, az egyetemi gyorsírókör jegyzőjeként, az egyetemi kör jogi kari választmányi tagjaként, valamint az önképzőkör altitkáráként. Ezek a feladatok és tevékenységek túlmutattak a kor diákéletének hagyományos területein, azok egyszerre szolgálták az értelmiségi pályára való felkészülést, a jogásztársadalom tagjai közötti jövőbe mutató kapcsolatépítést, míg a szervezett események – bálók, szavalóversenyek, alkalmi beszédek és szavalatok, asztaltársasági beszélgetések, viták – a szélesebb társadalom felé való nyitás és kapcsolatteremtés eszközei voltak. Gyárfás Elemér azonban nemcsak az egyetemi ifjúság egyik vezéralakja volt, hanem római katolikus hitét őszintén vallva és gyakorolva egyházának hí fiaként vett részt a katolikus ifjúsági mozgalmak és szervezetek feladatainak szervezésében és végrehajtásában is. A jogi kar diákéletének fáradhatatlan szervezőjének szerepe mellett így vállalta el a megalakult Szent Imre Egyesület alelnöki tisztségét. Ezen időszak eseményeiből kiemelhető továbbá azon nagyszabású zárandoklaton való részvétel, amelynek tagjaként több magas rangú közéleti és római katolikus egyházi személlyel közösen látogathatta meg Konstantinápolyt, illetve Rodostót. A küldöttség tagjaként nem csak Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc sírjánál róhatta le a kegyeletét, hanem a török fővárosban tartott emlékező misén Gyárfás Elemér nagy hatású szavallattal emlékezett meg a vezérlő fejedelemről. A zárandoklat színfoltjaként II. Abdul-Hamid szultánt is láthatta a hagyományos *szelamlik* ünnepélyen.

A FENTI KÖZÉLETI, szakmai és egyházi tevékenységein túl több közéleti lapban is publikált kisebb tárcákat, tanulmányokat, illetve – széles látóköréből és nyitottságából fakadóan – fordított külföldi cikkeket is. A fiatal joghallgató kolozsvári diákévei így összességében már megelőlegezték egy széles műveltségű, nyitott, érdeklődő, hittel és kitartással átitatott értelmiségi szerep tudatos felvállalását az erdélyi országrészben, olyannyira, hogy írásai felhívták magukra még az erdélyi román sajtó figyelmét is. Az erdélyi román nyelvű sajtó képviselői Gyárfás Elemér sorainak hangnemét, azt a tényt, hogy szerzőjük közvetlenül ismeri a román nyelvet és kultúrát, különösen üdvözlötték, ahogyan elismeréssel fogadták a nemzetiségi kérdésben vallott türelmét is, kiemelve, hogy személyében a magyar sajtóban fellelhető sovíniszta publicisztikákat elítélő szerzőt tisztelhetnek. Másik oldalról azonban az is tagadhatatlan, hogy a magyar nemzeti állameszmét hirdető gondolatait és a nemzetiségi kérdés új alapokra helyezését szorgalmazó állásfoglalásait már korántsem fogadták hasonló nyitottsággal, megértéssel és együttműködéssel, ami a kor sajátos viszonyaira, elsősorban a mindent átitató román *irredenta* alapállására vezethető vissza. Mindezek ellenére nem vitatható, hogy a XX. század elején – fiatalokra ellenére – az erdélyi valóságban felnőve nem csak érzékelte, hanem értette és mélyen átérezte a nemzetiségi kérdés összetettségét, problematikáját, és őszintén törekedett a megoldási lehetőségek feltárására, míg keresztényként a megértés fontossága mellett állt ki, elvetve a sovínizmus bármilyen formáját. Mindezek jegyében – az egymás megértéséhez vezető lépéssorozatok egyik eszközeként – szorgalmazta a többségi társadalom tagjai számára a nemzetiségi nyelvek legalább egyikének elsajátítását.

JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI szempontból Gyárfás Elemér ekkori írásai közül kiemelhető *A romániai zsidókérdés* című, tudományos igénnyel megírt tanulmánya, amely széles körű társadalmi, gazdasági, jogi és politikai elemzésben tárgyalta az akkori romániai zsidó kisebbség általános helyzetét. A tanulmány részletes elemzését adta az akkori, gyakorlatilag homogén nemzetállamnak tekinthető Román Királyság állampolitikájának. Az alig húszesztendőes Gyárfás Elemér soraiban valójában előre láthatókká váltak mindazon körülmények és akadályok, amelyekkel a Trianont követő időszakban a kisebbségi sorsba került magyar nemzetrész egyik vezetőjeként személyesen is szembesült. Gyárfás Elemér elemzése tehát – tudattalanul, de – felkészítette későbbi munkásságára, elvégre ha a zsidó közösséget az alábbi idézetben bármilyen kisebbségre cseréljük, a homogén román nemzetállam megteremtésére irányuló állampolitika *interbellum* korában is vallott *credóját*, a kritikákkal szembeni védekezését és a nemzetközi fórumokon is képviselt, megingathatatlan álláspontját ismerhetjük fel:

„Ami pedig az alkalmazott törvényes intézkedéseket illeti, a román kormányok azzal védekeznek, hogy ezeket nem mellőzhették, ha meg akarták óvni tudományos, gazdasági, ipari és kereskedői világukat egy oly idegen elemtől, mely a néptől elkülönítve, azt a saját önző céljaira fölhasználni igyekezett s

Dicsőszentmárton

befolyásra jutva, az országot nagy rázkódtatásoknak és sok szenvedésnek tette volna ki [...]. Nem vonjuk kétségbe, hogy a román közigazgatás és igazságszolgáltatás sok kívánnivalót hagy maga után. [...] Kétségtelenül áll azonban, hogy a kormánynak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontja teljesen egyezik a közvélemény fölfogásával, és kövessék bár liberális vagy konzervatív pártok egymást az uralmon, annak megváltoztatására egyelőre gondolni sem lehet. A vezérférfiak, a nemzet zömével egyetértve, úgy fogják föl ezt a problémát, mint amelynek megoldása az állam sorsára döntő befolyást gyakorol, s ennél fogva, a haza javát tartva szem előtt, nem hajlandók a zsidóknak sem a köz, sem a gazdasági életben nagyobb befolyást engedni. [...] Románia az egyetlen, mely szigorúbb rendszabályokat alkalmaz velük szemben, [...] oly módon, hogy államférfiai kiváló értelemben nemzeti politikát folytatnak, távol tartva a nemzet testétől minden idegen elemet, legyen az akár zsidó, akár keresztény.”

A FENTI TANULMÁNY megjelenésével egyidejűleg Gyárfás Elemér, annak ellenére, hogy a kolozsvári joghallgatók közösségének egyik vezéralakja volt, átiratkozott a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jogi karára, majd hamarosan rövid párizsi tanulmányutat is tett. Érdeklődése ekkoriban egyre inkább az egyházjogi, egyháztörténeti kérdések vizsgálata irányába mozdult el, valamint a tartalmi egyenlőség kérdéseit is elemezte e tárgyakban megjelent publikációiban. Az egyháztörténeti, egyházjogi tárgyban *A görög katolikusok autonómiája* című, az erdélyi román sajtóban is nagy visszhangot nyert tanulmánya emelhető ki, míg a tartalmi egyenlőség témakörében a nemzetiségi jog területét érintő *Nemzetiségi politikánk és a válság* című rövid cikke

érdemel mindenképpen figyelmet. Ez utóbbiban megfogalmazott következtése szerint semmilyen asszimilációs politika sem fogadható el az állam részéről, elvégre az nem biztosíthatja a többségi nemzethez tartozás érzésének és hűségének valós kialakulását, így csak látszatsíkerként könyvelhető el, másrészt indokolatlan ellenállást szül a még jó szándékú állami intézkedésekkel szemben is. Gondolatai valójában teljes mértékben megfelelnek a deáki–eötvösi politikai nemzetkoncepciónak, illetve azon túlmutatva az állam semlegességének modern felfogásával is rokoníthatók. Gyárfás tehát valójában a tartalmi egyenlőség mellett állt ki, és egy integratív, keresztényi alapokon nyugvó, egymás megértését és sorsközösségét valló politika megvalósítását szorgalmazta, elvetve, meghaladva a nacionalizmus általános téziseit mind a többségi, mind a kisebbségi oldalon. Gyárfás Elemér alábbi soraiban is mintha a későbbi évtizedek intéseit lelhetnénk fel azzal, hogy a trianoni történelmi szerepcserét követően a magyar nyelv a románnal válik behelyettesíthetővé ebben az esetben is:

„Annyit sikerült elérniük, hogy a nyelvegység utáni mohó, türelmetlen, mondhatni beteges vágyakozás mind általánosabbá és mind népszerűbbé lett az országban [...] Ha azonban a nemzetiségi agitátorok díszes listáján végigtekintünk, nem a szegény földművesekkel és az egyszerű falusi papokkal fogunk ott találkozni, akik nem akartak vagy nem tudtak magyarul megtanulni, hanem csupa olyan férfival, akik állami középiskolában és állami egyetemen szereztek képesítésüket. Annyit sikerült elérniük, hogy néhány száz ember megtanulta a magyar nyelvet, egy külsőség, jelentéktelen dologban, nyelvben sikerült közelebb hozniuk a magyarsághoz néhány száz embert, de értelemben mérföldekre távolítottak el milliókat és hosszú időkre megingatták az érzelmi közösség alapjait. Nevetséges volna, ha nem volna kétségbeejtően szomorú, mikor Tisza István megfenyegeti a magyarságot a nemzetiségek mozgolódásával. És nevetséges volna, ha nem volna kétségbeejtően szomorú, mikor a nemzetiségi lapok dühtől tajtékzó ajakkal rohannak neki a magyarok zsarnok erőszakoskodásának. [...] Legyen végre elég bátorságunk, és valljuk be nyíltan és őszintén, hogy tévedtünk, mikor az okozatot akartuk megszüntetni és az okkal nem törődtünk. Tévedtünk, mikor mindenáron a nyelvegység megvalósítására törekedtünk, és nem láttuk át, hogy ennek megteremtése egy lépéssel sem visz közelebb célunkhoz. Legfőképpen pedig tévedtünk akkor, mikor nem láttuk meg azt az érzelmi közösséget, mely ezeréves múltunkban a magyar nemzetet és a neki alávetett népfajokat mindenkor a legszorosabban összefűzte.”

A FIATAL JOGHALLGATÓ külföldi peregrinációját követően jogi tanulmánya-
it 1906-ban fejezte be, Kolozsváron doktorrá avatták, majd önkéntes, Bécsben
eltöltött katonai szolgálatát követően hazatért Dicsőszentmártonba. Haza-
térését követően szakmai előmenetelét ekkoriban a vármegyei szolgálatban
képzelte el, és atyja mellett gyakornokként, tiszteletbeli szolgabíróként helyez-
kedett el, míg közeleti kérdésekben alapvetően a *Medgyesi Újság* állandó pub-
licistájaként nyilvánult meg, és hamarosan átvette a helyi *Kiskükküllő* hetilap

felelős szerkesztését is. A vármegyei szolgálat érdekes momentumaként emelhető ki, hogy vele egy időben volt a tisztikar tagja Réz Mihály is, aki Gyárfás Károly 1907-ben bekövetkezett halálát követően lett a hosszúaszoói járás szolgabírája. A Réz és a Gyárfás család is szoros kapcsolatának és jó viszonyának ékes bizonyítéka egyebekben, hogy a még joghallgató Gyárfás Elemér vőfélyként, testvére, Mária koszorúslánnyként vett részt Réz Margit, Réz Mihály testvére esküvőjén.

A VÁRMEGYEI KÖZSZOLGÁLATI pályát Gyárfás Elemér édesatyja halálát követően adta fel, Marosvásárhelyre költözött, és ügyvédjelöltként szerzett további joggyakorlatot. Ekkor ismerkedett meg Straetz Hedviggel, egy osztrák származású gyáros leányával, akit 1909 júliusában eljegyzett, és később házasságából öt gyermekük is született.

AZ ÜGYVÉDJELÖLTI JOGGYAKORLATOT és sikeres vizsgákat követően Gyárfást a nagyszebeni Ügyvédi Kamara 1910 elején vette fel dicsőszentmártoni székhelyű ügyvédként tagjai közé. E körben röviden megjegyezni érdemes, hogy ekkoriban szintén dicsőszentmártoni ügyvédként tevékenykedett a neves – és később mérsékelt tételeket valló, a tartalmi alkotmányosság és a nemzetiségi kérdés valós megoldása mellett síkra szálló – román alkotmányjogász, Romulus Boilă is. A fiatal házas ügyvéd, értelmiségi, földbirtokos, vármegyei közeleti ember hamarosan – a boldog békeidőkben elvárt módon – a politikai életből is kivette a részét, belépett a Nemzeti Munkapártba, ahol a Maros-Torda vármegyében lévő ákosfalvi kerület pártvezetését bízták rá. Népszerűsége, jó szervezőkészsége, helyismerete, mérsékelt alapállása és a nemzetiségi kérdésekben való tapasztalata okán Gyárfás Elemért több kerületben is országgyűlési képviselőjelöltként kívánták indítani, végül azonban mégsem lett a magyar Országgyűlés tagja. A történelmi Magyarország utolsó képviselőházi választásán jelöltségétől Bethlen István gróf, későbbi magyar királyi miniszterelnök javára lépett vissza, és inkább hírlapírói, szerkesztői, ügyvédi munkájára összpontosított, valamint felelős birtokosként a gazdasági élet irányában mértette meg tehetségét. Nemsokára a Közgazdasági Bank Részvénytársaság dicsőszentmártoni fióktelepének igazgatósági tagjává választották, később pedig – már az I. világháború idején – a Kisküküllőmegye központi szeszfőzde ipari és kereskedelmi részvénytársaság, az Erdélyrészi Üveggyár Részvénytársaság, a Küküllővölgyi Építő Részvénytársaság igazgatósági tagjává is vált.

A BOLDOG BÉKEIDŐKBEN fentiek szerint megalapozott fényes vármegyei közeleti és ügyvédi pályát Gyárfás Elemér esetében is a végzetes szarajevói lövés szakította meg 1914 nyarán. Az 1914. július 28-án kitört első világháború tartalékos hadnagyként a frontra szólította őt a 2. császári és királyi huszárezred katonájaként, báró Szurmay Sándor parancsőr tisztjeként. A fiatal tisztet az orosz fronton tanúsított bátorságáért, az ellenséggel szembeni vitéz magatartásáért és kitűnő szolgálataiért több ízben a legfelsőbb helyről, mind I. Ferenc

Katonaként

Józseftől, mind IV. Károlytól származó császári és királyi dicséretben részesítették. Gyárfás Elemér hároméves frontszolgálatának végül báró Kemény Ákos kis-küküllői főispán váratlan lemondása vetett véget, amelyet követően IV. Károly király 1917. július 25-én kelt legfelsőbb elhatározásával a vármegyéje főispánjának nevezte ki. Beiktatását követően Gyárfás Elemér 1917. augusztus 21-i hatállyal ügyvédi kamarai tagságát megszüntette, és teljes erejével látott hozzá új megbízatása

teljesítéséhez. Katonai szolgálata jelképes elismeréseként századossá is előléptették, míg munkabírása, hatékonysága, kiemelkedő szervezőkészsége eredményeként pár hónap elteltével Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Szeben, Udvarhely és Fogaras vármegyék hadigondozásért felelős kormánybiztosi feladatainak ellátásával is megbízták 1918. április 27-én. Alig két hónap elteltével azonban váratlanul lemondott főispáni hivataláról, amelynek magyarázatát vagy a főispáni-kormánybiztosi feladatok megnövekedett terhei, vagy a kormányzópárt belső harcai, vagy ezek együttese okozhatta. Főispáni felmentési kérelmét – a kormánybiztosi megbízatása érintetlenül hagyása mellett – IV. Károly 1918. június 26-án hagyta jóvá, és ezzel a királyi intézkedéssel Gyárfás Elemér magyar közigazgatási pályája gyakorlatilag véget ért. Ezen a tényen nem változtat az, hogy – már a román megszállás idején, illetve az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nemzetgyűlést követően – 1918. december 29-én Kis-Küküllő vármegye főispáni teendőinek ellátásával megbízott kormánybiztossá nevezte ki a magyar kormány, aki e kinevezést már visszautasította, amely lépésével egyidejűleg ismét felvételre az ügyvédi karba.

AZ ELSŐ VILÁGÉGÉS legvégén a történelmi magyar államkeretek viharos gyorsasággal omlottak össze, miután a magyar Országgyűlésben gróf Tisza István 1918. október 17-én elhangzott drámai beszédben elismerte Ausztria–Magyarország háborús vereségét. Másnap Alexandru Vaida-Voevod ugyanazon képviselőházi teremben bejelentette a román nemzetiség teljes önrendelkezésének igényét, amelyet az aradi Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-i, magyar kormányhoz címzett ultimátuma 23 erdélyi és partiumi vármegye teljes, három magyarországi vármegye részleges megjelölésével pontosan nevesített is. Az ultimátumot követően a magyar kormány és román nemzetiségi képviselők között folytatott aradi tárgyalásokon nyilvánvalóvá vált, hogy a román nemzetiségi vezetők elvetik a Magyar Királyság területi integritásának elvét, azaz a Szent Koronától való elszakadás szükségképpen a Küküllő mente vidékének Romániához csatolását előlegezte meg. A Román Nemzeti Tanács 1918.

november 20-án ki is nyilvánította a románok lakta magyarországi területek Romániához csatlakozását, amelynek nyomán a román kormánnyal egyeztetve és biztosítva a román hadsereg támogatását – 1918. december 1-jén Gyulafehérváron – a magyar állam intézményeinek asszisztálásával a magyarországi román nemzetiség nemzetgyűlése elfogadta a gyulafehérvári határozatokat. A népek önrendelkezési jogára alapozva a gyulafehérvári határozatok kimondták Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülését, teljesen figyelmen kívül hagyva az erdélyi magyarság három nappal korábban, 1918. november 28-án a marosvásárhelyi székely nemzetgyűlésen, majd 1918. december 22-én Kolozsváron tartott magyar nemzetgyűlésen ugyanezen jogra alapított határozatait, amelyek a Magyarországgal való egység fenntartása mellett álltak ki. Az erdélyi területek sorsa kérdésében szintén nem közömbös erdélyi szászok az 1919. január 8-án tartott medgyesi gyűlésen fogadták el a Román Királysággal való egyesülést. A román katonai megszállás által az erdélyi területek birtokát elnyerő Románia a párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsánál 1919 februárjában hivatalosan is bejelentette területi igényét, amely 1919. március 18-án nyert végleges jóváhagyást és a trianoni békeszerződés aláírásával *de iure* elismerést. Ilyen körülmények között Gyárfás Elemér döntése a magyar kormánytól nyert újabb kinevezését illetően nemcsak érthető, de előrelátó lépésnek is tekintendő, túl azon, hogy a budapesti kormányzat a vele való egyeztetést vélelmezhetően el is mulasztotta.

GYÁRFÁS ELEMÉR 1918-1919 fordulóján – milliónyi honfitársával együtt – tehát sajátos viszonyok között találta magát, elvégre a birtokban lévő Románia a jogilag még Magyarországhoz tartozó területeken megkezdte államszervezete kiépítését. Ekkoriban tehát egy román és egy magyar államrend jó ideig párhuzamosan működött, amelynek sajátos elemeként egy erdélyi autonómiának is felfogható intézményes rend is kialakult a gyulafehérvári határozatok IX. pontján nyugodva. E pont értelmében a gyulafehérvári román nemzetgyűlés megválasztotta a Nagytanácsot, azaz a *Marele Sfat Național*, amely 1918. december 2-án átruházta jogait egy 15 tagú Kormányzótanácsra, a *Consiliu Dirigente*. A Kormányzótanács e felhatalmazás alapján jogalkotói és végrehajtói feladatokat egyaránt ellátott, és a jogbiztonság érdekében az I. számú rendeletével az 1918. október 18-a – azaz Alexandru Vaida-Voevod román nép önrendelkezési jogát deklaráló magyar parlamenti nyilatkozata – előtt alkotott magyar jogszabályokat is hatályukban fenntartotta. Következésképpen, bár a kelet-magyarországi és erdélyi területek elcsatolásával a magyar állam határai nyugatabbra helyeződtek, maga a magyar jog részben e területeken tovább élhetett.

GYÁRFÁS ELEMÉR EKKOR komoly válaszút elé érkezve a maradás és egy új életpálya, a kisebbségi sorsba került magyar közösség képviselte felvállalása mellett döntött. Természetéből is fakadóan azonnal belevetette magát a kisebbségi sorsba került magyar nemzetrész önszerveződési intézményeinek ekkori alapítási sorozatába, amelyben nemcsak politikai, hanem gazdasági

szervezkedések sokasága is megfigyelhető volt. Számptalan ekkori lépése közöl politikai oldalról és jogtudományi szempontból emelendő ki azon 1919. március 24-én letisztázott, a Kormányzótanács elnökének, Iuliu Maniunak megfogalmazott, 12 pontban összegzett memoranduma, amely az erdélyi kérdés egyik lehetséges kompromisszumos megoldását tartalmazta.

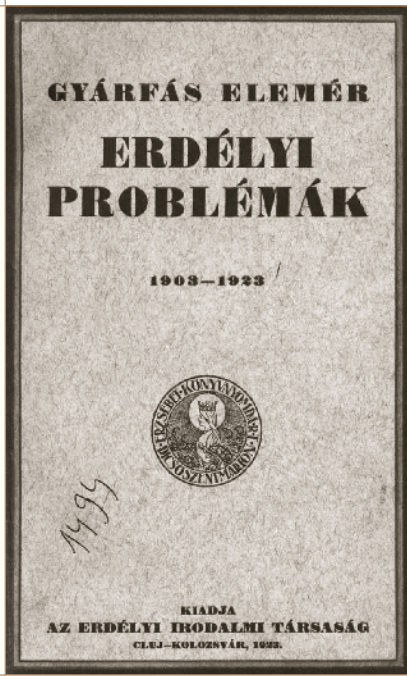
A DOKUMENTUM egyes vélemények – és szigorú szövegszerű értelmezés szerint – egy erdélyi autonómia tervezete volt, amely Magyarország és Románia területi vitáitól függetlenül biztosította volna Erdély önkormányzatiságát a történelmi erdélyi nemzetek fölbonthatatlan szövetsége alapelvein. Az alapvetően nemzetközi kérdésnek tekintett területi kérdéstől függetlenül a memorandum hitet tett Erdély önkormányzatisága, az élet- és vagyonbiztonság mellett, valamint felvázolta a terület központi közigazgatási szervezettrendszerének tervét is, amelynek élén egy 10-10 magyar, illetve román, valamint 4 száz főből álló Kormányzótanács állt volna Gyulafehérvár székhellyel. A memorandum a jogszabályi környezetet illetően a *Consiliu Dirigent* megoldásához hasonlóan tartotta volna fent hatályában a magyar jogszabályokat, határvonalaként 1918. október 31-ét jelölve ki, egyben rendelkezett a tisztségviselők állásának fenntartásáról is. A sajátos erdélyi identitás kiemelése érdekében a tervezet rendelkezett egyebekben Erdély címeréről, lobogójáról, Erdélyre tett eskürről, erdélyi országgyűlési választások kiírásáról, illetve magáról az erdélyi állampolgárságról is. A memorandum – a gyulafehérvári határozatokkal teljes összhangban – rendezni kívánta az általános választójogot, a földkérdést, előrevetítette az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában átfogó módosítását, a közigazgatási határok nyelvhatárok szerinti átalakítását, valamint a nemzetiségek közötti uszítást is büntetni rendelte volna. Gyárfás Elemér tervezete a szövegszerű értelmezés talaján állva összességében a fél évszázaddal korábbi, az 1868. évi XLIV. törvénycikk országgyűlési vitájában előterjesztett javaslatokkal – különösen a szerb, illetve szlovák kisebbségi törvényjavaslatokkal – rokonítható, ugyanakkor tartalmi szempontból azt meghaladta, és valójában egy erdélyi állam megteremtésének kísérletét foglalta magában. A sorok között világosan kiolvasható tárgykörök – jelképek, választások, országgyűlés, nemzetiségi alapon szervezett központi és helyi végrehajtás és közigazgatás, állampolgárság – kimondatlanul egy önálló államra, annak megteremtésére mutattak. A tervezet szövegszerűen ugyan elfogadta Erdély kérdésének nemzetközi jogi rendezését és hovatartozása Románia vagy Magyarország közötti eldöntését, de attól függetlenül Erdélyt autonóm területként írta körül, amely felett az állam jogai kizárólag a három nemzet fentiekben rögzített jogai tiszteletben tartásával érvényesülhettek volna, rendkívül szűk hatáskörökben. Az erdélyi állampolgárságról való részletes rendelkezések pedig még ezen szűkkörű közjogi kapcsolatot is jelképpé tették volna a külpolitikai küzdelem győztese számára. Gyárfás Elemér tervezete tehát sokkal inkább arra mutat – még ha azt nem is mondta ki *expressis verbis* –, hogy az erdélyi kérdés megoldása végső soron egy szuverén állam megteremtése által

lehetséges, semmint – a realitások talaján álló Gyárfás Elemér számára is nyilvánvaló módon előre látott – Romániához való csatlakozással vagy csatolással. A fentiek – a két államcél összefeszülésének szükségképpeni erdélyi veszteségei és annak következményei, a feszültség feloldásának lehetséges módja – a Iuliu Maniunak írt kísérőlevél, mint a tervezet indokolása soraiban is tetten érhető azzal, hogy maga Elemér is tisztán látta: az *irredenta* román államcél megvalósításának kapujában tervezete valós megfontolás tárgyát nem fogja képezni:

„Ez az eszköz pedig: az erdélyi magyarsággal kötendő igazságos és méltányos béke, a wilsoni elvek s a történelmi Erdély alkotmányrendszerének alapján. Igaz, hogy a két népfaj ideológiáját ma egy világ választja el. Igaz, hogy Nagy-Románia ideálja s Magyarország területi integritásának elve, mint a tűz és a víz, ma engesztelhetetlen ellenségekként állanak egymással szemben. Végeredményben azonban mindkét ideál csak távolabbi végcélja a két erdélyi népfajnak, és sokkal közelebb állanak mindkettőjük lelkéhez azok az értékek – saját tűzhelye, kultúrája, vallása, szociális rendje és kis vagyontája –, melyek most mind közvetlen veszedelemben forognak. Hiszem, hogy kölcsönös jóakarral meg lehet találni a megértés útját. Minél hamarabb rálépünk erre, annál könnyebben, minél tovább halogatjuk, annál több új meg új függő kérdés mérgesedik el, s annál több problémának a kiegyenlítésén kell fáradoznunk, amint pl. a tisztviselőkérdés is napról napra nehezebbé és bonyolultabbá válik.”

GYÁRFÁS ELEMÉR HELYZETÉRTÉKELÉSE tüpontos volt mind a magyar, mind a román államcél, mind pedig az erdélyi kérdés megoldásának valamely államcél alá rendelését és annak hatásait illetően. A magyar államkeretek – és így a külpolitikai érdekvényesítő képesség – összeomlása, a román megszállás ténye és a nagyromán államcél megvalósulásának reális kül- és belpolitikai feltételeinek rendelkezésre állása – a román területi igények alig egy héttel korábbi párizsi elfogadása –, valamint az erdélyi román politikai és gazdasági elitben is uralkodóvá váló felfokozott nacionalizmus az erdélyi állameszme magvainak a memorandum szerinti elvetését és meggyökerezését lehetetlenné tették. A gyárfási jóslat – a megértés és integráció elmulasztásából fakadó kérdések és kihívások elmérgesedése – ennek megfelelően gyakorlatilag azonnal beteljesedett, amelynek következményeként az elkövetkezendő évtizedekben a homogén nemzetállam ideája dominánssá vált, ellehetetlenítve a többség-kisebbség közötti viszonyt valamennyi társadalmi, gazdasági és jogi kérdésben.

GYÁRFÁS ELEMÉR A JÓSLATA beteljesedése ellenére mégis dacos hittel tartott ki döntése mellett az elkövetkező évtizedek során, felvállalta a kisebbségi sors kihívásait és a közösség egyik vezérének szerepét, miközben kijózanító tisztánlátásával figyelmeztette nemzettársait az önszerveződés fontosságára. Egyértelműen és világosan megfogalmazta, hogy a romániai magyarság saját sorsának jobbítását – a fenti tényekre is figyelemmel – sem külső, sem belső

1923-ban megjelent kötete

erőktől, csak saját magától, saját forrásaitól és saját gazdasági erejétől várhatja. Alig egy évvel a trianoni békediktátum aláírását követően – a Magyar Szövetség Kis-Küküllő vármegyei tagozata megalakulása-kor, 1921. június 29-én tartott dicső-szentmártoni gyűlésen – mintegy négyezer ember előtt – hittel átítatott programadó beszédében mind-ezeket az alábbiak szerint foglalta össze:

„[...] Amióta nem láttuk egymást, nagyot haladt az örökkévalóság útmutatója. Vihar száguldott el fejünk fölött, s amikor elült, mi, egy kis nemzet ideszakadt töredéke, itt maradtunk magunkra Erdély bércei között. [...] Készerűen csalódtak azok, akik az égtől, felülről vagy kívülről vártak csodát, vártak segítséget. Isten örök törvényekkel kormányozza a nemzeteket és úgy tesz csodát, hogy önbizalmat, életerőt ad a lel-

kekbe. Bármilyen történet és bármilyen történetjék, bármit veszítettünk el eddig s bármilyen szenvedések várjanak még reánk ezután, nem fogunk elpusztulni, nem fogunk elveszni, mindent kipótolhatunk, minden sebet begyógyíthatunk, unokáinknak napfényes, mosolygó jövőt biztosíthatunk, ha hiszünk magunkban, ha bíznak egymásban, ha mindnyájan egy akarattal, együtt dolgozunk.”

GYÁRFÁS ELEMÉR POLITIKAI és gazdasági szerepvállalása nem merült ki üres szónoklatokban, hanem azonnal programja gyakorlati megvalósítása után látott. Szűkebb pátriájában gazdaköröket szervezett, megalapította a Gazdák Biztosító Intézete Részvénytársaságot, miközben törekedett megnyerni céljaihoz és közös kisebbségi sorsközösség vállalásához a szász nemzetiség tagjait is. Aktivista és gyakorlatias megközelítése az elkövetkezendő években az általános célokon túlmutató tevékenységekre ösztönözte, amelyet a mindenkori kormányzat intézkedéseire adott hatékony reakciók politikájaként lehet nevesíteni. E politika elsődleges eszközeként a parlamenti részvételt, a gazdasági élet vérkeringésébe való csatlakozást, a román politikai és gazdasági elittel való kapcsolatfelvételt nevesítette, miközben nem csak hitet tett az alkotmányosság mellett, hanem annak tartalmi érvényesülésének hiányosságait feltárva törekedett kiteljesedésének előfeltételeit biztosítani. Tekintettel arra, hogy a parlamenti politika elképzelhetetlen pártok hiányában, fontos szerepet vállalt

az Országos Magyar Párt szervezetének felállításában is. Az Országos Magyar Párt az 1921. június 5-én Kós Károly által Bánffyhunyon megalapított Erdélyi Néppárt – a későbbi Magyar Néppárt –, a magyar kisebbség általános érdekképviselőjét felvállaló – 1921. július 6-án létrejött, 1921. október 30-án működésében felfüggesztett, majd 1922 októberében betiltott – Magyar Szövetség, illetve az 1922. február 12-én Kolozsváron alapított Magyar Nemzeti Párt szervezeti keretein 1922. december 28-án Kolozsváron alakulhatott meg. Az Országos Magyar Párt politikai-érdekképviselői szervezetként a teljes romániai magyar nemzetrész képviselőjét felvállalta, és annak ellenére vált a romániai politikai élet fontos szereplőjévé, hogy a mindennapi működését nemcsak adminisztratív eszközökkel, hanem nem egy esetben fizikai erőszakkal is próbálta akadályozni a román államhatalom. Az Országos Magyar Párt mindennapjait mindezekon felül belső feszültsége, a romániai kisebbségi magyar társadalom sajátosságaiból fakadó széthúzás elemei is nehezítették. Mindezek ellenére az Országos Magyar Párt az *interbellum* korábban vallott homogén román nemzetállam megteremtésére irányuló állampolitika beteljesedésének egyik leghatékonyabb akadályát képezte, köszönhetően képviselői és szenátorai magas szintű szakmai és politikai felkészültségének és nyelvi készségeinek, férfias bátorságának. Az Országos Magyar Párt ezen elvárásoknak mindenben megfelelő személyeket keresett a bukaresti törvényhozásban való képviselői feladatok ellátására, és nem kevés belső egyeztetést, pártharcot követően választotta ki azokat, akik a fenti elvárásoknak nem csak eleget tudtak tenni, hanem mértékletességükkel képesek lehettek közvetíteni azon üzenetet a többségi társadalom felé. Az Országos Magyar Párt tevékenységét összességében egy olyan belpolitikai légkörben volt kénytelen kifejtetni, amelyben képviselői higgadt hangjai és érvelései meghallgatására alig-alig kínálkozott esély, ennek ellenére szakadatlanul és fáradtságot nem ismerve képviselte a kisebbségi jogok védelmén túl egy megfelelő integrációs politika alapjainak programját. Az Országos Magyar Párt – és vezetésének tagjaként Gyárfás Elemér – nem zárkozhatott be egy kisebbségi zárványba, hanem elfogadva az új államkereteket, folyamatosan kereste a kapcsolatot a többségi társadalom vezetőivel, politikusaival, pártjaival, miközben emlékeztette a mindenkori parlament tagjait nemcsak a gyulafehérvári határozatokban tett ígéretekre, az 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződésben Románia által vállalt nemzetközi kötelezettségekre, hanem – mintegy szembeállítva a közelmúlt dualizmus kori román nemzetiségi küzdelmeit és annak tanulságait a jelen kisebbségi magyar sorsával – a korábbi magyarországi törvényhozás román tagjait is korábban vallott elveikre. Ebben a hatalmas munkában Gyárfás Elemér több mint egy évtizedig a román Szenátus tagjaként jogász és gazdasági felkészültségével érvet, harcolt, vitázott, tagadva erőfeszítései és tevékenysége *sziszifuszi* jellegét. Gyárfás Elemér annak ellenére vállalta az Országos Magyar Párt programjába, illetve a fentiek szerinti hitvallásába foglalt, kilátástalannak tűnő küzdelmét, hogy a mindenkori román politikum a gyulafehérvári határozatok elvi és nem jogi jelentőségét hangsúlyozta, a párizsi kisebbségvédelmi szerződésből fakadó

nemzetközi kötelezettségek teljesítését az állam negligálta, a rendelkezések jogrendbe való átültetését alapvetően elmulasztotta, amely mellett a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi rendszerének politikai megoldásai legfeljebb csak rész sikereknek tekinthető engedményekre sarkallták Romániát. A dualizmus korának tanulságai pedig – bár élénk szócsaták voltak Bukarestben – valójában a korábban vallott elvek és igazságok nyílt megtagadására vezettek.

GYÁRFÁS ELEMÉR SZENÁTORI küzdőtérré való lépéséhez hosszú út vezetett, annak ellenére, hogy az országos politika és a magyar kisebbség ismert alakjának számított. Figyelemmel arra a tényre, hogy az Országos Magyar Párt, illetve elődszervezetei által vallott, fent idézett elvárásoknak mindegyikének megfelelt, magától értetődőnek tűnt, hogy az 1922. évi romániai választásokon mandátumot nyerhet. A magyar kisebbségi vezetők pontosan kvalitásai ismeretében szeretnék volna Csík vármegyében szenátorként jelöltetni, de a jelölést – és így biztosra vehető megválasztását – a román választási bizottság adminisztratív okokra, az ajánlók aláírásának nagyfokú hasonlatosságára hivatkozva elutasították. Az államhatalom hathatós közreműködésével meghiúsított országos politikai szerepvállalás ellenére Gyárfás Elemér a magyar kisebbség érdekképviselői céljai megvalósítása érdekében folyamatosan kereste a kapcsolatot a román pártokkal, amelynek egyik elemeként részt vett a titkos tárgyalásokon, és ezek eredményeként az Országos Magyar Párt 1923 októberében megállapodott az Averescu–Goga-féle Néppárttal. A csucsai paktum néven elhíresült megállapodás annak ellenére hatalmas belpolitikai vihart eredményezett, és magát a frissen megalakult Országos Magyar Pártot is szétszakadással fenyegette, hogy a megállapodásba foglaltak olyan alapokat fektettek le, amelyek megvalósításuk esetében egy sikeres integrációs politika fundamentumaként szolgálhattak volna. A megállapodásban a Néppárt, egyéb kérdések mellett, vállalta az erdélyi magyar egyházaknak a nagyfokú autonómia, a felekezeti iskoláknak a nyilvánossági jog megadását, továbbá a magyar művelődési intézmények működési feltételeinek könnyítését, az anyanyelv szélesebb körű használatának biztosítását. A belpolitikai válság végül a megállapodást érvényesülés nélkül hagyta, és az abba foglalt elemek kikényszerítése az elkövetkezendő évek politikai küzdelmének sarokköveiként határozták meg az Országos Magyar Párt tevékenységét.

GYÁRFÁS ELEMÉR A ROMÁNIAI MAGYAR kisebbség érdekeinek képviselőt a fenti politikai lépéseken túl gyakorlati oldalról is megközelítette, és elsősorban a gazdasági élet területére összpontosított. Különösen sokat foglalkozott a földreform kérdéseivel, a kisajátításokkal és az azok során elkövetett visszaélések feltárásával, a lakásrekvirálásokkal, az erdélyi hitelszervezetek kérdéskörével, tudományos igényességgel elemezte a szászok és a románok e területen szerzett tapasztalatait, illetve az Erdélyi Bankszindikátus elnökeként, valamint több pénzintézet, ipari és kereskedelmi vállalat vezetőjeként napi gyakorlati tapasztalatokat is szerzett. E területeket később szenátorként

is szívén viselte, ahogyan hangsúlyosan foglalkozott a kor egyik jelentős társadalmi problémájával, a korábbi magyar állami tisztviselők alkalmazásának, nyugdíjkérdésének rendezésével. Már szenátorként szorgalmazta az iparosok és kereskedők szociális gondoskodásáról szóló törvény meghozatalát. Mind-ezen idő alatt publicisztikai, közírói tevékenységét sem hanyagolta el, 1923-ban *Erdélyi problémák* címmel jelentette meg az elmúlt két évtizedben írt munkáinak összefoglalását, 1924-ben pedig Dicsőszentmártonban *Bethlen Miklós kancellár* című, jelentős történelmi munkája is megjelent. Az elkövetkező években az erdélyi katolicizmussal foglalkozó könyve, *Az erdélyi szászok és a katolicizmus*, illetve *Egyenes úton* címmel cikkgyűjteménye is napvilágot látott. Összhangban az Országos Magyar Párt politikájával és összehasonlító módszerével, tudományos igényrel foglalkozott a rendi kor nagy hatású román dokumentumával, a *Supplex Libellus Valachorum*-mal, amelyet tárgyaló elemzése szintén figyelmet érdemel, és azt saját kora összefüggéseibe helyezve vonta le üzenetértékű tanulságait:

„A *Supplex Libellus* mindenesetre mérföldjelző Erdély történetében, s első megtestesítője az anyanyelv nagy jogainak s a nemzeti autonómia hatalmas gondolatának. Akik ma, közel másfél évszázaddal későbbben, nemzetközi kötések erejére támaszkodva is sziszifuszi küzdelmet folytatunk a magunk nemzeti autonómiájáért, melynek jogosságát a hatalom ma éppoly kevésbé hajlandó elismerni, nem vethetünk követ őseinkre, kik másfél századdal ezelőtt nem tudták fenntartás nélkül átérteni, magukévá tenni és gyakorlatban is megvalósítani a *Supplex Libellus*-ban lefektetett nemzeti autonómia nagy gondolatát. Akiknek azonban a *Supplex Libellus* evangéliuma és kátéja, politikai és nemzeti programja volt, azok ma indokoltan nem tagadhatnák meg a nemzeti autonómia ebben lefektetett nagy elvének jogosultságát a velük együtt élő többi nemzetektől.”

GYÁRFÁS ELEMÉR AZ IDÉZETT belpolitikai viszonyok ellenére nemcsak az Országos Magyar Pártban való politizálással és vezetőségi tagságával járó felelősséget vállalta magára, hanem – hitéhez és vallásához erdélyi daccal is ragaszkodó, a rábízottakról mindenáron gondoskodó kíváno keresztényként – az erdélyi római katolikus kisebbségi egyház védelmét és képviselését is. Az Erdélyi Római Katolikus Státus gyűlésének 1917-től volt tagja, majd 1921-től igazgatótanácsai tagsági, 1931-től pedig a világi elnöki tisztséget is betöltötte, amely által az egyházpolitika megkerülhetetlen alakjává vált. A korszakban az államegyházi kiváltságokat élvező ortodox egyház térnyerésével szemben erején felül igyekezett azokat a védfalakat, őrtornyokat és bástyákat kiépíteni, amelyek a nemzetiségi jelleget felvett egyháza számára a hitéleti küldetésen felül annak magyar jellegének megőrzését és erősítését szolgálták, emellett a törvényhozási padosaiban sürgette a párizsi kisebbségvédelmi szerződésben is biztosított egyházi államsegély kérdésének rendezését. Egyházi vezető személyként részt vett nemcsak a Vatikán és a Román Királyság között megkötött Konkordátum feltételrendszerének kidolgozásában – amely egyezmény

*Mögötte Márton Áron
püspök*

csak részben enyhített a római katolikus magyar egyházra nehezedő nyomáson –, hanem a törvényhozásban és azon kívül is folyamatosan törekedett az egyház küldetésének megjelenítésére, és később elnyerte a pápai Nagy Szent Gergely rendjelet is. Egyházszervezői munkássága egyik elemeként alapítója volt az Erdélyi Katolikus Akadémiából alakult Pázmány Társaságnak, míg közíróként tagja volt a Kemény Zsigmond Társaságnak és az Erdélyi Irodalmi Társaságnak is.

GYÁRFÁS ELEMÉR VÉGÜL 1926-tól nyerte el Csík vármegye szenátori tisztségét, amelyet az 1937-es választásokig folyamatosan meg is őrzött. A szenátusban a fentiekben elemzett – és sajnálatos módon gyakorlatilag parlamenti ciklusokon átívelő – kérdések mellett különösen az oktatáspolitikai területén, valamint gazdasági kérdésekben nyilvánult meg. Szót emelt a korban egyre inkább terjedő faji eszmék ellen, így különösen bírálta azon román oktatási jogszabályokat, amelyek

román faji eredet alapján zárt ki egyes állampolgárokat a kisebbségek köréből, és származásvizsgálat alapján fosztotta meg a kisebbségek tagjait az anyanyelvi oktatás jogától. A faji eszmék terjedése ellen a romániai magyar zsidó közösség érdekében is többször felszólalt, akiket változatlanul a magyar nemzetrésztartóknak tartott. Éles hangnemben illetve kritikával a korabeli román demokrácia választásai során elkövetett visszaéléseket, amelynek korábban ő is szenvedő alanya volt, feltárta a választási erőszak kirívó eseteit, többek között a választójogukkal élni kívánó személyek letartóztatását, megveretését. Szót emelt a rendezetlen állampolgárságú személyek jogállása tisztázása érdekében, az érettségi vizsgákon elkövetett túlkapásokkal szemben, kiállt a román nyelvvizsgák indokain alapuló állásvesztésekkel sújtott emberek mellett, szorgalmazta az anyanyelvi közigazgatás feltételeinek megteremtését, a kisebbségi hivatalnokok számarányuknak megfelelő foglalkoztatását – értve ez alatt a partikuláris jogrendekkel terhelt romániai ügyvédi karban a magyar ügyvédek érdekeinek védelmét is. Élesen támadta a kisebbségi nyelvhasználatot korlátozó jogszabályokat vagy jogszabálynak nem minősülő rendelkezéseket. Gyárfás Elemér, illetve az Országos Magyar Párt nyelvkérdésben elfoglalt álláspontját illetően emelendő ki, hogy a román nyelv elsajátítását kiemelt fontosságú kérdésnek tekintette, azaz nem annak oktatási kötelezettségét, hanem

oktatásának módját, erőszakos jellegét, asszimilációs céljait és diszkriminatív gyakorlatát sérelmezte.

AZ I. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN létrejött nagy Román Királyság 1923. évi Alkotmánya által megalkotott államrendszere végül alig másfél évtized alatt vallott kudarcot. A román állam – beteljesítve Gyárfás Elemér jóslatát – a társadalmi, gazdasági kérdésekre és az integrációs kihívásokra nem talált megfelelő választ, a homogén nemzetállami cél megvalósítása nem sikerült, a politikai élet radikalizálódott, és az ország 1937 végére kormányozhatatlan állapotba került. II. Károly király 1938. február 10-én feloszlatta a parlamentet, és nyílt királyi diktatúrát vezetett be olasz mintájú korporatív állam kiépítése és ostromállapot elrendelése mellett, miközben nyílt népszavazással 1938. február 27-én új Alkotmányt is elfogadott. Az 1938. évi Alkotmány leglényegesebb újítása az állampolgári jogegyenlőség alapjáról való letérés volt a román nemzet tagjai elsőbbségi jogának elismerése által. Az ezen elvi alapon nyugvó új államberendezkedés a politikai pártok, így az Országos Magyar Párt rendeltőrvénnyel való feloszlását is eredményezte, s ekképpen az új román államban egyetlen politikai mozgalomként az uralkodó által vezetett Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renașterii Naționale* működhetett. A nemzeti kisebbségek az új alkotmányos rendben kizárólag ezen politikai szervezeten belül képviseltethették érdekeiket, így – a vezető román politikusok nyilatkozatait, továbbá a kisebbségi kérések méltányos elintézésére ígéretet tevő kormányzat politikai lépéseit követően – a Nemzeti Újjászületés Frontjának alosztályaiaként megalakult a Német, valamint a Magyar Népközösség, amelyek mellett később az ukrán és bolgár kisebbség megfelelő alosztálya is kiépítésre került. A Magyar Népközösség megalakulásakor Gyárfás Elemér, igaz, több feltételhez kötötten, de változatlanul részt vett az érdekképviselői szerv munkájában, megjegyezve, hogy ekkor már a parlamentáris viszonyok közötti valós és tartalmi politizálásra lényegében a diktatúra természetéből is fakadóan nem volt esély. Mindezek ellenére a nemzeti kisebbségek kérdésben némi előrelépés történt a királyi diktatúra időszakában elfogadott, a jogforrási hierarchia alacsony szintjén lévő jogszabálygyűjtemény, az úgynevezett Kisebbségi Statútum által, de a román állam kereteit szétfeszítő belső és külső erők tompítására és a diktatúra fenntartására ezek a részintézkedések nem lehettek elegendők. Az 1938. évi Alkotmánnyal kiépített román államrendnek gyakorlatilag nem volt ideje megszilárdulni, a Romániára nehezedő bel- és külpolitikai nyomás alatt az I. világháború eredményeként kialakult Román Királyság 1940 nyarán összeomlott, súlyos területi veszteségeket szenvedett el, Alkotmányát felfüggesztették, és az államszervezet 1940 szeptemberétől először vasgárdista, majd 1941 januárjától katonai diktatúrába fordult, igaz, az államnacionalista nyomás változatlan maradt.

A ROMÁN ÁLLAM ÖSSZEOMLÁSÁRA kétségtelenül a legnagyobb mértékben a II. bécsi döntés hatott, hiszen a román állameszmében és nemzettudatban is

Gyárfás Elemér portréja

kiemelt szerepet viselő Erdély földjének akár csak egy barázdájának elvesztése felfoghatatlan nemzeti sorscapást jelentett. Az erdélyi területek – egyébként román kérésre megosztó német–olasz döntés – megoldását mindkét fél ideiglenesnek tekintette, és egy kölcsönösségi alapon álló, sérelmi jellegű kétoldalú kapcsolat és nemzetiségi politika alakult ki, amelynek lényegi alapelve a sérelmekre adott retorziók rendszere volt. Gyárfás Elemér ekkoriban számot vetett a lehetséges jövőről, és komolyan fontolóra vette Magyarországra való átköltözését, amelyet azonban gróf Teleki Pál magyar királyi miniszterelnök táviratára átgondolt. Teleki Pál gróf, átérezve a dél-erdélyi magyar nemzetrésze háruló nehézségek sokaságát, kifejezetten kérte Gyárfás Elemért a kitartásra, így a Magyar Népközség

elnökeként fel kellett vállalnia a Romániában maradt magyarság vezetését. A Magyar Népközség elnökeként lényegében tovább folytatta a kisebbségi érdekvédelmi tevékenységét, többször találkozott a bukaresti kormányzat képviselőivel – magával Ion Antonescuval is –, azonban hatékony eredmények elérésére nem csak a román államnacionalizmus változatlansága okán, hanem a háborús viszonyok között sem volt érdemi lehetősége, kiemelve, hogy a román–magyar viszony új alapokra helyezésében végső soron a teljes Erdélyt maguknak követelő államok sem voltak érdekeltek. A két állam viszonyát rendezni kívánó tárgyalások tehát érdemi eredményeket nem hoztak magukkal, ugyanakkor azok érdekes elemeként jegyezhető meg Gyárfás Elemér egyik javaslata, amely szerint a Küküllő mente magyar lakta vidéke a naszódi területekért cserébe térhetett volna vissza az anyaországhoz.

A II. VILÁGHÁBORÚBA német szövetségben belépett Románia tehát a kezdeti jelentős területi hódításai ellenére változatlanul Észak-Erdély visszaszerzése érdekében eszközölt lépéseket mindkét hadviselő szövetség irányába, és már 1942-től felállította béke-előkészítő irodáit. Azt követően, hogy Németország helyzete 1944 nyarára egyértelműen válságosra fordult, I. Mihály román király 1944. augusztus 23-án a *conducător* Ion Antonescu letartóztatásával országát kiléptette a német szövetségből, és az erdélyi kérdés is új alapokra helyeződött. Bár I. Mihály király az 1944. augusztus 23-i kiáltványában

hitet tett az állampolgári jogok és szabadság mellett, továbbá helyreállításra került az 1923. évi Alkotmány, a román politika homlokterében változatlanul Erdély visszaszerzése állt, és ebben lényegében véve élvezte a Szovjetunió támogatását is. A kiélezett magyar–román viszony okán a román hatóságok „előzetes biztonsági intézkedésként” őrizetbe vették és Balázsfalvára szállították Gyárfás Elemért. Tekintettel arra, hogy a külvilág szemében a megváltozott körülmények ellenére változatlanul a romániai Magyar Népközség törvényes elnöke, és ezáltal a romániai magyarság képviselője volt, így – bár a magyar–román retorziós túszpolitika elemeként állandóan fontolgatták le tartóztatását és internálását – végül arra politikai okokból csak rövid időre került sor. A politikai megfontolások eredményeként 1944. szeptember 19-én balázsfalvi fogságából szabadon engedték, és mivel a román hatalom Erdélyből el kívánta távolítani, szabadlábba helyezésekor lényegében Bukarestbe száműzték.

MINDEKÖZBEN A ROMÁN belpolitikai életben egymásnak feszültek a történelmi pártok és a szovjet támogatást élvező erők, míg a magyar kisebbség esetében hasonló folyamatok indultak meg a Magyar Népközség és a baloldali Magyar Népi Szövetség között. Az ideológiai különbségektől és vitáktól függetlenül azonban Erdély kérdésében, illetve az egységes román állam tételében konszenzus állt fenn a román oldalon. A történelmi román pártok változatlanul az *interbellum* korában vallott nemzeti államkonceptiót vallották, míg a kommunista és szociáldemokrata egységfront hasonló alapokon építette fel az osztályszemlélet segítségével az új Romániáról vallott elképzeléseit. Az Erdély kérdését egy baloldali hatalomátvétel érdekében lebegtető Szovjetunió hamarosan célt ért, I. Mihály király 1945. március 6-án a baloldali mozgalmakkal kapcsolatban álló Petru Grozát nevezte ki kormányfőnek, és a román közigazgatás visszatérhetett Észak-Erdélybe. Románia – 1918-hoz hasonlóan – már a béketárgyalásokat megelőzően ismét birtokon belülre került.

A ROMÁN BELPOLITIKÁRA egyre erősödő nyomást gyakorló Szovjetunió, illetve a kommunista mozgalom hamarosan hozzálátott a II. világháborúért felelős személyek felkutatásához, illetve kijelöléséhez. Erre a sorsa jutott a magyar nemzetiség védelmét valamennyi rendszerben vállaló és érte az első vonalban küzdő Gyárfás Elemér is, aki magyar mivoltában a román állameszme ellenségeként volt nevesíthető, keresztényként, földbirtokos nemesként pedig osztályellenségként volt alkalmas egy háborús bűnösséget tárgyaló, a magyarságot és az egyházat is szükségképpen megbélyegző koncepciók per alanyának, amely mellett megmaradt földbirtokának elkobzása és felosztása is magától értetődő cél volt. A kolozsvári népbíróságra áttett – egyebekben neves magyar személyek, így elsősorban Czikó Lőrinc, Vincze János, Kacsó Sándor, Csákány Béla, Bánya László feljelentésére és vallomásaira alapozott – eljárásban hazárulással, valamint az Antonescu- és a Sztójay-kormányval való együttműködéssel, míg a sajtóban mindezek mellett fasiszta barátsággal, az észak-erdélyi

magyarellenes atrocitásokat elkövető Maniu-gárdákkal való kollaborációval, sikkasztással, uzsorával vádolták. A nyilvánvalóan alaptalan vádakkal szemben maga a miniszterelnök Petru Groza is fel kívánt lépni, de az eljárás megindítását és annak szomorú következményeit, így a Gyárfás család vagyonának elkobzását, a borzási kúria kifosztását, kitelepítését nem tudta megakadályozni. A vádakkal szemben fellépő és azokat cáfoló magyar és román tanúk közül emelendő ki Márton Áron római katolikus püspök, Fekete Andor marosvásárhelyi ügyvéd, Iustin Nestor marosvásárhelyi táblabíró. Az alaptalan vádakkal szemben egyebekben nemcsak a korabeli források összessége, hanem az a körülmény is állítható, hogy a legújabb kutatások eredményeként Gyárfás Elemért zsidómentési tevékenysége miatt felterjesztették a jeruzsálemi Jad Vasem Intézet számára a Világ Igazai közé választás érdekében.

A TÁMADÁSOKAT Gyárfás Elemér méltósággal, a Gondviselésbe vetett hittel, tiszta lelkiismerettel tűrte, de lelke erejéhez fáradt teste már nem ért fel. Bukarestben, 1945. október 4-én szólította magához a Teremtő. Két nappal később helyezték örök nyugalomra szűk családi körben a Bellu temetőben, ahol a román kultúra nagyjával pihen örök száműzetésben. Sírját nyomtalanul fedte el az idő és az elmúlt nyolc évtized.

AZ ELLENE INDÍTOTT ELJÁRÁS a jogállami jegyeket nyomokban sem tartalmazta, azt halála után is folytatták, feleségére hárítva az ártatlanság bizonyításának terhet. Az ügyet 1946. június 28-án bűncselekmény hiányában szüntették meg.

O T T L I K L Á S Z L Ó

OTTLIK LÁSZLÓ, MINISZTERELNÖKSÉGI OSZTÁLYTANÁCSOSBÓL KOLOZSVÁRI „POLITIKA”-PROFESSZOR

SZABADFALVI JÓZSEF

A felsőőzöróczi és kohanóczi Ottlikok a régi Trencsén vármegyei nemesi családok közé tartoztak. Nemzedékeikből magas rangú állami tisztviselők, tábornokok kerültek ki. E nagy múltú családba Ottlik Iván és Miklós Róza gyermekeként született meg 1895. október 7-én Budapesten Ottlik László. Édesapja egykoron Lónyay Menyhért miniszterelnök magántitkára volt, majd legmagasabb politikai tisztségként a Földművelésügyi Minisztérium államtitkári posztját töltötte be, illetve tagja volt az 1920-as magyar békedelegációnak. Bátyja, Ottlik György diplomata és újságíró, a *Budapesti Hírlap*, a *Nouvelle Revue de Hongrie*, majd a német nyelvű *Pester Lloyd* főszerkesztőjeként dolgozott, illetve a *Magyar Szemle* Külpolitikai Szemle rovatát vezette. Unokatestvére volt Ottlik Géza, a neves magyar író.

ELEMI ISKOLAI tanulmányait magánúton végezte. Középiskolába a budapesti II. kerületi Királyi Egyetemi Katholikus Főgimnáziumba járt. Jogi tanulmányait 1913 őszén a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kezdte meg. Érdekes e helyen utalni a szerteágazó tehetségű ifjú szép-irodalmi szárnypróbálgatásaira. 1917-ben jelent meg *Síró sugarak* című verseskötete. Az 1912 és 1916 között írt, harmincöt költeményt tartalmazó kis füzet hangulatában és stílusában a francia impresszionista-szimbolista költészet legnagyobb alakjainak dekadens életérzése fedezhető fel. A versek olvasásakor eszünkbe juthat e hangvétel legjelesebb hazai képviselőjének, Ady Endrének a költészete is. Mindezt jól példázza a *Spleen* című, 1913-ban keletkezett verse:

Üres vagyok, mint egy kifordított zsák
és hegyek ülnek szegény fejemen,
kiéhezett kutya, mely papírost rág
és a Semmibe néz bús mereven.

Én vagyok az a posványos kanális,
hol a Gondolat szennye kavargó:
megrázkódnék tőlem a kannibál is
s ijedten néznének vad avarok.

Mert én vagyok az évszázados átok:
a Holttenger, sötét, kihalt világ –
és színtelenül bámulok reátok,
ál-Krisztusok, hazug Szűz Máriák!

AZ EGYETEMI ÉVEK alatt professzorai közül Concha Győző gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akit egy későbbi írásában a „magyar politikai tudomány nagy mesterének” nevezett. Az első alapvizsgát 1914 júniusában tette le, majd a háború kitörésekor – mint „egyévi önkéntes” – a budapesti magyar királyi 1. honvéd huszárezred kötelékében kezdte meg katonai szolgálatát. Egyszeri megszakitással 19 havi frontszolgálat után, a „harctéren szerzett bántalmak következtében” Budapestre kórházi kezelésre került. Ezt követően folytatta egyetemi tanulmányait, és 1917 decemberében letette a második alapvizsgát. 1918. január 24-én a földművelésügyi miniszter „ideiglenes minőségű díjtalan” gyakornokká nevezte ki, egyben a leszereléséig szabadságolta. 1918 júliusában tette le a harmadik alapvizsgáját, majd a nyári „pótszemeszterben” fejezte be a tanulmányait. 1918 decemberében tartalékos főhadnagyi rangban szerelt le.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ alatt a keleti fronton szolgált, és hősiességéért megkapta a kardokkal ékesített ezüst és bronz katonai érdemérmeket, a Károly-csapatkeresztet, a sebesülési és az I. osztályú vitézségi érmet, valamint a Magyar Érdemrend középkeresztjét. Az első világháborúban szerzett élmények, majd az összeomlást követő forradalmak és társadalmi kataklizmák életre szóló hatást gyakoroltak későbbi pályafutására, világnézetére. A háborús „élményekről” árulkodik az 1916-ban – a mai Nyugat-Ukrajnában, a Kárpátok északkeleti peremén található – Turka városában írt *Katonák* című verse:

Emberek, akik egyre fogynak,
tompán felnyögve összerogynak:
emberek, akik ázva, fázva
mennek merőn, lobogva lázban;
emberek, akik ólmos éjjel
mennek mogorván, holt reménnyel;
emberek, akik dörgő dallal
futnak versenyt a diadallal;
emberek, akik nagyra nőnek,
szárnyát bontván szilárd erőnek;
emberek, kik dalolva járnak
útján a hallgatag Halálnak;

emberek – s mégis szent csodák:
Ti vagytok, kopott Katonák!

AZ EGYETEM ELVÉGZÉSE UTÁN a központi közigazgatásban helyezkedett el. A Teleki-kormány működése alatt a miniszterelnökségre nevezték ki fogalmazónak, ahol a hivatali ranglétrát végigjárva 1941-ig dolgozott. Kezdetben a sajtó-, majd a nemzetiségi és kisebbségi osztályon teljesített szolgálatot, ahol miniszterelnökségi osztálytanácsos kinevezésig jutott. Az évek során Bethlen István kormányfő egyik közeli bizalmasává vált. A miniszterelnökhöz fűződő kapcsolát jól példázza az 1929. július 18-án kelt levelében olvasható néhány alábbi sor: „Amidőn külföldi tanulmányutamról hazatérve, jelentésemet a következőkben bátorodom Nagyméltóságod elé terjeszteni, egyúttal mindenekelőtt legyen szabad kifejezést adnom mélyen átértzett hálás köszönetemnek azért a kegyes támogatásért, amelyben Nagyméltóságod részesíteni méltóztatott. Külföldi utamon két fő célt tartottam szem előtt: az egyik az angol és német egyetemi élet s a politikai-társadalmi tudományokban követett tanítási és kutatási módszerek alapos megismerése, a másik kötetlen érintkezés e tudományok különböző művelőivel. Ez utóbbi cél követése kapcsán egyúttal azután arra is törekedtem, hogy a figyelmet hazám problémáira ráirányítsam, és hogy megismerjem az angol és német közvélemény-irányításban ma már nem csekély szerepet játszó tudós körök nézeteit a revíziós és a kisebbségi kérdés komplexumáról.”

ÍRÁSAI AZ 1920-AS ÉVEK elejétől jelentek meg. Élete során öt könyve és számos tanulmánya, publicisztikája, recenziója látott napvilágot. Legkedveltebb publikációs fórumaként a hazai konzervativizmus legszínvonalasabb folyóiratában, a *Magyar Szemlé*ben közölte legtöbb írását. Ottlik – ifjúkora ellenére – a periodika szerzői körének jellegadó és tekintélyes képviselői közé tartozott. Szekfű Gyula, Gratz Gusztáv, Kovrig Béla, Kornfeld Móric, Jancsó Benedek mellett a sajátos „szemle-esszé” műfajának kiváló művelője volt. Ez a publikációs forma az akadémikus értekezésnél némileg rövidebb, olvasmányos, asszociációkra indító, aktuálpolitikai kicsengésű, a művelt közönség számára íródott műfaj volt, mely a szellemtudomány tudós képviselőitől sem volt idegen. Emellett publikált még a *Társadalomtudomány*, az *Athenaeum*, a *Magyar Kisebbség*, a *Magyar Külpolitika* és a *Magyar Munkás Szemle* hasábjain, illetve külföldi periodikákban is közölték tanulmányait, recenzióit. A tematika meglehetősen szerteágazó, a marxizmus társadalomelméletétől kezdve az angol munkásmozgalom és a korabeli ipari demokrácia elemzéséig, a közjogi kérdésektől a jogbölcselet, a szociológiaelmélet általános problémáinak tárgyalásáig, illetve a kisebbségi, nemzetiségi kérdések aktuális bel- és külpolitika történéseinek, valamint a nemzetközi hatalmi erőviszonyokat befolyásoló tényezők bemutatásáig terjed. Az 1930-as években, a háború kitöréséig, illetve kolozsvári egyetemi professzori kinevezéséig a *Nouvelle Revue de Hongrie*, a *The Hungarian Quarterly*, illetve a *Pester Lloyd* hasábjain megjelent esszéi számos elemükben inkább sorolhatók a politikai publicisztika, mint a politika tudományának tárgyilagos műfajába.

*Nagyobbik lányával, Ottlik Csillával
(1920–2015)*

OTTLIK SZŰK NEGYEDSZÁZADOS alkotói pályája a két világháború közötti magyar intellektüelek tipikus jellemzőivel rendelkezik. Miként pályatársai döntő többsége számára, neki is nehezen volt feldolgozható a trianoni békediktátum okozta trauma. Írásaiban egy széles látókörű, a nemzetközi társadalomtudományi szakirodalmat jól ismerő konzervatív gondolkodó képe sejlik fel, aki előszeretettel élt az esszé műfaja biztosította lehetőségekkel, mely alkalmas eszköznek bizonyult impulzív egyéniségéből adódó teoretikus jellegű elgondolásai közlésére.

OTTLIK KONZERVATÍV gondolkodói attitűdjét jól jellemzi egy 1922-ben írt gondolata: „[M]inden tekintély az ismeretben, tapasza-

lásban, korban öregbek: az ősök, tehát a múlt tekintélye. Az Isten is »atya«; tekintélye a legelső ős: a minden létezésnél idősebb lény tekintélye. A múlt [...] szerves alkotórésze a jelennek: ami az egyéni tudatban az emlékezés, az a társas tudatban a hagyomány. [...] Az erkölcs és a jog tekintélye sem egyéb, mint hagyományok: hagyományos intézmények és hagyományos formák tekintélye. Ezért hagyományok nélkül nincs rendezett társas élet.” A politikai felelősségről ekkoriban írt tanulmánya konklúziójában a fennálló intézményrendszer korsszellem diktálta demokratikus átalakítása kapcsán a következőket írja: „[K]özéletünk nemes hagyományait makacs konzervativizmussal kell megóvnunk: csökönyösen ragaszkodnunk kell a közéleti erkölcs amaz eszményi nemességéhez, amely mindenképpen arisztokratikus.” Néhány évvel később, 1926-ban megjelent történetfilozófiai könyvében a történelmi múlt és a „gyökek” jelentőségéről ekképp vall: „Karszt, futóhomokban nem nő a tölgy: mély termőtalajba kell gyökereit eresztenie, hogy kibonthassa diadalmas lombkoronáját, amelynek árnyéka nemzedékeknek ad enyhülést és erőt. Politikai nagyság sincsen történelmi gyökek nélkül: kortársait nevelni igyekezzék az államférfi, de ő maga nemzete történelmi szellemének mélyreható tanulmányából merítsen erőt és útmutatást. Jaj annak, aki nem tud utat törni a jövőnek – de százszoros jaj annak, aki a múlttól elszakad!” E művében fogalmazza meg a demokrácia konzervatív felfogásának sajátos krédóját is: „[A] demokrácia nem azt jelenti, hogy mennél több embernek adassanak meg az egyenlő politikai jogok, hanem azt, hogy mennél több ember legyen erényes állampolgárrá, és mennél több ember viselje legjobb képességei szerint a politikai terheket.” Arisztokratikus

Ottlik a harmincas évek elején

konzervativizmusa szoros kötődést mutat a korabeli angol uralkodó világnézetéhez. Az angolszász kultúra és életérzés iránti fogékonyságáról egy helyen így nyilatkozott: „Mi erősen »anglomániások« lévén, megszoktuk a demokrácia kérdését is angol szemmel nézni.”

1927 TAVASZÁN – harminckét éves korában – egykori alma matere falai között magántanári képesítést szerzett. A sikeres habilitációs eljárást követően a „társadalomtan” – ma: szociológia – magántanárának nevezték ki. 1929-től egészen 1940-ig a budapesti egyetemen e minőségben hirdetett meg általános társadalomtani, államelmélet-történeti, politikatörténeti, demokrácielméleti, kisebbségi kérdések témakörökben előadásokat. A habilitációs processzusban Concha Győző és (viski) Illés József professzorok vettek részt bírálóként. Érdeemes e helyen idézni Concha „bírálati jelentésének” summázatából, ahol nagyra becsült professzora a következőket írta: „Pályázó bemutatott tudományos dolgozataiban a bennük visszatükröződő általános műveltség mellett, a jog- és államtudományok körében teljes tájékozottságról tanúskodik. Választott tárgykörének bölcselmi alapjaival, methodológiai problémáival, annak anyagával teljesen tisztában van. Kifejtett érvelési, bizonyítási erejében, szabatos, erőteljes

stílusában, egyéni állásfoglalásában, fenti képességei mellett, nemcsak a tudomány terjesztésére, hanem művelésére is teljes alapot látok.” A tudományos karrier mellett tevékenységét szakmai-közéleti elismertség övezte. 1923-ban a Magyar Filozófiai Társaság másodtitkárának, 1925-ben a Magyar Társadalomtudományi Társulat, majd 1931-ben a Magyar Társadalomtudományi Társaság titkárának választották meg.

1927-BEN ÖSZTÖNDÍJASKÉNT fél évet töltött Berlinben, illetve a bécsi Collegium Hungaricumban. Ezt követően – amennyire a miniszterelnökségen folytatott munkája lehetővé tette – rendszeres kutatási tevékenységet folytatott az említett két város egyetemein és könyvtáraiban, valamint eljutott ilyen céllal Londonba is. 1930 májusában Szekfünek személyes hangvételi beszámolót küldött: „Ami engem illet, csöndesen élek és dolgozgatok a porosz főváros nekem ellenségesen idegen, merev és rideg légkörében. Sokan vannak, akik külföldi útjaikról az idegen dolgokért való kritikátlan rajongást hozták magukkal. Engem ellenkezőleg többnyire és túlnyomóan a saját dolgaink, légkörünk és életformáink fokozottabb megbecsülésére serkent az idegen világ.”

MINISZTERIUMI MUNKÁJA mellett korán kapcsolatba került a jogi felsőoktatással. 1923 tavaszán a Kecskeméti Református Jogakadémián „előadói megbízatást” kapott. Feladata a jog- és állambölcsészet körébe tartozó tárgyak oktatás és gondozása volt. 1927-től egészen 1940-ig – kolozsvári kinevezéséig – a jogakadémia magántanáráként tevékenykedett.

AZ 1940. AUGUSZTUS 30-i második bécsi döntés után – Észak-Erdély visszacsatolását követően – a Szegedről Kolozsvárra visszatelepülő Ferenc József Tudományegyetem jogi karára a „politika” tárgy oktatására hívták meg. A jogi fakultás újraindulását olyan neves professzori gárda fémjelezte, mint Balás P. Elemér (magyar polgári jog), ifj. Boér Elek (közgazdaságtan és pénzügytan), Bónis György (magyar alkotmány- és jogtörténet), Buza László (nemzetközi jog), Csekey István (magyar közjog), Heller Erik (büntetőjog), Horvát Barna (jogbölcselet), Martonyi István (magyar közigazgatási és pénzügyi jog), Schneller Károly (statisztika), Szászy István (magyar magánjog), Személyi Kálmán (római jog), Tury Sándor Kornél (kereskedelmi és váltójog). Ottlikot 1941. február 8-án nevezték ki az egyetem nyilvános rendes tanárának. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi (II. „A”) osztály vezetői beosztását cserélte fel a hönáhitott egyetemi katedrára. Kolozsvári kinevezését addigi szakmai pályafutása csúcspontjának, vágyai beteljesedésének tekintette. Azt, hogy komolyan gondolta ezt az új életet, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy családjával együtt Kolozsvárra költözött, s otthonának tekintette Erdély fővárosát.

AZ EGYETEMI OKTATÓ munkába nagy kedvvel és energiával vágott bele. Előadásai az egykori joghallgató visszaemlékezése szerint „telt házasok” voltak.

A Városmajor utca környéke 1945-ben

A negyvenes években megjelent könyvei elsődlegesen az egyetemi oktatómunkája hozadékaként láttak napvilágot. A háborús évek ugyanakkor nem kedveztek a feltehetően végső életcélként tekintett professzori munka zavartalan folytatásának. Ottlik 1944 júniusában a front elől családotul Kolozsvárról Budapestre menekült. Buda ostroma idején, 1945. január 29-én otthonából eltávozott. A Városmajor utca környékén, nem messze a lakásától tűnt el. A családnak később sem sikerült a nyomára bukkanni. Feltehetően ötvenedik életének betöltése előtt a háború áldozatául esett az alkotói életének teljében lévő társadalomtudós.

OTTLIK MUNKÁSSÁGÁNAK talán legfontosabb sajátossága, hogy az elmúlt századforduló időszakában a Concha Győző, Kuncz Ignác, Schvarcz Gyula, Balogh Arthur, Szandtnér Pál, Krisztics Sándor fémjelezte, erőteljesen közjogi hagyományra épülő és elsősorban állambölcseleti, alkotmány- és közigazgatástani irodalomból táplálkozó, „államcentrikus-jogászias” „politikát” a modern értelemben vett – elsősorban az angolszász politikatudományhoz kötődő – társadalomelméleti megalapozású diszciplínaként művelte és oktatta. Korai halála megakadályozta abban, hogy egy valóban átgondolt, fogalmilag alaposan kidolgozott, rendszerezett állam- és/vagy politikaelméleti alpművet alkosson.

A TOVÁBBIAKBAN ÉRDEMES áttekinteni azokat a legfontosabb témaköröket, amelyek Ottlikot élete során foglalkoztatták. Pályakezdekésekor elsősorban

– miképpen az elmúlt századfordulót követően a kortárs társadalomtudósok közül oly sokakat – a marxizmus, a szocializmus és a kapitalizmus, valamint a korabeli munkásmozgalom elméleti és gyakorlati problémái érdekelték. E tárgykörben az 1920-as évek során több tanulmányt és *A marxizmus társadalomelmélete* (1922) című könyvet tette közzé. Utóbbi mű megírásának az volt a célja, hogy bemutassa a marxizmus belső ellentmondásait, amelyek lehetetlennek teszik, hogy ily módon alakuljon ki a polgári társadalom „összeomlásával” az új, kizsákmányolástól mentes „kollektív társadalmi rend”. Munkájában bizonyítani kívánta, hogy a marxizmus kevésbé eredeti, számos elemében másoktól jól-rosszul átvett gondolatelemekből építkező ideológia, mely a „modern civilizációt rombadöntéssel fenyegeti”. Hívei a „vallásos meggyőződés fanatizmusával” vakon követik a marxi „jóslatot”, mely Ottlik szerint sem a feltételezett társadalmi fejlődési tendenciák, sem az ebből levont végső konklúziók tekintetében nem igazolhatók. Könyvében a „neomarxizmus” címszó alatt bemutatja az eredeti koncepcióból kinőtt kortárs ideológiákat is, így a revizionizmust, mint a marxizmust „meghamisító” szociáldemokráciát, a szindikalizmust, mint a marxizmus „latin” követőinek elméletét, akik a szakszervezetekben látták az eljövendő társadalom „csontrendszerét”, illetve a bolsevizmust, vagy más néven „politicizmust”, amely a marxi proletárforradalom diktatúrájáról szóló „homályos” fejtegetéseket tartja kizárólag szem előtt.

A MARXIZMUS PROBLEMATIKÁJÁT tárgyaló műveivel részben párhuzamosan jelentek meg a pozitív ellenpéldát sugalló angol, illetve egyesült államokbeli munkásmozgalom múltját és akkori helyzetét bemutató írásai. Úgy véli, a hagyományos marxizmus „világnézeti és politikai dogmatizmusa” hatástalan maradt mindkét ország munkásmozgalmára, melyek a demokratikus, „civilizatórius” értékrendet előbbre valónak tekintik, mint bármely forradalmi célkitűzést.

A GAZDASÁGI VILÁGVÁLÁSÁG kellős közepén figyelemre méltó és rendkívül gondolatgazdag elemzést írt a kapitalizmus válságjeleiről és az erre terápiát nyújtó szocialista tanokról. A kapitalizmus „csődjéből” kiutat hirdető marxi, keresztény, illetve nemzetiszocializmusok közül elsősorban a társadalmi fejlődés „acélos szükségyszerűségét” megfogalmazó marxizmussal foglalkozott. Pontosabban a marxi szocializmus által hirdetett törvényszerűségek és a valóság között fennálló áthidalhatatlan ellentmondásokról értekezett. A valóság e tekintetben véleménye szerint a korabeli Szovjet-Oroszországban érhető tetten: „Oroszország ma egy óriási kapitalista vállalat: az egyetlen ország Európában, amelynek gazdaságpolitikáját elsősorban az állam mint üzleti vállalkozás rentabilitásának szempontjai határozzák meg s [ahol] az embert egyszerűen úgy [kezelik], mint a termelésnek azt a tényezőjét, amelynek költségein a legtöbbet lehet megtakarítani.” Majd megállapítja: „Oroszországban [...] nem lehet szocializmusról beszélni: ott államkapitalizmus van, mint ahogy azt már Lenin is hangsúlyozta a NEP bevezetésekor – noha az államkapitalizmus igazi kiépítője

az új diktátor, Sztálin.” Ottlik szerint, ha a szocializmuson a megtermelt javak igazságos elosztását értjük, akkor ezt a társadalmi rendet nem keleten, hanem nyugaton kell keresnünk. Valójában a keresztényszocializmus – melyet Aquinói Szent Tamástól eredeztet – mint „humanista szocializmus” törekszik a társadalmi igazságosság eszméjét érvényre juttatni.

AZ 1920-AS ÉVEK második felében Ottlik érdeklődése a szociológiaelmélet, vagy ahogyan előszeretettel nevezte, a „társadalomtan” irányába fordult. 1926-ban a Magyar Filozófiai Társaság Könyvtárának sorozatában *A társadalomtudomány filozófiája* címmel önálló kötetben foglalta össze ez irányú gondolatait, illetve egy német nyelven megjelent tanulmányban tette közzé a társadalom fogalmáról szóló téziseit. A korabeli kritikák vegyes fogadtatásban részesítették az ambiciózus szerző elméleti alapvetését. Ottlik művében bebizonyítani törekedett, hogy a pozitivistá filozófia alapján miként és milyen alapon lehet társadalomtant művelni. Saját világnézetét – meglehetősen eredeti módon és nagy bátorsággal – a neokantianizmus kritikái, valamint Platón és Bergson „metafizikai idealizmusának” szintézisében vélte megtalálni. A társadalomtant a korabeli modern tudományrendszer egészébe ágyazottan, annak logikai szerkezetébe illeszkedve mutatja be, és mint szellemtudományt tartja művelhetőnek.

OTTLIK EGÉSZ TUDOMÁNYOS pályafutását végigkísérte a széles értelemben vett politikatudományi, politikatörténeti, illetve aktuálpolitikai kérdésekkel való aktív foglalkozás. Legnagyobb számú és legterjedelmesebb publikációi e tárgykörben jelentek meg. Az 1920-as évek elejétől egyre több írást szentelt az angolszász politikai és közjogi rendszerben bekövetkezett aktuális események bemutatásának. Így tanulmányt közölt az angol és amerikai választásokról, a brit birodalmi törekvések múltjáról és jelenéről, jeles angol politikusokról, és általában a számára arisztokratikus vonásai miatt mindig is szimpátiával szemlélt angolszász parlamentarizmus működéséről. Úgyszintén több írásában foglalkozott a német politikatörténet múltjával és különösen a weimari köztársaság politikai rendszerének válságával, valamint a fasiszta hatalomátvétel előzményeivel és következményeivel. Hitler hatalomra jutását a weimari modellben a születése pillanatától benne rejlő hiba logikus következményének tekintette. Az átalakulás folyamatát „Weimartól Potsdamig” hasonlaltat 1933 kora tavaszán a következőképpen írja le: „Az új peloponnészoszi háború véget ért: Weimarnak, a német Athénnek politikai rendszere összeomlott, és Potsdam, a porosz Spárta, ünnepi zászlódíszben üdvözli a győztes hadvezéreket, akiknek teljesítménye, stílszerű »lakonikus« rövideggel szólva: államalapítás az endémikus polgárháború zűrzavarában. [...] Az épület felépítése még hátra van, de az alapok már le vannak téve.” Bö két évvel később Machiavelli „fejedelmé” és a Führer-elv („Führerprinzip”) között húz párhuzamot egy írásában, melynek végén megállapítja: „[E]gyetlen párt uralma nem lehet politikai végcél. Minden diktatúra jogtalan állapotot teremt, mit csak a szükségesség igazolhat,

Ottlik László

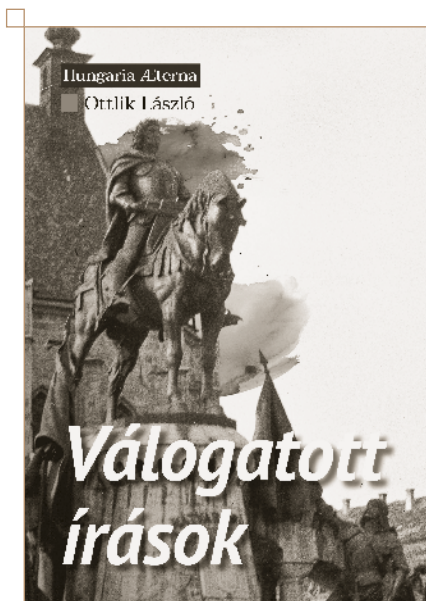
»quia necessitas legem non habet«. Az egypárturalomnak nem lehet egyéb hivatása, mint megteremtteni a rendnek azt a biztonságosabb állapotát, amelyben azután a szellemi élet, a vélemények szabad hullámzása újból létrehozhatja a békésen, a közjó szolgálatában mérköző pártok pluralizmusát. Úgy véli, a „szélsőségek és egyoldalúságok kultuszát űző korunkban” a politikai változások ciklikusságára való utalás sokak számára talán eretnek gondolatnak tűnik, de ő ezt nyíltan vállalja.

AZ 1920-AS ÉVEK VÉGÉN és az 1930-as évek elején több tanulmányban elemzi – az európai politikai rendszer fejlődése szempontjából kardinális kérdéssé váló – diktatúra és demokrácia, valamint parlamentarizmus és diktatúra viszonyát. A korabeli politikatudomány számára Ottlik szerint kétségtől elválasztott a diktatúra a „legfeltűnőbb planéta”, mellyel szembesül a „mai” kor. Széles szakirodalmi bázisra alapozva elemzi a diktatúra kormányzati rendszerét, melyre alapvetően jellemző, hogy akarát ellentmondást nem tűrve ráerőszakolja a kormányzottakra. Véleménye szerint a modern demokrácia – miképpen ezt már Tocqueville óta oly sokan megállapították – a többség zsarnokságát (tyranny of majority) valósítja meg, sőt a modern politikai (párt)rendszerekben „a demokratikus diktatúra alapja a világnézeti alapon szervezett politikai párt”. Mindazonáltal a modern diktatúrákban is fölfedezni vél bizonyos „demokratikus” jegyeket. Egy 1929-ben megjelent írásában az „orosz kommün” és az „olasz fascio” példáját említi, ahol a „demokratikus szavazati joggal operálnak”. Azonban mindez nem más, mint a szavazó tömegek demonstratív „felvonultatása”. A modern diktatúrák voltaképp „egy-egy világnézet korlátlan uralmát teremtik meg, és demokratizálódási folyamatuk lényege az, hogy az uralkodó világnézet szellemében nevelik fel az új generációt. A diktatúra új, az eddigénél sokkalta szigorúbb társas fegyelmet teremt, s az egyeseket csupán az állam által képviselt világnézet eszközeinek tekinti, azaz teljesen megtagadja az egyéntől az öncélúság és az önrendelkezés jogát.” Sőt politikai pszichológiai érveket is szolgáltat a modern diktatúrák érzelmi, tudati megalapozása, az ember lelki világát megérintő hatása tekintetében: „[A] modern diktatúrák úgyszólván szemünk előtt bontakoztak ki a chaosból, amelybe a »liberális« világot döntötte a háború. Ezeknek az épülete még vékony lábakon áll, igen nagy szükségük van az egyéni erők teljes önfeláldozó támogatására. S mivel a hagyományok töretlen tekintélyére nem építhetnek, divatos filozófiákat és »műthoszokat«, új eszchatalogiákat kreáltak maguknak,

amelyek alkalmasak arra, hogy megragadják és kihasználják az emberi léleknek a »laikus« és »liberális« állam által annyira elhanyagolt érzelmi és képzeleti szükségleteit.” Fejtegetéseinek végén megállapítja, hogy elképzelhető egy olyan demokráciafogalom, amely minden elemében összeegyeztethető a diktatúra meghatározásával. Legjobb példa erre a »proletariátus diktatúrája», ami nem más, mint a »demokratikus demokrácia diktatúrája”. Mindezzel a szerző a demokrácia, illetve a diktatúra fogalmak komplex jelentésében rejlő nehézségekre, olykor veszélyekre hívja fel a figyelmet.

A PARLAMENTARIZMUS „válságáról” írt, folytatásokban megjelent tanulmányfüzérében az angol, francia és német viszonyokat elemzi behatóan. Az akkoriban sokak által vizsgált kérdéskör kapcsán megjegyzi, hogy manapság a parlament nem azonosítható a törvényhozó hatalommal: »[A] valóságban a kormány sokkal magasabb értelemben és sokkal nagyobb mértékben birtokosa a törvényhozó hatalomnak, mint a parlament. A parlament igazi szerepe az, hogy ellenőrzi a kormányzást s a törvények végrehajtását, s hogy a javasolt törvényhozás megakasztásával megkötheti a kormány kezét s azt visszavonulásra kényszerítheti, hogyha megvonja tőle bizalmát.” A történeti fejlődésében is bemutatott három modell közül az angol parlamentáris rendszert tekinti a legsikeresebbnek és számára a legvonzóbbnak: »Az angol rendszer [...] egyesíti magában az arisztokrácia és a demokrácia előnyeit: arisztokratikus kormányzást biztosít a legszélesebb demokratikus alapon.” Mindazonáltal a kontinentális viszonyokra jellemző válságjelek fölvetik a diktatúra kialakulásának lehetőségét, illetve esetleges »szükségyszerűségét”. Parlamentarizmus kontra diktatúra kérdését e pillanatban – írja 1932 júliusában – a parlamentarizmus javára eldönteni nem lehet. Úgy véli, »a »diktatúrák« keletkezésében korántsem szabad merő anomáliát, patológikus jelenségeket keresni”, inkább helyesebb volna az állam működésében keletkezett problémák, orvosi hasonlattal élve, a »vitális szervi épségében megtámadott politikai test” gyógyulási folyamatát elősegítő tényezőzt látni benne. Ottlikban is, mint oly sokakban ekkoriban, nyilvánvalóan az első világháború utáni európai politikai történések, illetve a korábban nem tapasztalt viharos társadalmi változások motiválhatták a határozottságot és kiszámíthatóságot sugárzó erő utáni vágy megfogalmazását. Mindezt erősítette tudatosan képviselt arisztokratikus beállítódása és konzervatív világszemlélete.

AZ 1930-AS ÉVEK VÉGÉN, illetve a negyvenes évek elején láttak napvilágot könyvalakban összefoglaló jellegű, oktatási igényeket is kielégítő, illetve a szélesebb olvasóközönséghez szóló politikatudományi munkái. A Magyar Szemle Társaság nevezetes »Kincsestár» sorozatában 1940-ben jelent meg *A politikai rendszerek története* című könyve, mely a középkortól az újkoron át a XX. század elejéig mutatja be ismeretterjesztő jelleggel az európai politika- és közjogtörténeti fejleményeket. E rövid összegzés kiegészítését és folytatását olvashatjuk az 1939-ben publikált *A politikai rendszerek* című művében, mely

Tudományos munkássága ma is aktuális (2020-ban megjelent kötete)

egy többkötetes kiadvány könyvnyi terjedelemű részeként jelent meg. Ebben részletesen bemutatja az angol kabinetrendszert, a francia parlamentarizmust, illetve az amerikai prezidenciális politikai rendszer legfontosabb jegyeit, valamint a két világháború közötti időszakban bekövetkezett, politikatörténeti szempontból jelentős eseményeket és történéseket. Ugyancsak e művében tekinti át az első világháborút követően kialakult modern totális államok és európai típusainak kialakulását és jelen állapotát. Szovjet-Oroszországot, mint az „új despotizmust”, a fasiszta Olaszországot, mint az „új abszolutizmust”, a harmadik német birodalmat pedig, mint az „új cezarizmust” mutatja be. Ebben a tárgykörben utolsóként jelent meg 1943-ban *Bevezetés a politikába* című könyve,

mely kolozsvári egyetemi előadásainak anyagát tartalmazza. A könyv első sorban joghallgatók számára íródott, segítve felkészülésüket a „politika” stúdiumának elsajátításában.

ALKOTÓI PÁLYÁJA SORÁN mindig is nagy jelentőséget tulajdonított a régi és új nacionalizmusok, a nemzeti és kisebbségi problémák, a Trianon utáni közép-európai status quo megértése és jövője kérdéskörének. Az 1920-as évek második felétől e tárgykörben megjelent írásainak központi témájává vált a régió jelenét és jövőjét befolyásoló „neonacionalizmus”, vagy – az általa helyesebb, patetikusabb fogalomhasználatlal élve – „neopatriotizmus” felfogása keretében megfogalmazott új nemzetpolitika, egy „új Hungária”-konceptió megfogalmazása. Egy 1929-ben megjelent tanulmányában párhuzamot vél fölfedezni az általa fölvázolt elgondolás és a Jászi Oszkár-féle „Keleti Svájc” föderalista koncepciója között. Az 1930-as évek második felében a nemzeti determinizmus kérdését elemezve megállapítja, hogy a Kárpát-medencében, lényegében ókori római mintára, mint természetes életegységet fogott politikai keretbe a „magyar állameszme”, melyet stílszerűen „Pax Hungarica” névvel illetett. Természetesen tisztában volt azzal, hogy a „trianoni rombolás” nem előzmény nélküli, a török dúlás okozta etnikai változások és a nyomukban járó nacionalizmus térhódítása eredményezte az egykor sikeres Kárpát-medencei „civilizáció” nimbuszának megkopását. Úgy véli, hogy a magyar és a régióban

együtt lakó egyéb nemzeteknek ugyanakkor nem lehet más közös célja, mint visszatérés a „Pax Hungarica” – vagy más helyen „Pax Danubiana” – eszméjéhez. Javaslatát valójában nem más, mint a régi magyar hagyományokból merített eszmének az új történeti helyzetre való alkalmazása. E téren új kihívást jelentett a második világháborúban az országhoz visszacsatolt területeken folytatott nemzetiségi-kisebbségi politika józan egyensúlyainak a megtalálása. A helyes nemzetiségi politika erényeként a tárgyilagosságot, az igazságosságot és a tetterős jóakaratot említi, melyekre hosszú távon kell és lehet alapozni.

OTTLIK „ÚJ HUNGÁRIA” koncepciója, illetve annak különböző továbbgondolásai egyértelműen azzal a céllal születtek, hogy modernizált formában tovább éltessek a Szent István-i állameszmét. Egyes írásaiban ugyan maga is fölvetette, hogy a nemzeti kisebbségi egyenjogúság garanciáin túl elérkezett a kisebbségi autonómia biztosításának ideje, amely a régió (Kárpát-medence, „Dunatáj”, „Dunavölgy”) népei számára a békés együttélés közjogi kereteit biztosíthatná. Ugyanakkor visszatérő módon a magyar hegemonia, a történelmi előjog különböző fölemlítésével nem tudta átlépni azt a határt, amit a kelet-közép-európai nemzeti mozgalmak és nacionalizmusok érdemben akceptálni tudtak volna, így Ottlik „ajánlata” az érintettek számára nem volt „versenyképes”.

M A C S K Á S I P Á L

MACSKÁSI PÁL, AZ ERDÉLYI MAGYAR VÉRBÍRÓ

VERESS EMŐD

Folyamatban lévő kutatás alapján próbálok megrajzolni egy portrét, úgy, hogy a Macskási Pálról mint személyről rendelkezésre álló adat – legalábbis ebben a pillanatban – nagyon kevés. Fényképünk sincs róla. A sepsiszentgyörgyi *Háromszék* napilap egyik száma tévedésből egy magyarországi „vérbíró”, Vida Ferenc fotóját közölte úgy, mint a Macskásiét (2012. október 27-én).

AMIT JELENLEG róla tudunk, kétféle forrásból lehet összeállítani: az általa vezetett perek irataiból és az 1956 után meghurcolt túlélők emlékirataiból. A visszaemlékezők szerint Macskási eredeti foglalkozása szabó, szabóság vagy mellényszabó volt, aki jogi képesítést „gyorstalpalón” szerzett. A képesítés kifejezést szándékosan használok, mert a proletárdiktatúra korszakában a korábbi bírói karból sokakat nem tartottak alkalmasnak arra, hogy az új, elnyomó rendszer érdekeit kiszolgálják, ezért a jelentkező káderhiányt úgy pótolták, hogy tanfolyamszerű képzésen, rövid idő alatt rendszerhű „jogászokat” kreáltak. Tunyogi Csapó Gyula ügyvéd visszaemlékezései szerint pedig „rendeztek egy hat hónapos jogi iskolát a bírói és ügyészi kar részére. Ott is számszámmal, az arányszámuknak megfelelően voltak magyarok. Az volt a feltétel, hogy nem lehetett nagyobb végzettségük négy középiskolánál, mert az egyiket, aki a legjobb volt az évfolyamon, egy Szőlősi nevezetű nőt, kinevezték a zilahi törvényszék elnökének. Pár évi bíraskodás után rájöttek, hogy becsapta a pártot, mert érettségivel iratkozott be ebbe az iskolába, ezért kivágták az állásából...”

ILYEN JOGI TANFOLYAMON lett szabóból jogász Macskási Pál. Nagy Benedek (egyik elítéltjének) visszaemlékezése szerint ő már látta Macskásit a Bolyai épületében, amikor a „gyorstalpaló” jogászképzés alatt megjelent vizsgázni. Katonai egyenruhában jelent meg, nagyon izgult és izzadt, feltűnő jelenség volt, hogy egy meglelt férfi, egyenruhában itt izzad és izgul a vizsgáztató tanár ajtaja előtt.

AZ 1952. ÉVI román Alkotmány 65. cikke szerint „a törvényszékek megvédik a népi demokrácia rendszerét és a dolgozó nép vívmányait; biztosítják a népi törvényességet, a nép tulajdonát és az állampolgárok jogait”. A szabályozás

Nagy Benedek

tulajdonképpen azt rögzítette, hogy a bíróságok is az elnyomó diktatúra szolgálatába álltak. A törvényszék („tribunal”) kifejezés használata nem mai értelmében értendő, akkor valamennyi bírósági szintet Romániában törvényszéknek nevezték (Legfelsőbb Törvényszék, tartományi törvényszékek, népi törvényszékek, katonai törvényszékek stb.). Vagyis minden bíróságot a diktatúra szolgálatára rendelt és eszköznek tekintett nemcsak a pártvezetés, hanem még az alkotmány szövege is. A bíróságok – a bírók, népi ülnökök, ügyészek jelentős része – kiszolgálták a diktatúrát.

A MACSKÁSI TÍPUSÚ jogászokra pontosan azért volt szükség, hogy mindent skrupulusok nélkül végrehajtó eszközei legyenek a rendszernek. „Macskasi Pavel” tágabban is értelmezhető jelenség képviselője, olyan más katonai bírakkal együtt, mint Alexandru Petrescu, Lazăr Tudorache, Fekete Constantin, Văleanu Viorel, Koszta Emeric. Alexandru Petrescu például 1945 előtt több kommunistaellenes perben ítélezett. Az új rendszer viszont nem bosszút állt rajta, hanem a kiszolgáltatott embert az eszközévé tette. Ő elnökkölt például a parasztpárti vezetők, Maniu és Mihalache perében (1947). 1977-ben, 82 évesen hunyt el.

MAGYAROK IS VOLTAK a diktatúra aljas ember-eszközei között bőven, a bíróságokon vagy a titkosszolgálat kötelékében. A román etnikai elem kiszorító térnyerése a diktatúra későbbi fejleménye.

MACSKÁSI SAJÁTOSSÁGA, hogy magyarként számos magyar vonatkozású politikai perben ítélezett. Egyik elítéltje, Nagy Benedek szerint egy nyers, paraszt, erőszakos, durva, ötven körüli ember volt. Igen, mondhatjuk, hogy ő egy erdélyi magyar vérbíró. Mivel lehet rászolgálni a vérbíró minősítésre? A diktatúra szolgálatában hozott, indokolatlan halálos ítéletekkel. A vérbíró legitimálja, az igazságszolgáltatás kellékeivel, formáival, rítusaival szentesíti a közönséges gyilkosságot. Amelyek célja semmi egyéb, mint a politikai ellenfelekkel szembeni leszámolás, az ellentétes vélemények elhallgattatása, az általános megfélemlítés. Ha a társadalom háta mögött „a vérbíróság pallosa villog”, akkor az a társadalom jó eséllyel megtörik, meghunyászkodik, engedelmeskedik. A kivégzések mellett a börtönbüntetés is a megfélemlítésnek, az egyéni

akarat megtörésének a módszere volt. Macskási katonai bírói pályafutása alatt mindkettőből – halálos ítéletből és börtönbüntetésből – bőven osztogatott. Kiszolgálta a hatalmat, joggal, igazsággal mit sem törődve. A vérbíró kifejezés a magyar történelmi tapasztalatban egyébként korábbi, mint a szovjet típusú diktatúra világa. A fogalom a pozsonyi vésztörvényszékhez (1673–1674) vagy az eperjesi vértörvényszékhez (1687) köthető.

TUNYOGI CSAPÓ GYULA ügyvéd visszaemlékezése szerint Macskási „aranyospolyáni születésű volt, és mint szabósegéd került be az államvédelem vagy a hadsereg szolgálatába. Egyből kinevezték katonai törvényszéki bírónak, őrnagyi rangban, de először Temesvárra, ott kezdte meg a működését. Túlságosan vonalas volt. Nem is volt meg neki az elnökséghez szükséges tapintata és tudása, hiszen csak azt a hat hónapos jogi iskolát végezte el, ami »alkalmassá« tette őket a népbírói funkcióra. Onnan emelték ki, és aztán katonai törvényszéki bírónak. Őrnagyi rangban kezdte, és láttam olyan temesvári ítéletet, amikor még csak őrnagy volt. Amikor később más perekben tárgyaltam vele, már alezredes volt...” Aranyospolyán ma Torda város része.

MACSKÁSI AZ 1956-OS magyar forradalom utáni romániai megtorlásnak volt a fő alakja. Érdekes, hogy egy másik államban, Magyarországon zajlott forradalmat megtorolnak Romániában, ahol nem zajlott le forradalom. Kétségtelen és erős szimpátia kísérte a magyarországi eseményeket, elsősorban az erdélyi magyarság részéről, de románok is voltak, akik csodálták és várakozással tekintettek a magyarországi eseményekre. Érdemes áttekinteni néhány ilyen erdélyi magyar vonatkozású politikai pert, amelyekben Macskási ítélkezett. Még mindig kellőképpen feldolgozatlan (tudományos kutatásért kiáltó) témáról van szó. Ezekben a perekben keresztül tudjuk megragadni Macskási „szakmai” tevékenységét. Ez „csak” válogatás Macskási pereiből, néhány kiválasztott per rövid foglalata, de amelyek összességükben megvilágítják a hadbíró Macskási szerepét az 1956 utáni megtorlásokban.

A „SZOBOSZLAY-PER” – Szoboszlai Aladár katolikus pap volt. A rendszerrel szemben kritikusan nyilatkozott, felfüggesztették papi tevékenységét, és ezt követően jogellenesen gyakorolt papi hivatásért el is ítélték, rövid időt börtönben is töltött (1954). Szabadulása után a Keresztény Dolgozók Pártjának megalapításával, illetve román–magyar konföderáció létrehozásának álmával kezdett szervezkedni. Egyik társa ebben a tevékenységében Alexandru Fîntînaru aradi román ügyvéd lett. A magántulajdon visszaállítása (elvett gyárak visszaszolgáltatása, 500 hektárig az államosított földek visszaszolgáltatása) mellett a „részvényesítés” is szerepelt, azaz a vállalkozás nyereségéből is juttatni kívánt dolgozói részvények révén a munkavállalóknak. Arad mellett Csíkszereda volt a mozgalom egyik központja. 1956-ban (augusztusban, majd októberben) forradalom kirobbantását tervezték. A rendszerellenes lázadás szándéka talán valós lehetett; szervezettségük azonban alacsony színvonalú, és az esetleg tervezett

Szoboszlai Aladár

fegyveres akciókat ténylegesen nem is indították el. A szervezkedésre viszont hamar felfigyelt a Securitate. Jelentős kérdés, hogy ez a fegyveres felkelési terv milyen mértékben a Securitate „ötlete”. Konceptiós perben, ahol – amint látni fogjuk – a kulcsfontosságú résztvevőkből senki sem él, nehéz elválasztani a valóságot a perben kialakított koncepciós elemektől, koholmányoktól, mesterségesen felépített, akár kínvallatással alátámasztott vádaktól. Az egyik életfogytiglanra ítélt visszaemlékező szerint „az 1954-es enyhüléssel kapcsolatban fölcillant a kelet-európai országokban a többpártrendszer lehetősége vagy álma. Mi és mások is készülni akartunk egy ilyen lehetőségre. Kidolgoztuk egy keresztényszociális ideológián álló párt alapszabályzatát, amelyet egy aradi román ügyvéd, Fintînaru Alexandru foglalt jogi formákba. Lényeges alapgondolata: az erdélyi románok–magyarok közös tömörülése és szoros szövetség kialakítása Magyarországgal, a megbékélés érdekében. Mindez: szabad választások esetében. Nem tettük fel a kérdést: hogyan történik majd a rendszer megváltoztatása. Mi azonban készen akartunk lenni. A rendszer erőszakos megdöntését semmilyen formában sem terveztük. Nem is tervezhettük. Ez nevetséges gondolat lett volna, hiszen ötvenhat embernek (ennyien voltunk vádlottak) egyetlen elrozsdásodott revolvere volt és egy 1848-ból származó ágyúgolyó, mely Tamás [Imre temesvári tanító] kertjében volt elásva. Ki is végezték miatta. A tárgyaláson mégis a fegyveres összeesküvést hangsúlyozták. A kihallgatási jegyzőkönyv és a komédia-tárgyalás forgatókönyve is ennek kiszínezésére irányult.” Több mint 300 személyt tartóztattak le 1957-ben. A nagyszabású perben – amely Temesváron zajlott – Macskási tizenegy embert ítélt

halálra. Öt embert életfogytiglanra (például Ferencz Béla Ervin ferences szerzetest), és több tucat embert börtönre és kényszermunkára ítélték. A halálos ítéleteket – egy kivételével – végre is hajtották. A kivégzésekre 1958. szeptember 1-jén került sor Temesváron. Lelőtték Szoboszlai Aladárt (római katolikus lelkész, élt 33 évet), Huszár Józsefet (volt földbirtokos, élt 45 évet), Alexandru Fintinarut (ügyvéd, élt 63 évet), Lukács Istvánt (kereskedő, élt 38 évet), Orbán Istvánt (tisztviselő, élt 58 évet), Tamás Imrét (tanító, élt 50 évet), Tamás Dezsőt (tisztviselő, élt 57 évet), Kónya Istvánt (ügyvéd, élt 43 évet), Ábrahám Árpádot (római katolikus lelkész, élt 44 évet) és Orbán Károlyt (volt földbirtokos, élt 70 évet). Ma sem tudjuk, hol vannak eltemetve. Draganita Mogyorós Mária halálos ítéletét életfogytiglanra változtatták. Olyanokat is elítéltek, akiket megpróbáltak beszervezni, de ezt elutasították. Őket azért, mert nem jelentették a szervezkedést. Mert egy ilyen, a mozgalomba beszerző találkozássra el sem ment, Farkas Pál nyolc év börtönbüntetést kapott Macskásitól, mert gyanús kellett volna legyen a meghívás és azt jelentenie kellett volna.

A „*BOLYAI EGYETEM PEREI*” – A Bolyai Egyetemen október 23-a után röpcédulák jelentek meg, majd néhány hallgató (Várhegyi István, Koczka György, Páskándi Géza, Nagy Benedek) egy memorandumot („határozati javaslatot”) szerkesztettek, amelyben a külföldre járást, új ösztöndíjrendszert, népi kollégiumok felállítását, a magyar történelem oktatását kérelmezték. A dokumentum hivatalos úton már nem is juthatott el az egyetemi vezetéshez, mert a Securitate lefoglalta. A rektor, Bányai László megtiltotta, hogy a november 1-jére tervezett Házsongárdi temetői megemlékezést megtartsák. Dávid Gyula tanársegéd vezetésével mégis több hallgató részt vett a világitáson a temetőben. Dávid Gyulát hét, Páskándi Gézát hat év börtönbüntetésre ítélte Macskási nyilvános izgatás miatt. Szintén, több perben Macskási ítélte el a memorandumot szerkesztő és a temetőbe kivonuló hallgatókat. Egyikük, Nagy Benedek visszaemlékezése szerint a per egy napot tartott, reggel tíztől estig, védő tanúkat nem engedélyeztek, őket is alig engedték szóhoz jutni. „Az apám, Nagy András orvos, ott ült a hallgatóság soraiban, és egy noteszbe próbálta feljegyezni, hogy mivel vádolnak engem, a fiát mivel vádolják. Egyszer csak rákiabált Macskási, tört románsággal, hogy „Ne készítsen jegyzeteket, mert maga is a vádlottak közé jut!” (Să nu faceți notițe că ajungeti și dumneata în boxă!). Erre apám abbahagyta a jegyzetelést. A per egy teljesen megrendezett semmiség volt. Én arra emlékszem, hogy Nemes Pista, aki az én ügyvédem volt, mennyire félt, hogy dühöngtem magamban, mert én jobban tudtam volna védeni magam, mint ahogy ő engem védett. Megfélemlített ember volt. A per alatt a diákok bedobáltak nekünk, a vádlottaknak elkülönített részbe csomag cigarettákat, ibolya- és hóvirágcsokrocskákat. Nem volt amivel rágyújtunk. Macskási a végén, amikor lejárt a tárgyalás, és kituszkolták a fegyveres katonák a nézőket, akik bent voltak a teremben, odajött hozzánk. A kezében volt egy kupak nélküli nagy sárgaréz öngyújtó. Úgy félrebeszélte, hogy ne hallja, ha valaki még bent lett volna a teremben: »Fiúk, én nem tehettem semmit. Ez így volt megírva.« Amire aztán Várhegyi István azt

Sass Kálmán

mondta: »Szégyellje magát«. És nem fogadtuk el a tüzet sem, pedig nagyon viszkett nekünk, hogy rá tudjunk gyűjtani.” Várhegyit hét, Nagy Benedeket öt, Koczka Györgyöt három évre ítélték.

„SZÉKELY IFJAK TÁRSASÁGA” – Sepsi-szentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium néhány tanulója, az 1956-os magyar forradalom hatására megalapította a Székely Ifjak Társaságát. „Titoktartási szerződést kötöttek, és mindegyikük elmondta az ünnepélyes esküt, ebben szerepelt, hogy mindent megtesznek az erdélyi magyarság fennmaradásáért és Magyarországhoz csatolásáért.” 1957. március 15-én „szörnyű” tettet hajtottak végre: az 1848-as forradalom emlékművét titokban megkoszorúzták. A román titkosszolgálat kereste

a koszorúzókat, de nem sikerült őket leleplezni. „Ez volt az első koszorúzásunk, az első megmozdulásunk, és megpróbáltuk elhíttetni magunkkal, hogy mégis csináltunk valamit” – emlékezett később az egyik résztvevő. A következő évben, 1958-ban viszont nem sikerült megismételni a cselekményt: elkapták őket. Macskási a kiskorú diákokat, a félig játék, félig komoly szervezet kilenc tagját sújtotta ítéletével. Szalai Andrást 18 évre, Szabó Lajost 15 évre ítélte, többeket ennél rövidebb időtartamra. Ahogy a vádirat rögzítette, „A banda tagjai sovinszta elvakultságukban nem átalloztak 1957. március 15-én titokban koszorút elhelyezni a ’48-as emlékmű talapzatára, de az ’56-os magyar ellenforradalmárok emlékére”. A börtönben a letartóztatott fiatalokat rendszeresen verték és kínozták.

AZ „ÉRMIHÁLYFALVI CSOPORT” PERE – Erre a perre szintén az 1956-os magyar forradalom furcsa romániai megtorlásának következményeként került sor. 31 személyt ítélték el, hármat halálra, államellenes összeesküvésért. A magyar forradalommal szimpatizáló két érmihályfalvi fiatal, Reisz Ferenc és Bircze János kommunistaellenes rölapokat készítettek. A Securitate azonban azonosította őket, és 1956 novemberében letartóztatták mindkettőjüket. Kínvallatás során azt mondták, hogy Sass Kálmán református lelkész utasítására cselekedtek. A Securitate rég félre akarta állítani Sasst, ezért valószínűleg mesterségesen kényszerítette ki és alkotta meg ezt a „tényállást”, koncepciót. A fiatalok azt „vallották”, hogy a röpcédulázással forradalom kiobbantását és Erdély

Magyarországhoz történő csatolását célozták. A „mozgalomnak” fasiszta színezetet is adtak, mert Sass Kálmán és más gyanúsítottak a Nyilaskeresztes Párttal vagy a Rongyos Gárdával álltak volna kapcsolatban. 1957 elején a „mozgalom” tagjait le tartóztatták. A pert Nagyváradon folytatták le. Az ítélet 1958 szeptemberében született meg. Három személyt: Sass Kálmánt, Hollós István jogászt és Balaskó Vilmos református lelkészt halálra ítélték. Hollós bírói kinevezését a háború miatt nem töltötte be, a szovjet típusú diktatúra alatt tanárként dolgozott. Hármukat Szamosújvárra szállították. Balaskó esetében a kegyelmi kérvényt elfogadták, és büntetését életfogytiglani kényszermunkára változtatták. Sass

Sass Kálmán családjával

Kálmánt és Hollós Istvánt viszont 1958. december 2-án kivégezték (lelőtték őket). Sass 54, Hollós 52 éves volt. Nyughelyük ismeretlen. Ezek a halálos ítéletek szintén Macskási névéhez kapcsolódnak. Összesen 31 személyt ítélték el a perben: a három halálos ítélet mellett kilenc életfogytiglant szabtak ki, a többieket 5–25 év közötti kényszermunkára ítélték. Sass Kálmán családját a Bărăganba deportálták: kilenc évig éltek deportálva, és csak hazatértük után tudták meg, hogy Sass Kálmánt kivégezték.

A SZABADSÁGRA VÁGYÓ IFJAK(SZVI) pere – Ez a diákszervezkedés is az 56-os magyar forradalom hatására indult el Nagyváradon. A szovjet csapatok romániai kivonását, a diktatúra felszámolását szerették volna. A csoport egyik tagja Tasnádon, amikor megszűntették az esti líceumban a magyar nyelvű oktatást, *Tanulni akar a magyar ifjúság* szövegű röpirattal plakátolta tele a várost. Őt, Bikfalvi Györgyöt 1961-ben tartóztatták le. „Elkezdődött a házkutatás: felforgatták a házat, a legaljasabb módon. A szekrényből mindent kihajigáltak, sáros lábbal végigtapostak a vasalt ruhákon, a szalmazsákból a földre szórták a szalmát. Már az autóban verni kezdték a fiút.” A Securitate felderítette az „összeesküvést”. Mivel a letartóztatásuk alatt legtöbben nagykorúak lettek, nagykorúként jártak el velük szemben. Macskási Pál Kolozsváron 59 magyar fiatalot összesen 540 év börtönre ítélt.

„NAGY SÁMUEL-PER” – Marosvásárhelyen egy vendéglőben Nagy Sámuel a barátaival ivott (1958. február 24.). Nagy és társai az akkor Romániát meglátogató Kádár Jánost és a rendszert kritizálták, és Nagy – az 1956-os forradalom

Orbán László

leverésére utalva (Nagy Imrét később, 1958 júniusában végezték ki) – felkiáltott: „Adjatok egy karabélyt, hogy lőjem le azt a hóhért!” 1958. június 15-én Macskási Pál Nagy Sámuel idegen államfő elleni merényletre készülését életfogytiglanra, kocsmai ivótársát, Velicsek Andrást a merénylet (tervének) fel nem jelentéséért tíz évre ítélte. Nagy Imrét Budapesten másnap hajnalban végezték ki... Ráadásul az ügyesség fellebbezett, és Velicsek ítéletét szigorítva 25 éves börtönbüntetésre módosították.

„EMISZ”-PER – Az 1956-os események hatására alakult meg az Erdélyi Magyar Ifjak Szervezete is Brassóban. Bűnlajstromukon az szerepelt,

hogy például Fehéregyházán koszorúztak és megemlékeztek az 1848–49-es forradalom hőseiről. Orbán László, az EMISZ alapítója szerint körülbelül a következőket tette a szervezet: „a konfirmándusok újra népviseletben állottak az Úr asztalához [...], fékeztek a vegyes házasságokat, írásban és szóban serkentették a nemzeti öntudatot, amely elsőrendű üggyé vált, számos ifjú és szépkorú immár büszkén vallotta magát magyarnak. Színjátszó csoportok, kórusok alakultak ebben a szellemben [...]. Fehéregyházán 1957. március 15-én fényes nappal, a Securitate ügynökeinek vizslató tekintetétől kísérve, Petőfi Sándor emlékére és tiszteletére másfél órás műsort tartottak a turulmadaras emlékműnél.” Céljuk volt dokumentálni az erőszakos kollektivizálás során történt túlkapásokat. Brassó a magyarság szempontjából szórvány, és a vegyes házasságok nagy száma az asszimiláció útján történő eltűnés képét vetítette előre, ezért próbáltak a vegyes házasságok ellen felszólalni a tagok ismerősi, baráti körben. Székelyföld vonatkozásában a magyarságtudatot erősítő kulturális programban gondolkodtak. 1958-ban 77 EMISZ-„tagot” tartóztattak le Brassóból és Háromszékről. Harai Pál Brassóban volt római katolikus lelkész. Az EMISZ-perben „társadalmi rend ellen szervezkedő csoport feljelentésének elmulasztása vádjával” 1959. március 19-én tíz év börtönbüntetésre ítélte Macskási. A tárgyalás Marosvásárhelyen zajlott. Ebben a perben ítélték el Opra Benedek brassói középiskolai tanárt is. A perben összesen több mint 1100 évnyi börtönbüntetést osztottak ki. Harai Pál úgy fogalmazott, hogy „nem hős vagyok, hanem áldozat. Ebben az egész kirakatperben csak egy szereplőcske...” Harai Pál ténylegesen a letartóztatása után hallott először az EMISZ-ről. Az EMISZ vezetője, Orbán László, 25 év börtönbüntetést kapott.

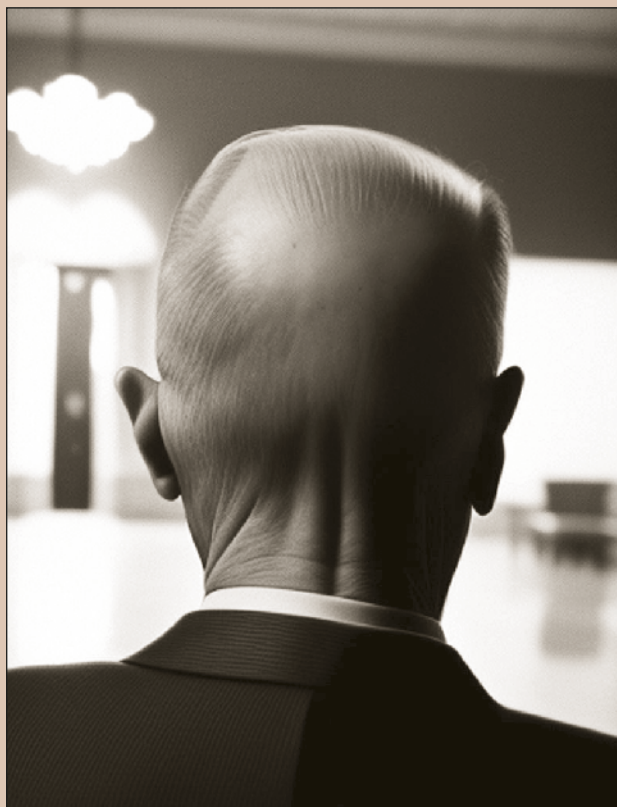
56-os elítéltek a szamosújvári temető kertben, Rózsa Sándor sírjánál

A BÖRTÖNÖKBŐL Macskási áldozatai közül sokan az 1964-es amnesztiával szabadultak: megkínzottan, megtörtén, betegen. Volt, aki a börtönben halt meg. A fenti, nagyon vázlatosan összefoglalt perek csak a legismertebbek Macskási tevékenységéből, de „munkásságának” teljes térképe még nem készült, készíthetett el. Meg lehet rajzolni Macskási Pál portréját néhány általa levezetett per, kiszabott ítélet révén? Igen is, meg nem is. A perek helyszíne szerint mozgott: Kolozsváron, Nagyváradon, Temesváron, Marosvásárhelyen ítélezett. Ő volt a jelen kötetben szereplő Dobai István perében is a hadbíró.

TUNYOGI CSAPÓ GYULA ügyvéd arra is visszaemlékezett, hogy egyszer Macskási, akivel az utcán találkozott, elmesélte egy szörnyű napját. Temesváron halálra ítélt egy szerbet a titoizmus elleni harc időszakában. Alig öt nap múlva, hazafelé menet a rendőrség épületében lévő lakásában, a bejáratnál viszontlátta az általa halálra ítélt embert, akiről azt hitte, hogy ki is végezték. Kísértet? Nem, valóság. Macskási szörnyen megijedt, mert azt hitte, hogy azért jött, hogy számonkérje az elítélését. Nagy rohanva bement a lakásába, és telefonon kérdezte a rendőrséget, hogy került oda az az ember. Amnesztiát kapott, hangzott a válasz. Igen, egy vérbírónak az amnesztia rémisztő. A sors bosszúja – elképzelve vagy valóban – az egykori politikai elítéltek között keringő legendáriumban is rögzült. Nagy Benedek azt mesélte el, hogy Macskási lakása környékén, Kolozsváron volt egy gyógyszertár. A gyógyszertáros mondta, nem közvetlenül Nagy Benedeknek, hanem valakinek, hogy Macskási élete utolsó hónapjaiban marokszámra vásárolta a nyugtatókat tőle. Csiha Kálmán (a későbbi református püspök) pedig, akit szintén ő ítélt el, úgy tudta, hogy Macskási nagy kínok

között, súlyos betegségben hunyt el. „Azt mondják, önkívületi perceiben az elítéltekkel hadakozott.” Volt, aki börtönben vagy kényszermunkatáborban vélte felismerni Macskásit. A Szoboszlai-per egyik elítéltje, Ferencz Béla Ervin Ferenc-rendi szerzetes pedig így vallott: „Elmentem a sírházhoz, s azt mondtam ott: engem küldtél a halálba, te haltál meg előbb, nehéz lehet ítéletre Isten elé állnod, te hóhér! Ennyit meg kellett tennem, még ha tudom, hogy meg kell bocsátanom ellenségeimnek is. Még Macskásinak is.”

MACSKÁSI PÁL HADBÍRÓ őrnagy, majd alezredes volt, de tulajdonképpen eszköz, hóhér a szovjet típusú diktatúra szolgálatában. Vértbíró.

T U N Y O G I C S A P Ó
G Y U L A

TUNYOGI CSAPÓ GYULA, A VÉDŐÜGYVÉD

VERESS EMŐD

I 915. augusztus 13-án született Bádokon, Kolozs megyében, ahol dédapja és nagyapja református lelkészek voltak, édesapja pedig gazdálkodott. „Nagybirtokosként” a szovjet típusú diktatúra idején meghurcolták, kényszerlakhelyre telepítették.

TUNYOGI CSAPÓ GYULA Bádokon, majd Kolozsváron tanult, és a Ferdinánd Egyetem jogi karára iratkozott be. Egyetemi éveire úgy emlékezett, hogy egyik legkiemelkedőbb professzora a szintén erdélyi Traian Pop volt, büntetőjogász, aki páratlan szorgalommal összegyűjtötte Európa minden büntetőjogi munkáját, és így állította össze a tankönyvét, három kötetben. Szintén kiemelkedő oktatóként emlékezett Negrea Camilra, a polgári jog professzorára, Erceára, a román kereskedelmi jog tanárára, Poruțiu professzorra, az erdélyi kereskedelmi jog tanárára. Romulus Boila volt az alkotmányjog, Emil Hațieganu a perrendtartás professzora. A római jog tanára, a regáli Cătuneanu viszont a Vasgárda egyik vezető ideológusa volt. De ennek ellenére a vizsgákon rendkívül objektív ember: nála minden zsidó és minden magyar átment, aki tudott. Ahogy Tunyogi Csapó fogalmazott: „Rendkívül objektív ember volt, dacára annak, hogy a szélsőnationalista nézetek híve volt.” A jogi karon egyetlen magyar anyanyelvű tanár sem volt. De, érdekesség, hogy Tunyogi Csapó szerint a titkár magyar volt, egy Szatmári nevezetű, akiben megbízott a tanári kar. És volt még egy magyar nő is a titkárságon, Nyágulyné, valamint a négy altisztből kettő szintén magyar volt.

A KOLOZSVÁRI ROMÁN EGYETEMEN tanuló magyar joghallgatók (nem túl sokan) magyarságuk miatt nem buktak meg. Voltak, akik különböző professzorok szemináriumán dolgoztak is: de már az, hogy kinevezett tanársegédek legyenek, kizárt dolog volt. Tunyogi Csapó visszaemlékezéseiben azt is rögzítette, hogy az első magyar bírói kinevezésre 1938-ban került sor, amikor Dóczi Ferencet első magyarként kinevezték bírónak. A régi bírói karból átvettek ugyan néhány embert, aki hűségesküt tett, de a túlnyomó többség – még a trianoni szerződés aláírása előtt megkövetelt hűségesküt – megtagadta. Új bíró kinevezésére 1938-ig egyáltalán nem került sor. Dóczi volt a fehér holló.

Traian Pop

TUNYOGI CSAPÓ GYULÁT 1938-ban besorozták a román hadseregbe. „A katonaságom úgy kezdődött, hogy behívtak mindnyájunkat, akik érettségivel rendelkezünk, Ploiești-re, tiszti iskolára. Ez volt a szabály. Azonban akkor egyetlenegy magyart sem tartottak meg a tiszti iskolában, de végig kellett menni a procedúrán. Az én esetemben a bizottság elnöke rám néz, és azt kérdi: milyen vallású vagyok? Mondom, református. *Bun, reformat!* (Azt jelentette, hogy »reformáltak« a tiszti iskolába való bejutástól.) Amikor eljöttem, utánam fut az őrmester. Kiáltja a nevemet, hátranézek: A, *miop!* Mivel szemüveget viseltem, rövidlátónak írt be, elutasító okként. Sem a magyart, sem a szászt '38-ban már nem vették be a román tiszti iskolába.” Katonai szolgálatát ezért Orsován, majd Tasnád környékén teljesítette.

1940-BEN, ÉSZAK-ERDÉLY visszacsatolása után Tunyogi Csapó ügyvéd szeretett volna maradni. A román jog alapján októberben járt volna le az a két év, amelyet a román jogszabályok előírtak a végleges ügyvéddé váláshoz. A magyar jogszabályok szerint viszont új vizsgát kellett volna letегyen. A magyar hadsereg is elkezdett behívókat küldeni, és két év román katonaság után nem volt kedve újra uniformist öltetni. Ezért a közigazgatásban próbált elhelyezkedni, és Nyíró József író pártfogoltjaként a kolozsvári polgármesteri hivatalnál kezdett el dolgozni.

VISSZAEMLÉKEZÉSE SZERINT „a bécsi döntés után nagy volt a menekülés. (Kiutasítások is történtek, ami a kolozsvári román értelmiség nagy részére vonatkozott. Hozzám is jöttek a panaszok, hogy na, ezt is elvették, azt is elvették az állomásra, bevagónírozták, és ment. Ez egy ügyetlenség volt szerintem, mert telefonkönyv alapján szedték össze a névsort, és nyomás kifele. Ez súlyos hiba volt, ezt nem lett volna szabad megcsinálni. Inkább a dél-erdélyiek védelme érdekében az olasz–német tiszti bizottságon keresztül kellett volna intézkedni.) A regátiak mind elmenekültek – a bírói kar nagy része regáti volt, sőt a nagyobbik része volt a regáti, de egy része visszamaradt. Kettőt tudomásom szerint vissza is vettek a magyar bírói karba, Matei Nicolaét és egy másik bírót, Andreit, aki táblabírói besorolást kapott. Meg is érdemelte.”

1942-BEN HÁZASODOTT MEG, a korabeli sajtó szerint a csíkszentsimoni Enged Lajos anyakönyvvezető Judit leányának, a kolozsvári magyar társaságok

bájos, fiatal tagjának esküdött örök hűséget.

ÉRDEKES, AHOGY TUNYOGI CSAPÓ egy igencsak magyarellenes román nacionalistára, uszítóra, Raoul Șorbanra emlékezik. „Hát én az ő házukban laktam mint diák, egy bútorozott szobában. A házukban más nyelvet, mint magyart nem használtak! Șorban Raoul-nak a testvérbátyja, Vili, bejegyzett ügyvéd volt. Átadta nekem a pecsétjét, és azt mondta: csinálj, amit akarsz, írd a nevemet, ahová akarsz! Ilyen viszony volt köztünk. Șorban Raoul-nak én hálás vagyok, mert a jaltai egyezmény után nyolc-tíz nappal jelentkezett a főispáni hivatalban nálam mint barát nálál. Közölte bizalmasan, hogy olvasta Benes levelét (aki ott volt mint megfigyelő), amelyet Maniunak írt. Azt írja Maniunak: Osztozom gyászotokban, ami Besszarába és Bukovina elvesztését illeti, de örömmel közlöm: az egész Erdély a tiétek! Ez a jaltai egyezmény után történt nyolc-tíz nappal. S amikor jelentettem fölfelé, csak röhögtek rajta...”

Emil Hațieganu

A KÖZIGAZGATÁSBAN eltöltött évei alatt is igyekezett a legnagyobb tisztelességgel szolgálni. Amikor egy apahidai román katonatársa, aki egyébként a román hadseregben folyton azért piszkálta, hogy magyar létere miatt ő van élelmezési ügyekkel megbízva, azzal a panasszal kereste meg, hogy a két bivalya közül az egyiket a közjegyző beszolgáltatási kötelezettségre írt elő. Tunyogi Csapó felhívta a jegyzőt, és megkérdezte, igaz-e, hogy az illetőnek két bivalya van, és egyet be kell szolgáltatasson. Miért? A válasz az volt, hogy az illető nacionalista, pofázó ember. Tunyogi Csapó szólt, hogy vissza kell adni a bivalyt. Amikor három évvel később, amikor Észak-Erdély már ismét Románia részévé vált, a vonat a kolozsi alagútnál megállt, a szembejövő vonatról ájtott egy uniformisos vasutas, Tunyogi Csapó bivalyos embere, és Tunyogi Csapót felemelte, és bajtársainak odakiáltotta: Nézzétek, ez volt az az ember, aki a törvényt tisztelte!

A BÉCSI DÖNTÉS idején az erdélyi románság informális vezetője Emil Hațieganu jogászprofesszor lett. Összegyűjtötték a sérelmeket és eljártak az ügyekben. Egy ilyen problémát Tunyogi Csapó vizsgált ki. Magyarmacskásról jött a jelentés, hogy egy román fiút megpofozott egy magyar. Nemzeti gyűlöletből. Tunyogi Csapó kiment a helyszínre, és a panasztevőt és a bántalmazót együtt

találta a kocsmában. Ittak. Amikor beszámolt erről Hatieganunak, akkor az elmosolyodott, de továbbra is kérte a konkrét panasz elintézését. Hanem megy az olasz–német tiszti bizottsághoz, s ha ott sem intézik el, akkor egyenesen Berlinbe vagy Rómába küld táviratot. Az idős Tunyogi Csapó, már a rendszerváltás után visszaemlékezve, akkori tapasztalatai alapján fogalmazta meg: „Ez, ami hiányzik máma az RMDSZ-ből, hogy egyének ügyeivel nem foglalkoznak.”

MIELŐTT A SZOVJET HADSEREG bevonult Kolozsvárra (1944. október), a feleségét, aki második lányukkal volt várandós, bevitte Mátyás Mátyás szanatóriumába (1919 előtt egyetemi pályát kezdett, majd 1945 után folytathatta tudományos munkásságát; neves orvosprofesszor). Mátyás úgy vállalta a befogadást, hogy ha szól a sziréna, akkor Tunyogi Csapó azonnal megy segíteni a betegeket levinni a pincébe, mert nincsen embere. A megyeháza és a szanatórium között a távolság motorkerékpárral egy perc volt. A sziréna még be se fejezte a jelzést, amikor ő már ott volt és végezte a munkát. A gyermek belázasodott, és október 11-én ilyen állapotban volt a család. Mátyás Tunyogi Csapót is bent tartotta a szanatóriumban, mert szedték össze az embereket az utcán. „Innen nem mozdul ki” – mondta Tunyogi Csapónak. „Ha netalántán név szerint keresnék, mert voltak listák, amiket az itteni románok állítottak össze, akkor rohanjon a műtőbe, és én felvágom, de innen nem engedem ki. Tudom, magát nem fogják keresni.” Mint ahogy Tunyogi Csapót nem is keresték. Több ezer embert viszont elhurcoltak. Észak-Erdély visszacsatolása után az 1940–1944 közötti tisztességes, törvénytisztelő magatartásának hatásai egész életében tartottak.

EGY IDEIG MÉG A KÖZIGAZGATÁSBAN dolgozott (1946), majd régi álmához, az ügyvédi praxishoz tért vissza 1947. január elsejétől. De 1947-ben már öcscsét kényerült védeni: „Öcsém is ’47-ben ment át Debrecenbe rokonlátogatóba, s elkapták visszafele jövet. A zilahi őrsre hozták, és katonai törvényszék elé állították... A katonai törvényszék elnöke előtt, aki Barbu névre hallgatott, és perpektül beszélt magyarul, ez volt a védelmem: Elnök úr. Fiatal ember, húszéves, ott maradt a szeretője. Értsük meg, itt nincs politikai dologról szó. Na jó, azt mondja, akkor adok kétezer lej büntetést. Hát az semmi se volt akkor.”

EGYÉBKÉNT 1947-TŐL 1949-IG főként polgári perekkel foglalkozott, akárcsak 1940 előtt is. „Ebben a kérdésben nagy jártassággal bírtam. A bűnügyek, a nagy bűnügyekben való védelem ’40 előtt általában román monopólium volt. Amíg volt polgári élet, polgári perek, ’49-ig, én bűnügyet nem vállaltam.”

1948-BAN MEGSZÜNTETTÉK az ügyvédi kamarákat, ügyvédi kollégiumokat hozva létre. Az ügyvédeket egy háromtagú bizottság szűrte meg, amelynek Fekete György is tagja volt. Tunyogi Csapót sem vették át, azt sem tudta, miért. Három hónapig munkanélküliként sétált. Az újonnan alakult ügyvédi kollégium román elnöke közölte vele, hogy a kizárását megfellebbezte, illetve a Magyar Népi Szövetség is megfellebbezett kizárásokat. Végül felvették az ügyvédi

kollégiumba. Viszont több magyar ügyvéd veszttette el ekkor a státuszát. Az ürügyek között az ügyvéd múltjának bármilyen vélt vagy valós, az új rendszer szempontjából elítélendő hibája elegendő ok volt a kizárásra. Például ha valakit hivatalból kirendeltek védőnek a népbíróági perekben (és ezt nem lehetett elutasítani), azt 1948-ban már kizárhatják, mint aki „fasisztákat, háborús bűnösöket” védett.

Venczel József

TUNYOGI CSAPÓ ÜGYVÉDI STÁTUSZÁNAK helyreállítása után kényszerből fordul a büntetőperek felé. A szovjet típusú diktatúra idején a magántulajdon drasztikus felszámolása (az államosítás) folytán a polgári perek fokozatosan „eltűnnek”. Az államosítási jogszabályok vonatkozásában – noha alkalmazásuk során számos visszaélés, túlkapás, törvénytelenység történt – nem lehetett peres úton védekezni, mert a vonatkozó jogértelmezés teljesen kizárta a bírósághoz való fordulás lehetőségét.

TUNYOGI CSAPÓ KORÁBBI ÜGYFÉLKÖRE, akinek a földügyeit intézte, kulákok lettek. A kulákperekben kezdte el védőügyvédi tevékenységét. Ahogy Tunnyogi Csapó elmesélte, „előfordult néha, hogy sikerült elérni a felmentést, de az nagyon ritka eset volt. Konkrét esetet említek, hogy megvilágítsam az akkori légkört. Egy derék vajdakamarási gazdát azért állítottak a bíróság elé, mert tavasszal, amikor a kukoricagóréban a kukoricát lefejtette, alul egy réteg megpenészedett. Kulák! A mezőgazdaság kárára történt szándékos szabotázsról van szó. Amikor a bíróság előtt védtem, az elnök szinte megvonta tőlem a szót: Kérem, itt olyan világos minden, nincs miért tárgyaljunk tovább. Melyik gazda engedi, hogy a saját kárára megromoljon a kukorica? – mondja az elnök. Ezek után biztosra vettem a felmentést. Fél óra múlva kihirdetik, hogy két hónap elzárás! Bementem az ítélethirdetés után az elnökhöz: Nem tévedett? Hát mi ez? Kérem, mondja az a két népbíró, aki mellettem volt, azt mondta, hogy kulákokat nem lehet felmenteni! Csak elítélni lehet! És ez két magyar volt... És magyar volt a védencem is.”

ÉS FOKOZATOSAN MEGJELENT védőként a politikai perekben. Az egyik nagy fajsúlyú politikai per, amelyben védőként szerepelt, az a többek között Demeter

Csörgő Lajos

János jogászprofesszor és Csörgő Lajos orvosprofesszor elleni per volt. Mindketten a szovjet típusú diktatúrában hívó, az erdélyi kérdésre az új politikai berendezkedéstől megoldást váró emberek voltak. Csörgő fontos szerepet játszott a Bolyai, majd a marosvásárhelyi Orvostudományi Egyetem megalapításában. A tárgyalás Nagyváradon kezdődött a katonai törvényszéken, de a vádlottak mellett vallottak a tanúk, hogy el sem tudják képzelni, hogy azok hazaárulást követtek volna el... A vád alapvetően az volt, hogy adatokat gyűjtöttek a romániai, erdélyi állapotok negatív voltáról, amelyeket a magyar kormány révén a párizsi béketárgyalásokon kívántak hasznosítani. A tárgyalást, valószínűleg, hogy az a koncepciónak megfelelően legyen lefolytatva, áthelyezték Bukarestbe. Tunyogi Csapó visz-

szaemlékezése szerint „Bukarestben a tárgyalás légköre már rendkívül durva volt... Az első tárgyalást valami formai ok miatt elhalasztották. Amikor vitték ki a vádlottakat, bólintottam feléjük, és ez már elég is volt ahhoz, hogy az őr belém üssön és félrelökjön. Azt akarja, hogy maga is közéjük kerüljön? – mondta. Ez volt a bukaresti légkör...” A vád „preparált” tanúit hallgatták ki. Egyikük Venczel József (1913–1972) szociológus, egyetemi tanár. Csont és bőr volt. Civil ruhában volt, de teljesen szakadtan, rongyosan vezették be. Mivel a vád előző tanúja, gróf Teleki Ádám szóról szóra, versszerűen, monotonon mondta fel a betanított szöveget, és egyáltalán nem volt meggyőző, a bíró, egy tábornok, arra gondolhatott, hogy Venczel lesz az igazi tanú. Tunyogi Csapó szerint viszont a következő jelenet játszódott le:

„– Ismeri a vádlottakat? – kérdi.

– Ismerem, hogyne – felelte Venczel.

– Milyen viszonyban volt velük?

Én, velük viszonyban? Én római katolikus voltam, és vagyok, azok pedig kommunisták! Közöttünk semmilyen viszony sem volt!... Ekkor mutatta meg Venczel Jóska, hogy milyen nagy lélek is ő, és milyen ember maradt továbbra is. Venczel Józsefnek ez a tanúkenti magatartása eredményezhette valószínűleg azt, hogy ő kitöltötte a tizenhárom és fél évet vagy mennyit, és azalatt se csomagot, se levelet nem kaphatott a családjától, teljesen izolált állapotban tartották.”

VENCZELT ÉS TELEKIT is 1951-ben, Márton Áron püspökkel és másokkal együtt ítélték politikai okok miatt súlyos börtönbüntetésre. A legtöbb politikai perben ráadásul választott védő volt, nem hivatalból kirendelt. Pályafutása alatt körülbelül harminc papot, lelkészt védett. Amikor Csőgőr Lajos felesége megkereste, hogy vállalja el a férje védelmét, Tunyogi Csapó azt mondta, hogy Vásárhelyen nagyon jó ügyvédek vannak, miért nem választ onnan védőt? Csőgőrné pedig azt válaszolta: megmondom őszintén, hogy senki sem vállalta el a férjem védelmét. Ezek után nem tagadhatta meg Csőgőr védelmét, akit korábban Kolozsvárról jól ismert. A fellebbezésnél Demeter Jánosné is Tunyogi Csapót kérte fel védőnek. Szintén védő volt a Dobai-per két vádlottja esetében. Dobai István egy olyan memorandumot szerkesztett, amely Erdély lakosságcsereire is alapozott megosztását javasolta Románia és Magyarország között. Dobai vallomása szerint a román hatóságokkal való közlés mellett az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez juttatta volna el a memorandumot. Súlyos hazaárulási pernek tervezték az ügyet. A Dobai-per egyik vádlottja egy zilahi ügyvéd volt, Kertész Gábor (őt nem Tunyogi Csapó védte). A bűne annyi volt, hogy ott volt azon az összejövetelen, ahol Dobai ismertette a memorandumot, amely miatt a csoport tagjait elítélték. Hogy került oda? Tunyogi Csapó úgy emlékezett erre vissza, hogy Kertész szerelmes volt Dobainéba, és azért futott mindig hozzájuk, meglátogatni őket. Szerelmi érzülete vitte bele az ügybe, súlyos büntetést kapott és a börtönben hunyt el. Tunyogi Csapót a Securitate egyik vezetője figyelmeztette, hogy tudják, hogy van három gyermeke, tudják, hogy szereti a családját.

NYILVÁN A VÉDŐÜGYVÉD szerepe a korban sokszorosan korlátozott volt: egyfelől valós eredmény elérése nehéz volt, mert a politikai perek előre kialakított koncepciók mentén zajlottak le. Másfelől a védelemnek minden szavát mérlegelni kellett, mert saját helyzetét is kockáztatta. Hogy ez az ösvény mennyire keskeny volt, azt jól példázza az az eset, amikor Tunyogi Csapó Bencze József zaláni református papot védte, tiltott fegyvertartási perben. „A klasszikus jog szerint *non bis in idem* állott elő, mert egyszer, még két évvel azelőtt, ugyancsak tiltott fegyvertartásért elítélték egy vagy két évre, és most ugyanezért, még egyszer felelősségre vonták! Az történt, hogy a két évre elítélt embert hat hónap múlva minden további nélkül hazaengedték a börtönből. Két évvel később ugyanazért lefogják! De ez alkalommal már minősítették, mert katonai fegyverről volt szó, tőltényekről volt szó, hozzátették még azt is, hogy itt-ott rendszerellenes nyilatkozatokat tett, és ráadásul időközben a törvény is szigorodott. Az ügyet a kolozsvári katonai törvényszék tárgyalta, Vásárhelyre kiszállva. A tárgyalóterem zsúfolásig megtelt. Én a vádlott védelmében felhozom a *non bis in idem* jogi tételt, mire az ügyész, egy Miclea nevezetű ezredes, a kolozsvári katonai ügyészség főnöke, felugrik, és azt mondja: úgy látszik, a védő nem érzi jól magát a védők padján, és a vádlottak közé akar kerülni! Kérem a tárgyalást felfüggeszteni! A múltból tudtam, mi következik: egy Keresztes-Reich nevezetű kollégámat (aki, ha jól emlékszem, éppen Páskándit védte) kilenc hónapig

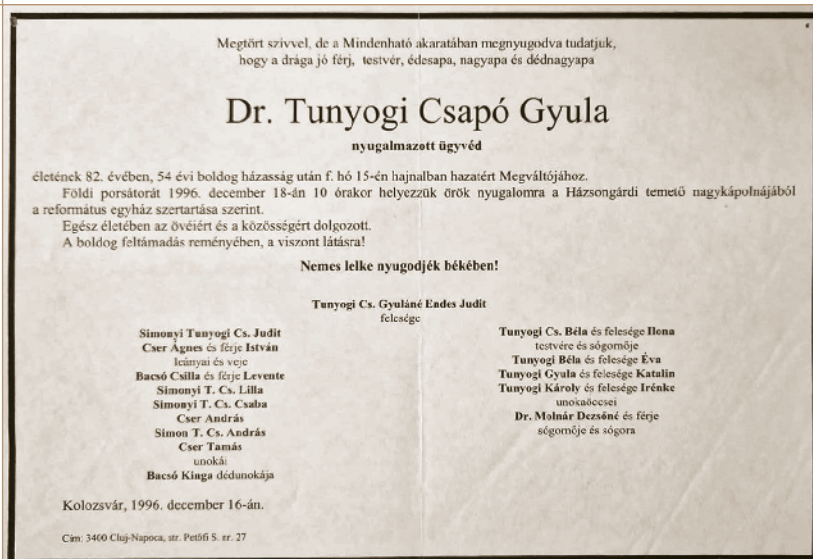
Dávid Gyula

tartották fogva egy hasonló eset miatt, aztán hazaküldték, ítélet nélkül... A bíróság egyórás szünetet rendelt el. Biztosra vettem, hogy ezalatt jön a rendőr, és elvisz. Kitántorgok a tárgyalóteremből, és egyszer csak ketten hátoldalról karon fognak.

KOLLÉGA ÚR, NE FÉLJEN, amit tett, az jogi érv volt. Itt voltunk a hallgatóság között. Ne aggódjon. Hát, látom, hogy Vulcan, az igazságügyi miniszter kádere, és egy Zeimann bukaresti ügyvéd, aki abban az időben az ügyvédek inspektora volt. Ők eltűntek. Egy óra múlva folytattuk a tárgyalást, és mintha mi sem történt volna, a pap tizenöt év börtönt kapott..."

EZ A KOCKÁZAT folyamatosan ott lebegett a feje felett. Amikor Dávid Gyula irodalomtörténészt, akkor a Bolyai Egyetem tanársegédjét védte 1956 után, mind a tizenhét vádpontban kérte a felmentését. Egyfelől megkérdőjelezte a büntetőeljárás szovjet filozófiáját, mert azt mondta, hogy nem számít bizonyítottnak a vádlott bűnössége, ha csak a vádlott beismerésén alapul. Másfelől azt próbálta bizonyítani, hogy a november 1-jei világítás a Házsongárdi temetőben elhunyt írók sírjainál, az nem bűncselekmény. Mivel a döntést a bíróság elhalasztotta, Tunyogi Csapó írásban is benyújtotta érveit. Dávid Gyulát hét évre ítélték. Tunyogi Csapó utólag bevallotta, hogy mennyire nehéz volt a tárgyalás utáni első három nap. „Féltem, hogy bajom lesz, mivel felmentést mertem kérni, és ezt még írásban is beadtam... Találkozom a kollégium elnökével, aki volt ügyész, és volt katonai ügyész, akit máról holnapra kineveztek a kollégium elnökének. (Félős figura volt.) Láttam a tárgyaláson, mondom neki, nem lesz bajom? Nem, kérem! – mondja. Nagyon jogásziasan viselkedett, egyetérttek az álláspontjával, de úgymint elítélik az embert!”

MÁR AZ 1956-OS magyar forradalommal erdélyi fogadtatása miatti megtorlások után, az 1960-as évek legelején az újabb kollektivizálási hullám idején zajlott le Bisztrai Sándor lelkipásztor pere. Anyák napján tartott istentiszteletet, és a szószéken elsírta magát, mert saját édesanyja nem sokkal korábban hunyt el. A templomból kijövő tömeget az aktivisták a kollektív megalakulása céljából szervezett közgyűlésre akarták terelni. A tömeg áttörte a kordont, és senki sem ment el a közgyűlésre. Bisztrai Sándort azért ítélték három és fél évre, mert meggátolta a kollektív gazdaság megalakulását. Tunyogi Csapó hiába mondta

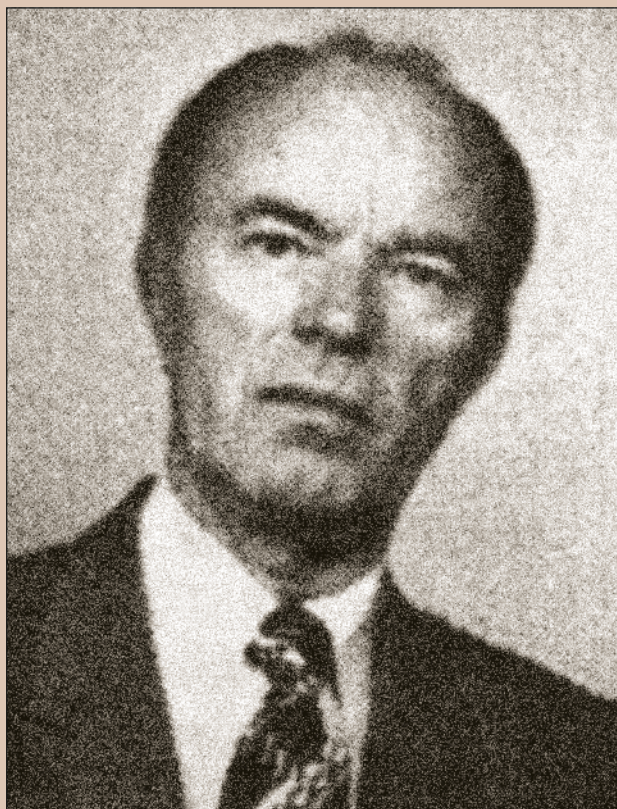

Tunyogi Csapó Gyula gyászjelentője

el, hogy Bisztrai ténykedésének semmi köze nem volt a kollektív megalakításának a meggátolásához.

TUNYOGI CSAPÓ úgy foglalta össze teljes védőügyvédi munkásságát, hogy ő elmondott mindent. Csak nem vették figyelembe. Szakmai tragédia ez, de emberi magatartásból kétségtelenül jól vizsgázott. „A román kollégáknak az tetszett, hogy pontosan úgy védtem a románokat, mint ahogy a magyarokat. (Egyszer még egy vasgárdistát is védtem.) Azt hitték, hogy én csak a magyarokért állok ki. A kötelesség, az kötelesség! Meg kell tenni mindent a védelem érdekében, amit a törvény és a körülmények megengednek.”

TUNYOGI CSAPÓ 1977-BEN ment nyugdíjba ügyvédként. 1973-tól viszont az erdélyi református egyházkerület főgondnokaként is tevékenykedett, egyrevészterhebb időkben. A rendszerváltás után, 1996-ban, 81 évesen hunyt el. Amikor megkérdezték tőle, hogyan sikerült mindig erkölcsileg-emberileg tisztának maradnia a jobb- és baloldali diktatúrákban, azt válaszolta: „az Úristen segítségével meg tudtam maradni embernek...”

Ú J V Á R I F E R E N C

ÚJVÁRI FERENC, „MAGYAR JOGÁSZSORS ERDÉLYBEN”

SZENDREI TAMÁS

AZ I. világháború, illetve az azt követő évek visszavonhatatlanul megváltoztatták a világ folyását. Jelen történet kezdetét az 1922-es esztendő jelenti. Az az év, amikor Európa még ébredezett az alig néhány éve véget ért világhéges romjai között, de viselnie kellett az annak keserű következményeit jelentő békediktátumokba foglalt kötelezettségeket is. Ez év áprilisában IV. Károly magyar király alig harmincnégy évesen spanyolnátha-fertőzésben életét veszítette, decemberben pedig Kolozsváron megalakult az Országos Magyar Párt.

ILYEN TÖRTÉNELMI, társadalmi környezetben, március 24-én, Szucságon látta meg a napvilágot Újvári Ferenc, akinek hosszú és példaként szolgáló életútja egészen 2010-ig ívelt, átszelve ezzel a XX. század sorsfordító eseményeit. Jelen írás célját, a kiváló ügyvédként és újságíróként tevékenykedő, a magyar kisebbség jogainak érvényesítéséért egész életében elkötelezetten küzdő dr. Újvári Ferenc személye és munkája előtti tisztelgés jelenti. Az erdélyi magyar jogász, ügyvéd és kisebbségpolitikai író életútja és munkássága fontos szerepet játszott az erdélyi magyarság képviselőjében és jogi harcaiban.

AZ ORSZÁG TERÜLETÉNEK jelentős csökkenése és az erdélyi magyar lakosság elszakítása a történelmi Magyarországtól komoly kihívások elé állította az embereket, köztük Újvári Ferencet is, aki ebben az időszakban cseperedett fel. Az új politikai és gazdasági környezet jelentős változásokat hozott magával, amelyek hatással voltak az emberek életére és kilátásaira.

AZ 1920-AS ÉVEK Magyarországnak politikai és társadalmi hangulata is feszült volt. Az ország elvesztette területeinek jelentős részét, és sokan megküzdöttek az új politikai rendszerrel és az elvesztett identitással. Ez a feszültség és identitásvesztés befolyásolhatta Újvári Ferenc életét és érzéseit is, és hatással volt arra, ahogy a későbbiekben látta és reagált a körülötte zajló eseményekre.

ÚJVÁRI 1922 MÁRCIUSÁBAN, a trianoni békediktátum után két évvel, két hónappal és tizenkét nappal jött a világra, szüleinek hatodik gyermekeként. Apja

A Református Kollégium udvara

földműveléssel foglalkozott. Újvári Ferenc legkisebb gyermekként értelmiségi lett, míg testvérei falusi gazdák maradtak. Gyermekkorra és a Szucságon eltöltött évei nagyban befolyásolták őt, formálták értékrendjét és érdeklődését, és alapvetően meghatározták a későbbi életútját. Az ügyvédi pálya iránti érdeklődését részben apja közéleti szerepvállalása és a gyermekkorában megfigyelt jogi ügyek befolyásolták.

KÖZÉPISKOLAI TANULMÁNYAIT a kolozsvári Református Kollégiumban végezte, majd az akkori I. Ferenc József Tudományegyetem joghallgatója volt. Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem jogi fakultásán olyan neves professzorok hatottak rá, mint Buza László és Horváth Barna. 1944–45-ben a Kolozsvári Magyar Diákszövetség elnöke volt. 1944 decemberében avatták államtudományi doktorrá, azon az egyetemen, amelyet a háború után Bolyai Tudományegyetemként alapítottak újra Kolozsváron.

ÚJVÁRI FERENC KEZDET BEN vármegyei aljegyzőként dolgozott a kolozsvári járásban, majd később jogásként és közjegyzőként tevékenykedett. Munkája során sokat foglalkozott a helyi közösség jogi ügyeivel és problémáival. Felesége

Morvay Irén tanítónő volt, gyermekeik pedig Újvári Ildikó (1947), Újvári Miklós (1950) és Újvári Péter (1956).

MÁR IFJÚ ÉVEIBEN aktívan részt vett a kolozsvári magyar közösség építésében és megtartásában, első publikációja 1943-ban jelent meg az *Ifjú Erdély* folyóiratban, és későbbi, rendszerváltás utáni írásait többek között a *Szabadság*, *Népújság*, *Üzenet*, *Új Magyarország*, *Dél-Kelet*, *Nemzeti Újság* és a *Havi Magyar Fórum* közölte. 1946–1987 között gyakori ügyvédként munkálkodott Kolozsváron, de újságírói tevékenységének nagy részét nyugdíjas éveinek köszönhetjük. Újvári Ferencet nagymértékben befolyásolták a népi írók könyvei és az általuk képviselt népi írói mozgalom.

AZ 1990-BEN ALAPÍTOTT Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt alapító tagja volt, és két éven át országos elnökeként szolgált. Néhány fontosabb cikke: *Erdélyi magyar kezdeményezés* (Magyar Nemzet, 1983. március 18.), *Tőkés László védelmében* (Magyar Nemzet, 1989. október 4.), *Magyar jogászsors Erdélyben* (Kritika, 1990/8), *Nem vállalható a kisebbségi sors* (Erdélyi Magyarország, 1991/11), *Időszerű-e Kós Károly?* (Havi Magyar Fórum, 1993/1) és *Az utódállamok magyarságának megmaradásáért magyar állampolgárságot minden magyarnak* (Nemzeti Újság, 1993. augusztus). Ezek az írások azt mutatják, hogy Újvári Ferenc – saját, jobboldali, kereszténydemokrata világnézetéhez hűen – a végsőig elkötelezett volt az erdélyi magyarság jogaiért és az autonómia ügyéért való küzdelemben. Írásai segítettek felhívni a figyelmet a kisebbség létkérdéseire és a romániai magyarság helyzetére.

LEGFŐBB TÉMÁIT az Erdélyben élő nemzetiségek történelme, a román–magyar helyzet alakulása, a kisebbségpolitika, a kettős állampolgárság problematikája képezték. A 90-es években, illetve a 2000-es évek elején volt a publicisztikában leginkább aktív. Újságírói stílusa rendkívül változatos és cizellált, egy olyan ember képe rajzolódik ki a cikkeit olvasva, aki a nemzeti eszmék jelentőségének hangsúlyozása mellett valódi megoldási javaslatokat is megfogalmazott. Rendkívül bátran, olykor már-már vakmerő hangnemet megütve, ugyanakkor a történelmi tényyszerűségek, valamint a nemzetközi közjogi alapelvek tiszteletben és szem előtt tartásával publikálta azokat a terveket, amelyek az erdélyi magyarság, sőt valójában az Erdélyben élő összes nemzetiség sorsának jobbra fordítására irányultak. Írásaiból kirajzolódik egy kiváló jogász portréja is, hiszen elemzéseit tételes jogi alapokkal és jogtörténeti előzményekkel támasztotta alá.

ÚJVÁRI FERENC, mint a nemzeti eszme mellett elkötelezett erdélyi magyar értelmiségi, a nagy nyilvánosság előtt, széles körű ismertségre egy nyílt levél által tett szert, melyet tizenhat más magyar értelmiséggel együtt írt alá *Tőkés László védelmében* 1989. szeptember 27-én Kolozsváron. Az általa megfogalmazott levélben nem kis kockázatot vállalva érvelt a temesvári lelkipásztor ügyében,

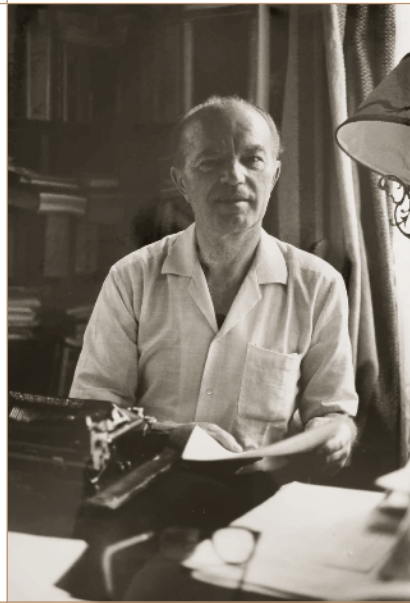

Kolozsvári belvárosi részlet Újvári Ferenc egyetemi éve alatt

amelyben az alulírottak tiltakoztak az ellene elkövetett jogsértések ellen. Fontos szerepe volt tehát a Tőkés László védelmében írt nyílt levél megfogalmazásában és terjesztésében. A levél nagy hatást gyakorolt a közvéleményre, és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Tőkés ügye nemzetközi szinten is ismertté váljon. A levél fontos mérföldkő volt az erdélyi magyar közösség küzdelmében a romániai kommunista diktatúra ellen. Újvári Ferenc azért vállalt hatalmas kockázatot a nyílt levél aláírásával, mivel a kommunista hatóságok keményen üldözték az ellenzéki tevékenységet. A levél miatt veszélybe került, és néhány évig házi őrizetben volt. Azonban a nyílt levél és az aláírók bátorsága nagyban hozzájárult az erdélyi magyarok jogi és politikai helyzetének javulásához.

BEKE GYÖRGY 1990-ben publikált *Magyar jogászsors Erdélyben* írásából szépen kirajzolódik Újvári Ferenc allegorikus jelentőséggel bíró élete és tevékenysége. Kiderül továbbá, hogy Újvári Ferenc aktív életet élt az értelmiség körében, és több írása is megjelent különböző folyóiratokban és lapokban. Gyakran foglalkozott az erdélyi magyar közösség problémáival és jogi kérdéseivel. Az írás említést tesz arról, hogy Újvári Ferenc számos eseményen és konferencián vett részt, ahol az erdélyi magyar közösség problémáiról és jogi helyzetéről beszélt. Ezek az események hozzájárultak ahhoz, hogy az erdélyi magyar kérdés nemzetközi figyelmet kapjon, és növelték az erdélyi magyarok politikai és jogi érdeképviseletét. A cikk kiemeli a kolozsvári jogász elkötelezettségét a jogállamiság és a demokratikus értékek iránt, Újvárit idézve: „A jogállamiság, a jog és a demokrácia mellett állunk ki, mert hiszünk abban, hogy minden embernek joga van az egyenlő bánásmódhoz, a szólásszabadsághoz és a véleménynyilvánításhoz.”

AZ ÍRÁS TOVÁBBI RÉSZÉBEN bemutatásra kerül Újvári Ferenc szerepe a rendszerváltás idején. Az 1989-es forradalom alatt Újvári a kolozsvári magyarok érdekvédelmi szervezetének, a Magyar Polgári Párt Szövetségének egyik vezetőjeként tevékenykedett. Ő és társai részt vettek a politikai átmenet folyamatában, majd a rendszerváltás után jelentős szerepet vállalt az erdélyi magyarok jogi és politikai helyzetének javításában.

Íróasztalánál

A BEKE GYÖRGY ÁLTAL FELIDÉZETT anekdoták arról tanúskodnak, hogy Újvári Ferenc humorral fűszerezett, derűs személyiség, aki képes volt vidámságot vinni a nehéz és komoly helyzetekbe is. Példaként az egyik anekdota az Újvári Ferenc és egy barátja közötti beszélgetést

hozza fel, ahol a barát arról kérdezi őt, hogy miért áll ki olyan elszántan a jogállamiság és a demokratikus értékek mellett. Újvári válasza pedig a következő volt: „Ha te nyersz az elsőfokú bíróságon, akkor te vagy az igazságosabb. Ha én nyerek az elsőfokú bíróságon, akkor az államnak elnyomó rendszere van.” Egy másik anekdota arról szól, hogy Újvári Ferenc egyik ügyvéd barátjával beszélget az irodájában, amikor egy nagy zaj hallatszik a mellettük lévő teremből. Az ügyvéd megjegyzi, hogy ez a zaj nem normális, és fel kellene deríteni, mi történik. Újvári Ferenc azonban válaszul humorosan azt mondja: „Ne is próbálkozz, ez csak a demokrácia, amely gyakran hangos és kaotikus lehet.” Ezek mind rávilágítanak Újvári Ferenc laza és humoros stílusára, és megmutatják, hogy a humor segítette neki kezelni a nehézségeket és megőrizni pozitív hozzáállását a politikai és jogi küzdelmek során. A humor az ő esetében nemcsak szórakoztatásra szolgált, hanem erőforrásként is, hogy könnyebben átvészelve a kihívásokat és inspiráljon másokat.

KISEBBSÉGPOLITIKAI ÁLLÁSPONTJA, tulajdonképpen álma, és írásainak célja olyan Erdély létezése, ahol az ott élő nemzetiségek alá- és fölérendeltség helyett egymás mellé rendeltségben, egymás alapvető emberi jogait tiszteletben tartva, elnyomás nélkül, az elfogadás szellemében tudnak együtt élni. Úgy gondolta, ahhoz, hogy az Erdélyben élő népek egyenlő partnerként tudjanak egymásra tekinteni, az első lépés belátni a múltat, bevallani a hibákat, és nyíltan kimondani a történelmi tényeket, magyar és román oldalról egyaránt.

A *NEMZETI ÚJSÁG* 1993. júliusi számában megjelent írásában kiemelt hangsúlyt fektet a Romániában élő magyarok helyzetének elemzésére az új nemzetközi egyezmények szempontjából. Ilyen formában tesz különbséget az ókori társadalom rabszolgái, a középkori rend jobbágysai, a gyarmatosítás következtében betelepített gyarmati népek és az ENSZ Alapokmány, a Helsinki együttműködési és biztonsági határozat és más nemzetközi egyezmények alapján megfogalmazódott új kisebbségi elgondolás között. Kifejezetten kerüli a nemzetiségi kisebbség kifejezést, véleménye szerint azok a magyarok, akik így nevezik magukat, „elismerik: egy másik nemzet által megalapított államban élnek, mint bevándoroltak”. Azokat az etnikai csoportokat nevezi *kisebbségnek*, „amelyek a történelem folyamán otthagyták saját nemzetük által megalapított államukat, és egy másik nemzet által megalapított államba vándoroltak”. Publikációjában újra és újra feltűnő motívum a magyar nemzetnek egy testhez való hasonlítása, melynek természetes tagja minden erdélyi, kárpátaljai, felvidéki, délvidéki, bánági, partiumi és máramarosi magyar ember. Mivel az erdélyi magyarság sajátos esetében a nemzet fogalma nem fedi az állam fogalmát, Újvári Ferenc elképzelése alapján államszerződés helyett a magyar–román nemzetek szerződését kellene kodifikálni, ugyanis a két nemzet között léteznek megoldatlan kérdések.

OLYAN SZERZŐDÉST KÉPZELT EL a két nemzet között, amely megszünteti közöttük az alá-fölé rendeltségi viszonyt, és partneri kapcsolatot hoz létre a felek között. Tartalmaznia kellene a két nemzet történelmi megbékélését elősegítő gyakorlati életkérdések rendezését és azok működtetésének eljárási szabályrendeletét. Ehhez a szabályrendszerhez Újvári konkrétan felsorolta az általa legfontosabbnak tekintett kérdésköröket, amelyek szerint mindenképpen rendezésre szorulnak:

1. Az 1920-tól napjainkig elmenekültek visszatelepülési szabályrendszerének kidolgozása.
2. Az erőszakos román betelepítések felülvizsgálása és a további erőszakos románizálás leállítása.
3. Kisiparosi, kiskereskedői működési engedélyek kiadásánál a nemzeti diszkrimináció megszüntetése.
4. Magyar–román hitelbankok felállítási lehetősége. Magyar–román regionális, önkormányzati vállalkozások beindításának szabályrendelete.
5. Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozat III. pontjában megígért önrendelkezési jog működtetésének szabályrendelete: teljes autonómia egészségügyben, oktatásban, közigazgatásban, igazságszolgáltatásban stb.
6. Bánág, Partium, Máramaros és Erdély történelmének egységes tanítása minden iskolában, óvodától egyetemig.
7. Az említett térségekben a magyar nyelv használata írásban és szóban, ahol e térségekben a lakosság 6%-a ezt igényli (finnországi példa szerint).
8. A polgári tulajdonjogi állapotok visszaállítása a szerzett jog – mint jogelv – tiszteletben tartása mellett: felekezeti iskolák, kollégiumok,

internátusok, szeretetházak, árvaházak, épületekre és egyéb intézményekre vonatkozóan.

9. Magyar–román viszonylatban is azonos postai költségek, mint Románia és a Moldova Köztársaság között.
10. Románia és a Moldova Köztársaság mintájára, a Magyarországra való utazás a magyar nemzetrészeknek útlevél helyett, csak személyi igazolvánnyal.
11. Mint a Moldova Köztársaságban – ahol a román nemzetrészt kettős állampolgársággal rendelkezik –, mindazoknak a magyar nemzetrészeknek, amelyek a Bánságban, Partiumban, Máramarosban és Erdélyben magyar anyanyelvű szülőktől származnak és e térségekben laknak: magyar állampolgárságot is a román állampolgárság mellett azoknak, akik ezt személy szerint igénylik.
12. Magyar konzulátus felállítása Csíkszeredában és Kolozsvárott, és a kölcsönösség elve alapján román konzulátus Gyulán és Debrecenben.

EZEK AZ ELVEK több írásában is visszaköszönnek, már 1992-ben a *Hunnia* folyóiratban is nagy hangsúlyt fektetett ezeknek a kérdéseknek a tárgyalására. Ezen publikációja az *Erdély különös történelmi helyzete* címet viseli, és Újvári ebben a cikkben is kiemelten foglalkozik az Erdélyben élő magyar, román és szász nemzetiségek békés együttélésének a lehetséges garanciáival. Ebben az írásban is megemlíti azt, hogy a „kisebbségi” mint kifejezés már önmagában is egyfajta diszkriminációt fogalmaz meg. Ehelyett az Erdélyben élő nemzeteknek a tolerancia elve alapján kell eljárniuk, és támogatniuk kell az alulról szerveződő autonóm törekvéseket. Ezek a törekvések kiterjedhetnek a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a kulturális kérdések területére is, megvalósítva ezzel az egyenjogúságot az ország állampolgárai között.

„ERDÉLY, ARDEAL, SIEBENBÜRGEN, Transilvania, vagy bármilyen nyelven nevezze a világ: külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel”, idézi Újvári egy, a *Havi Magyar Fórum*ban megjelent írásában Kós Károly gondolatait. Ebből vezeti le az önrendelkezésre vonatkozó igényt. Úgy véli, hogy az önrendelkezésnek és autonómiának megvannak a ténybeli és a jogi okai is, amelyek visszavezethetők Erdély organikus történelmi fejlődésére, illetve a nemzetközi és a belső jog forrásaira is. Kós Károly 1921-ben, a trianoni események után megfogalmazott követeléseit ugyanannyira aktuálisnak tartja 1993-ban is, de most már realitásnak és kivitelezhetőbbeknek. Arra próbál magyarázatot adni, hogy miért állnak ezek a problémák még mindig megoldatlanul, 70 év távlatából is. Kiindulópontja egy objektív ok: bemutatja az évszázad történelmét romániai és európai szinten, melyet a fasiszmus és a kommunizmus jellemez. Egy olyan társadalomban, amit a fajgyűlölet és a nemzeti kizárólagosságra való törekvés jellemez, esélytelen az erdélyi nemzeti önrendelkezés. Már ’93-ban úgy érezte tehát, hogy adott a megfelelő jogi és politikai keret erre, Svájc helyzetét adva példának.

ÚJVÁRI ÍRÁSAIBAN a szuverenitási kérdések mellett, az újságírói tevékenysége során nagy hangsúlyt fektetett az állampolgársággal kapcsolatos kérdésekre is, különös tekintettel a kettős állampolgárságra. Az erdélyi magyarság kettős állampolgársága iránti igényét egyfajta ábrándként, vágyálomként fogalmazta meg, tekintettel arra, hogy a cikk születésekor, vagyis az 1993-as évben még konkrét törekvések nem mutatkoztak annak bevezetése és lehetősége iránt.

HAGYOMÁNYOSAN AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁG megszerzésének két módja különíthető el: a vérségi elv és a területi elv. A *ius sanguinis*, vagyis a vérségi elv alapján az állampolgárság a felmenőktől öröklődik, tehát a magyar szülőktől származó személy automatikusan magyar állampolgárságú kéne legyen, míg a *ius soli* vagy *ius terra*, a területi elv alapján, a Magyarország területén született személyek lesznek magyar állampolgárok. Nézete szerint a magyar szülőktől származó, de a Romániához csatolt Erdély területén élő személyek vonatkozásában megoldást jelentene, ha a magyar Országgyűlés a magyar Alkotmányba foglalná, hogy a magyar szülők gyermeke, függetlenül attól, hogy mely állam közigazgatási területén született, *de jure* magyar állampolgár lenne. Úgy gondolja, hogy ez a jog megilleti az erdélyi magyarokat mind a vérségi elv alapján, mint a területi elv szerint. Ezáltal az erdélyi magyarok számára garantálható lenne születésükkor a kettős állampolgárság.

ÚJVÁRI VÉLEMÉNYE SZERINT a határon kívül élő magyarság részére a kettős állampolgárságot egy kettős megszorítással kellene biztosítani:

- „1. Aki ezen új belső törvénnyel szerez magyar állampolgárságot, szülőföldjét el nem hagyhatja, a mai Magyarország területére be nem telepedhet. Aki a kivándorlás gondolatáról nem akar lemondani, az ezen új dekrétummal nem kérhet és nem kaphat magyar állampolgárságot, vállalja a kitelepedéssel járó hivatalos eljárást.
2. Szociális szolgáltatásokban ott részesülhet, ahol adófizető polgárként van nyilvántartva, de a magyar útleveleket külön kérésre megkaphatja és szavazati joggal is rendelkezik, mert nekem, a magyar nemzet tagjának nem lehet közömbös, hogy anyaországomban kik kormányoznak?!”

VALÓSZÍNŰLEG EZEK A GONDOLATOK később hatást gyakoroltak a magyarországi jogalkotóra is, amikor megalkotta az egyszerűsített honosításról szóló törvénymódosítást.

EZEKKEL A MEGSZORÍTÁSOKKAL egy olyan kettős állampolgársági rendszert álmódott meg már a kilencvenes évek elején, amely egy kettős azonoságról, kettős kultúráról árulkodik. A magyar állampolgárság elismerésével nem a kitelepülést támogatja, hanem az otthonában egy olyan békés környezet kialakítására törekszik, melyben minden nemzet szabadon gyakorolhatja alapvető emberi jogait. Azért is voltak fontosak írásai ebben a témában az 1990-es években, mert olyan szintre fejlődött a nemzetközi jogi környezet, ahol ez nem

csak lehetséges volt, hanem más országokban már normalitásnak számított. Igazságtalanságnak érezte, hogy a határon túli magyarok még nem élhetnek ezzel a joggal. „A történelem napjainkban megváltozott a mi viszonylatunkban is, és megadatott a nagy történelmi esély, hogy 78 éves kábultságunkból felocsúdjunk és a nemzet eszmei-vertikális unióját megvalósítsuk a magyar állampolgárság intézményének újra való fakultatív működtetésével. Ez a magyar nemzet érdekében végrehajtandó – eleve nem radikális – minimum, amit megtehetünk.”

SOK ÍRÁSÁNAK CÍMZETTJEI az anyaországban élők, idézve őt, „Erdélynek mindig sok mondanivalója van Budapesthez, ha nyitott fülekre talál”. Cikkei megjelentek olyan neves magyarországi folyóiratokban

is, mint a *Nemzeti Újság* vagy a *Hunnia*. Ez utóbbiban került publikálásra 1991-ben a *Duna parti kérdések – Szamos parti válaszok* című interjú dr. Újvári Ferencel. Ezt olvasva kirajzolódik előttünk, mennyire másként tekintik a történelmi realitást a magyarországi és az erdélyi magyarok. A cikk rögzíti, hogy dr. Újvári Ferenc továbbra is „hadakozik”, küzd azokért a jogokért, amelyek megilletik őt és az egész erdélyi magyarságot. Ebben az interjúban meséli el egy 1986-os látogatását Budapesten, ahol egy fogorvosokból, mérnökökből, újságírókból és élsportolókból álló értelmiségi társaságban vacsorázhatott. Öt év eltelte után is könnyen fel tudja idézni azt a furcsállást, érthetlenséget, akár gúnyos természetű megjegyzéseket, amelyeket ezektől a személyektől kapott. Ezután így folytatja: „Valami nagyon nagy baj van a nemzeti lét értéke, helye, őrzése körül, de nemcsak itt, a kiszáradt Szamos partján, de ott, a Duna mentén is.” Ez a fajta passzivizmus, beletörődött lelkiületű életmód jellemzi az akkori magyarországiakat, akik számára nevetségesnek tűnik az erdélyiek odaadása, fáradhatatlan küzdelme.

A BESZÉLGETÉST MEGHATÓ üzenettel zárja, mely nemcsak 1991-ben hangozhat el egy kolozsvári, erdélyi magyar ügyvéd szájából, hanem ugyanúgy 2023-ban is: „Nem panaszkodom, szeretem, amit csinálok. Sok igaz ügyet képviselhettem. Egyetlen vágyam volt egész életem folyamán, egyetlen hőn áhított vágyam: egyszer magyarul megtartani egy védőbeszédet – itt, a kolozsvári

Ceaușescu műveit és róla szóló könyveket égetnek 1989 decemberében Kolozsváron

törvényszéken! Ez az álom, életem legszebb álma, sajnos ma éppoly távol van a megvalósulástól, mint fiatalkoromban.”

1993-BAN, a *Magyar Út* című budapesti, március 15-i előadásában Újvári rendkívül szemléletesen fogalmazza meg a „Magyar Út” jelentőségét. Lehet, hogy ez az ösvény keskeny, de ez az egyetlen út a Kárpát-medencei magyar ember számára. Beszédében kiemelt hangsúlyt fektet arra, hogy ennek az útnak a járása nem kíván mást eltaposni, senki ellen nem irányul, más népek érdekeit tiszteletben tartva akarja önmagát megvalósítani. A diszkriminációt kizárva, fajra, nyelvre, vallásra való tekintet nélkül az alapvető emberi jogok betartásához vezet. Mindezeket figyelembe véve, ezt az igazságszolgáltatás útjának is tekinti, melynek eredménye a jogfosztást elszenvedett erdélyi magyaroknak a jogaik visszatérítése.

ÚJVÁRI AZ 1948. MÁRCIUS 15-ÉN megfogalmazott tizenkét pont alapján új, időszerű követelések megfogalmazását javasolja:

- „1. Mondjuk ki az uniót minden magyar anyanyelvűvel, bárhol éljen, amennyiben vállalja a magyarsággal járó küldetéstudatot, a sorsközösséget, azaz Petőfivel szólva: »emberségből építeni fel a hazát«.
2. Minden magyar anyanyelvűt, aki saját telekkönyvi tulajdonában él, amely jogelődeitől örökölt, s amely tulajdonosi jogot Kr. u. 896-tól kezdve nemzetként gyakorolta 1100 éven keresztül (az elmúlt 73 esztendő ideiglenesen felfüggesztette, de nem semmisítette meg a jogfolytonosságot!), megilleti a területi autonómia.
3. Mondja ki a mai márciusi ifjúság, hogy igen – tanácskozására, nem mások ellen, hanem a velünk együtt élők érdekében. Véleménycsere nélkül nincs társadalmi élet.
4. Mondja ki a mai márciusi ifjúság, hogy akik magyar szülőktől származnak, bárhol éljenek, *Jus sangvm* alapján megilleti őket a magyar állampolgárság is. Azok a magyarok, akik az elszakított területeken élnek, a *Jus sangvm* mellett a *Jus terra* alapján is elvárhatják, hogy magyar állampolgárságúnak tekintsék őket – a jelenlegi jogrendszerrel elnyert új állampolgárság mellett.
5. Mondjuk ki, hogy mától kezdve igenis megköveteljük azon jogok érvényre jutását, amelyeket az Egyetemes Emberi Jogok, a Párizsi Charta és más nemzetközi okmányok tételesen kimondottak az etnikai kisebbségek kultúrájával kapcsolatosan. Mától kezdve leveleinket ne Koscicára, hanem Kassára, ne Novi Sadra, hanem Újvidékre, ne Cluj-Napocára, hanem Kolozsvárra címezzük, mert a mi kultúránkban ezek a helységek ilyen néven szerepelnek. De ha szlovák, szerb, román partnereimnek írok, udvariasságból – de szigorúan a kölcsönösség elve alapján – az ő kultúrájuk szerint fogom megnevezni az említett városokat.”

UTOLSÓ ÉVEIBEN, Csóti Gyöggel való 2007-es beszélgetése során, Újvári Ferenc kolozsvári ügyvéd a magyarság jogállapotát és joghelyzetét fejtegette, reflektálva az 1989. december végi állapotra, amikor szintén a volt MDF-es képviselővel beszélgetett arról, hogy milyen jog illeti meg a magyarságot Erdélyben. Kategorikus és senkit sem kímélő szökimondását Újvári a XXI. századba lépve is megőrizte. 18 év távlatából is ugyanazt érezte, hogy Romániában továbbra is „negyedrendű állampolgár”, ugyanis „Elsőrendű állampolgár az uralkodó osztályhoz tartozó minden román, másodrendű állampolgár világnézet nélkül minden román, harmadrendű állampolgárok azok a nemzetiségi kisebbségek, akik a román érdekeket kiszolgálják, idesorolom az RMDSZ-t is. És negyedrendű állampolgár vagyok én, aki a saját nemzeti érdekeimet úgy akarom érvényesíteni, hogy az összhangban legyen a Kárpát-medencei népek érdekeivel.” Fájdalmasan szól róla, hogy ő nem a románok által megalkotott államba készült, költözött, hanem a románok költöztek be az általa s népe által megalkotott országba. Politikai pályafutása során a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) fő irányvonalának ellenzékéhez tartozott. Megerősítette két évtized után is azon igényét, hogy alapokmányba, alkotmányba legyen be foglalva: „A magyar Erdélyben történelmi nemzet”. Markánsan elutasította, hogy bárki nemzetiségként tekintsen a magyarságra, hiszen a magyar történelmi nemzet Erdélyben. Ugyanakkor szkepticizmusát fejezte ki az Európai Unió által a kisebbségvédelemben kínált lehetőségekkel szemben vagy azok hiányát kritizálta.

Újvári Ferenc sírja a Házsongárdi temetőben

A LEGTÖBB ÍRÁSÁBAN visszatérő kérdések, motívumok hamar kirajzolódhatnak előttünk: legfőbb témái az autonómia, melynek alapja a nemzetiségek közötti mellérendeltség. Legtöbb írásában különös figyelmet fordít Erdély történelmi gyökereinek tiszteltben tartásának fontosságára és az elmúlt évszázad eseményeinek ok-okozati kapcsolatainak felvázolására. Próbálja felhívni a reménytelenségbe beletörődött, sokszor passzív hozzáállású magyar nép figyelmét a történelem pozitív alakulására, amelyben egy szebb jövőt képzel el. Ilyen szempontból említi meg többször az emberi jogi dokumentumok tiszteltben tartására való törekvést, a kölcsönösség elvét, vagy akár a kettős

állampolgárság és a román–magyar szerződés létrehozásának szükségességét. Mindezek mellett, leginkább a 2000-es években, többször kifejezi aggodalmát a nemzeti eszmék erodálásával, eltűnésével szemben, amely az anyaországra is jellemző.

DR. ÚJVÁRI FERENC 2010. november 18-án hunyt el Kolozsváron. Utolsó éveiből származó írásai, interjúi kétségtelenül más hangulatot sugallnak, mint a tőle megszokott publikációk. Késői publikációinak sorai között olvasva csalódottságot érezhetünk, hiszen a 2000-es évek elejére sem teljesültek be még részlegesen sem azok az álmai, amelyeket olyan reményteljesen fogalmazott meg a rendszerváltás után. Dr. Újvári Ferenc kiemelkedő személyisége volt a kolozsvári és az erdélyi magyarságnak. Hosszú és fáradhatatlan tevékenysége fontos példa arra, hogyan állhat ki az erdélyi magyarok közösségéért és a jogaiért folytatott harcában egy magyar jogász a XXI. században is. Életútja és írásai alapján kijelenthető, hogy Újvári Ferenc elkötelezettsége az erdélyi magyarság jogaiért és az autonómiáért megkerülhetetlen e közösség modern kori történetében. Jelentős és vitathatatlan szerepe volt a kisebbségi kérdések felvetésében, konstruktív szakmai, publicisztikai és közéleti viták indításában, illetve összességében a romániai magyarság helyzetének javításában.

BÁR E BÁTOR ERDÉLYI JOGÁSZ, kiváló kolozsvári ügyvéd és kisebbségpolitikai harcos már nincs közöttünk, de az általa feltett kérdések és problémák nagy része még mindig aktuális. Újvári Ferenc elkötelezettsége és küzdelme a jog és demokrácia mellett örökségként marad meg az erdélyi magyarok számára, emléke mindig élő és példaértékű lesz azoknak, akik az emberi jogokért és a szabadságért harcolnak.

D O B A I I S T V Á N

DOBAI ISTVÁN, 1956 ERDÉLYI HITVALLÓJA

KOKOLY ZSOLT

Dobai István neve az 1989-es romániai rendszerváltás utáni jogásznevezések számára több mérföldkő jelentőségű eseménnyel kapcsolódik szervesen, amely egyszerre jelzi az erdélyi jogászképzés, jogtudomány fejlődésének, a jog adott társadalmi-politikai kontextusban történő gyakorlásának töréspontjait, illetve a majdnem egy évszázadot felölelő életút egyéni stációit.

KÖZEL SZÁZ ÉV jogfejlődését megélni és ebben aktívan részt venni már önmagában olyan kegyelmi állapot, amelyet kevesen tapasztalhatnak meg, Dobai István életpályája azonban hossza mellett változatosságában és intenzitásában is példa nélküli Erdély modern kori jogtörténetében.

ILYEN REFERENCIAPONTNAK tekinthetjük egyrészt, hogy az *erdélyi magyar jogászképzésben személye átmenetet jelent* a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és az 1945-ben megalapított Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdasági Kara között (előbbinek tehetséges diákja, utóbbinak ígéretes karrier előtt álló fiatal tanársegéde volt).

MÁSRÉSzt az 1956-os magyar forradalom erdélyi krónikája megkerülhetetlen az úgynevezett „erdélyi ENSZ-per” vagy másképpen „Dobai-per” tárgyalása nélkül (amely az erdélyi kérdés történetét és megoldásainak módozatait kívánja a Dobai István által nemzetközi jogi szempontból kidolgozott és az ENSZ-hez küldendő diplomáciai üggyirat révén a világ közvéleménye elé tárni).

A TOTALITÁRIUS KOMMUNISTA diktatúra kizárta a lehetőségét is annak, hogy Dobai István hagyományos értelemben vett jogász életpályán tevékenykedhessen – a korabeli viszonyokban jellemző módon visszaköszönő retorziós intézkedések, a meghurcoltatás és *jogfosztottság is részét képezi az életpályának*: letartóztatás, hadbíróság elé állítás, majd hazaárulás vádjával életfogytiglani kényszermunkára ítélet (1957–1964 között). Mindezek ugyanakkor azt is eredményezték, hogy számos más munkakörben kellett újrakezdenie és egzisztenciát teremtenie: gazdálkodó a szilágysági családi birtokon annak kollektívizálásáig, gyári munkás, szakmunkás, vegyésztechnikus, majd nyugdíjazásáig közgazdász Kolozsváron.

Dobai István érettségi képe

KÖZÍRÓI MUNKÁSSÁGÁT csak az 1989-es rendszerváltás után kezdhette részben saját nevében, részben – Romániában – továbbra is álnéven, a tárgyalat témától függően (Bélteki Ákos, Bay Bálint), fokozódó látásromlás, majd teljes megvakulás mellett. 1989 utáni műveiben már jogbölcsezsésként határozta meg magát, munkássága ugyanakkor a történelmi jogbölcselet mellett széles skálát fedett le, művelődéstörténeti, történelmi, helytörténeti és közéleti témákat, visszaemlékezéseket és publicisztikát is felölelve.

DOBAI ISTVÁN az egyetlen romániai magyar politikai fogoly, akit soha nem rehabilitáltak – a rehabilitációt ugyanakkor saját döntéséből nem kérte, mivel nem kívánta megtagadni az ellene kimondott vádakat: hogy a magyar forradalommal ro-

konszenvezett, és hogy mindent megtett a román kommunista diktatúra ellen az ENSZ-nek címzett üggyirat összeállítására révén.

DOBAI ISTVÁN 1924. május 21-én született Nagyváradon Dobai Bálint és Bay Sára harmadik gyermekeként. Gyermekkorra meghatározó pillérei a református hitet mélyen megélő család, a szilágysági szülőföld sajátosságai (elsősorban Ákos, ahol a család saját földbirtokon gazdálkodott) és a történelem iránti elkötelezett kíváncsiság.

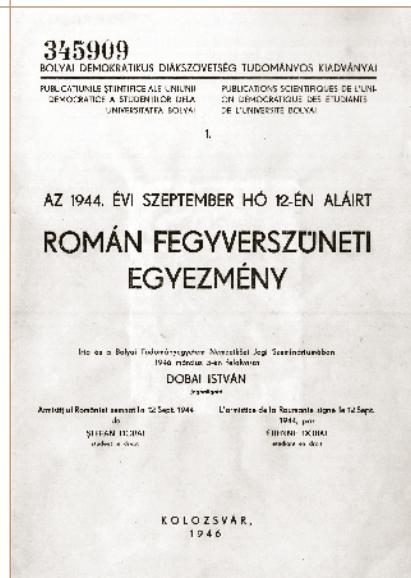
AZ ÉDESAPA, Dobai Bálint tehetséges gazdálkodó és vállalkozó volt: az 1929–1933 közötti gazdasági világválság után nemesített vetőmagtermeléssel és modern sertéshizlalással mutatott követendő példát, majd 1940-től bizományos terménykereskedőként jövedelmező lucerna- és olajmagtermelést valósított meg Ákos környékén.

DOBAI ISTVÁN tanulmányait az ákosi iskolában kezdte, innen került a zilahy Wesselényi Református Kollégiumba, majd a szatmári Református Kollégiumba, ahol érettségit tett 1943-ban. Ugyanebben az évben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára iratkozott be, mivel diplomáciai pályára készült, ennek pedig feltétele volt az államtudományi doktorátus. Későbbi visszaemlékezései szerint beiratkozásakor még egyáltalán

nem érdekelte a jogtudomány, mivel a korabeli közhangulat szerint „a magát valamire is becsülő ifjú nem jogi, hanem »a nemzet számára hasznos« orvos, közgazdasági, műszaki, tanári, természettudományi, papi, művészi vagy néprajzi szakképesítésre vágyott. Tőlem is mindenki elvárta a magyarázatot, hogy mit keresek a jogon?”

AZ 1943–44-ES TANÉV zavartalanul működött 1944. március 19-ig, Magyarország német megszállásáig, elsőéves hallgatóként pedig Dobai teljes mértékben a régi magyar tanterv szerint hallgatta az előadásokat. A háborús események miatt csak késve és nagyon nehéz körülmények között megkezdődött 1944–45-ös tanévben is még a régi tanmenetek voltak érvényben, annyi változtatással, hogy a magyar nemzeti tantárgyak nevét „erdélyi”-re változtatták. Az 1945-ben megalakuló kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán a már harmadéves Dobai a régi romániai, polgári és francia rendszerű jogi oktatás keretei között folytatta tanulmányait – ez a szellemiség a következő tanévben sem változott, mindössze az ideológiai tantárgyak oktatását vették át a kiépülő kommunista rendszer által megbízhatónak tekintett személyek.

DOBAI ISTVÁN egyetemi képzésében meghatározó jelentőséggel bírt az a tény, hogy tanulmányait a Kolozsvárra visszatért egyetem kiemelkedő magyar jogászprofesszoraival kezdhette meg. „Elsőéves koromban lelkesen hallgattam Bónis György alkotmánytörténeti előadásait, de érdeklődéssel figyeltem Ottlik László politikai és Schneller Károly statisztikai fejtegetéseit is. Magamnak sem vallottam be ugyan, de élveztem Személyi Kálmán római jogi előadásainak a logikáját is. Persze sejttem sem volt arról, hogy a jogtudomány az, ami annyira lekötötte a figyelmemet. Amikor másodéves koromban először hallottam Buza Lászlótól a jog társadalmi nélkülözhetetlenségéről, és azután az erkölcsnek, igazságnak, jognak az ember életében való fontosságáról, egészen magamévá tettem a tanítást, illetve: *én lettem teljes valómmal a tanításé*. A magánjog, büntetőjog, perjog és általában a joggyakorlat azután sem érdekelt. A közjogi tárgyak: az általános államjog, alkotmányjog, közigazgatási jog, nemzetközi jog, egyházjog – és általában az elméleti jogtudomány – viszont annál inkább.

Dobai István tanulmánya az 1944-es román fegyverszüneti egyezményről

A Dobai-per elíteltjei

A fényképek
a letartóztatáskor
készültek.

Dobai István

Borecki András

Tótfi János

Gardai Péter

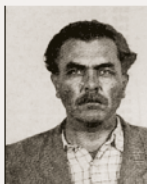
Kertész Gábor

Kemény József

Tóth Tibor

Nagy József

Varga László

Buza László közjogi, Bónis György jogelméleti és Túri Sándor általános jogi, lelkesen hallgatott előadásait a XX. század sanyarú politikatörténete is alátámasztotta, és együttesen győztek meg engem arról, hogy az emberi testvériség megvalósítása csak a jog útján, jogi eszközökkel lehetséges, katonai, gazdasági, anyagi fegyverekkel nem [kiemelés D. I.]”

A KORABELI EGYETEMI KÉPZÉS lehetővé tette, hogy ne csak jogi szaktantár-
gyakat, hanem bármely más tantárgyat is hallgathasson az érdeklődő hallgató,
így Dobai István művészettörténet, világtörténelem, bölcselet és törvényszéki
orvostan előadásokba is belehallgatott.

EGYETEMI HALLGATÓ KORÁBAN kezdődött együttműködése Buza László
professzorral, a nemzetközi jog elismert szakemberével – az 1944 utáni tanár-
hiány azt eredményezte, hogy Buzának saját szaktantárgya mellett az alkot-
mányjog mellé az általános államjog, egyházjog és jogbölcselet előadások
megtartását is vállalnia kellett. Az 1944–45-ös tanév a háborús körülmények
miatt csak 1945 januárjában indult meg, ekkor mindössze néhány hallgató tért
még vissza, és Buza figyelme ezeken az előadásokon irányult Dobaira.

BUZA LÁSZLÓ PROFESSZOR 1945–1948 között (Romániából való kiutasításá-
ig) vezette a kolozsvári Bolyai Egyetem keretén belül a *Nemzetközi Jogi Szemi-
náriumot*, amely több volt egyetemi önképzőkörnél, szakszemináriumnál vagy
szabadegyetemi előadás-sorozathoz. Ennek a sajátos intézménynek az erdélyi
magyar közvélemény számára betöltött hiteles tájékoztató szolgálatát Dobai a
következésképpen próbálta később összefoglalni: „Történelmi idők voltak azok
az erdélyi magyarság számára, és természetes volt a nemzetközi jogi szeminá-
rium iránti általános érdeklődés, hiszen itt tárgyalták, ismertették és beszél-
ték Erdély jövőjének politikai sorsának a kérdéseit. A szeminárium előadások

tárgya az akkori nemzetközi politika jogi megvilágítása volt, de ez nemcsak az előadások idejére tette a kolozsvári magyar értelmiség számára találkozhelyül az Intézetet. Mert minden napon bárki benézhetett ide – személyesen vagy diákismerősük közvetítésével – szót váltani a Professzorral, az asszisztensek valamelyikével, más látogatóval vagy ott lézengő diákkal, mert mindenki tudta, hogy nemcsak a hiteles híreket, hanem azoknak Buza László általi minősítését, kommentárjait is meghallhatja. Nyilvánvaló, hogy a híreknek itteni szétáradásához előbb azoknak ide kellett gyűlniük, és ezért egész Erdélyben mindenki kötelességének érezte, hogy ha valami komoly dokumentum, könyv, folyóirat, hírlap birtokába jutott, vagy csak nyugati ismerősei leveléből értesült az erdélyi kérdésre vonatkozóan, azt juttassa el a kolozsvári Buza László Intézetbe.”

Dobai István 1972-ben

1946 TAVASZÁN BUZA LÁSZLÓ a Nemzetközi Jogi Szeminárium nyílt előadás-sorozatán az *Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányát* ismertette – a Nemzetek Szövetsége utódjaként 1945 októberében megalakult nemzetközi szervezet hiánypótló, a nemzetközi jog terén bevezetett újdonságait, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, az első közgyűlés tágabb kontextusban is értelmezhető vonatkozásait ezáltal a kolozsvári érdeklődő diákság és nagyközönség hiteles forrásból, késlekedés nélkül ismerhette meg.

A NEMZETKÖZI JOGI SZEMINÁRIUMBAN Dobai István első feladata az 1944. szeptember 12-én aláírt román fegyverszüneti egyezmény ismertetése volt, amely hasonlóan élénk érdeklődésre formálhatott igényt, mivel Erdély sorsára vonatkozó egyenes utalásokat tartalmazott. A fiatal Dobai az ismertetés feladatát nagyon komolyan vette, és a hiteles magyar fordítás szövege mellett francia és román anyagot is felhasznált, így végül egyszeri bemutató helyett egy pár hónapot felölelő, nagyon jó visszhangot és a mindössze másodéves joghallgatóknak egyetemi körökben ismertséget szerző előadás-sorozat alakult ki. A munka 1946 őszén nyomtatásban is megjelent, ez lett a *Bolyai Demokratikus Diákszövetség Tudományos Kiadványai* sorozat 1. (nyitó) száma.

A NEMZETKÖZI JOGI SZEMINÁRIUM prioritásként kezelte az *erdélyi kérdés* megoldásával kapcsolatos problémák tárgyalását és a közvélemény pártfüggetlen és tudományos igényességgel és objektivitással történő tájékoztatását, folytatva emellett az aktuális nemzetközi politikai dokumentumok és a vonatkozó szakirodalom kritikai elemzését. Élénk érdeklődésre tartottak számot a különböző európai szinten körvonalazódó uniós és federációs tervek, így a következő előadás-sorozatban például *A Szocialista Szovjet Köztársaságok uniója, mint összetett állam* téma és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság alkotmánytervei is megvitatásra kerültek, Dobai pedig a Dunai konföderációs tervek bemutatásával szerette volna folytatni.

EGYETEMI ÉVEI ALATT Dobai István aktív résztvevője volt a különböző diákszervezeteknek (elsősorban a református FIKE tagságában fejtett ki tevékenységet), 1947-ig tisztséget is viselt. Az egyetemi diákszervezeti tevékenység (nyári táborok, FIKE-bibliorák, a „Teológia 18”-as szobájában kialakuló baráti társaság) szakmai fejlődéséhez hasonlóan fontos szerepet játszottak közösségbeli szerepének és kapcsolathálójának megszilárdulásában.

1947-BEN MEGSZEREZTE jogi diplomáját, miután a licenciátusi vizsgán tizenhat szaktantárgyból sikeresen vizsgát tett, ugyanekkor a Nemzetközi Jogi Intézetben is fizetetlen gyakornoki státusból tanársegédi állásba került Buza László mellett. Az 1947-es tanügyi törvény szerint jogtudományi doktori címet újabb hároméves képzési idő sikeres abszolválása után lehetett elnyerni. A doktori képzés három szakszemináriumból tett vizsga és a doktori disszertáció sikeres megvédését feltételezte, a Bolyai Egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Kara azonban kivételes eljárásban lehetővé tette, hogy Dobai Istvánék doktori évfolyama egyetlen év alatt letehesse mind a három szakszeminárium vizsgáját. Mivel Dobai közjogi témából kívánta megszerezni doktori címét, alkotmányjog, közigazgatási jog és nemzetközi jog szemináriumokra iratkozott be.

MIVEL MÁR KORÁBBAN feladatául kapta a nürnbergi per feldolgozását, és már két éve a nemzetközi bíróságokkal foglalkozott, Buza László ebből a tárgykörből jelölte ki a doktori értekezés témáját is *A nemzetközi bíróságok bírói és nem bírói funkciói* címmel, noha Dobai eredetileg az államkapcsolatok tárgykörével szeretett volna foglalkozni (a Dunai Konföderáció problémájával). A témaválasztásban Buza László irányítóként nemcsak a szakmai érveket tartotta szem előtt, mivel meglátásában a nemzetközi bíróságok ítélezési hatásköre mellett fontosnak tartotta a nemzetközi bíróságok ténymegállapítási és véleményezési hatáskörének kiépítését is, illetve ezeknek a funkcióknak az ellátását lehetőleg politikamentes bírói testületekre bízását – ez a koncepció pedig az elkészült dolgozatban is visszaköszön, hanem azt is fontosnak tartotta, hogy Dobai maradjon a tiszta jogtudományok keretén belül.

DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉBEN Dobai saját megítélése szerint igyekezett inkább elébe menni a nemzetközi jogalkotásban felmerülhető problémáknak, különös tekintettel volt a jogértelmezés várható elvi vitáira, amikor a véleményező hatáskört tárgyalta. A dolgozat arra a következtetésre jutott, hogy a felállítandó kötelező hatáskörű Állandó Nemzetközi Bíróság mindennapi tevékenységében majd – különösen az emberi jogok tekintetében – ténymegállapításra is kényszerül. Hasonlóképpen, következtetésként fogalmazódott meg, hogy a nemzetközi jogrend fejlődése feltétlenül igényli a nemzetközi bíróságok működését.

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ megvédésére 1948 tavaszán került sor, és noha „ideológiailag gyenge” megjegyzéssel (Lenin és Engels hivatkozásának hiánya miatt), de elfogadták, és 1948 őszén sor került a doktoravatásra is. Ekkorra azonban Buza Lászlónak már el kellett hagynia Romániát, és mialatt Dobai nyáron a család ákosi birtokán várta az avatást, a Nemzetközi Jogi Intézetet megszűntették (még egykori helyiségeit is kiürítették, felszámolva az ott őrzött 2259 kötetes Plósz Sándor-könyvtárat, amelynek pedig Dobai volt a kezelője).

DEMETER JÁNOS DÉKÁN attól tette függővé Dobai István tanársegédi alkalmazásának fenntartását az 1948–49-es tanévtől (amelynek kezdése a tanügyi reform miatt amúgy nagyon elhúzódott), hogy vállalja tantárgyainak kommunista ideológiai szellemében történő előadását és beiratkozzék a kommunista pártba, amelyet azonban ő többszöri felszólítás ellenére is megtagadott. Ezzel egyetemi oktatói pályája kényszerű véget is ért, a Bolyai Egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán nem kötöttek vele szerződést (doktorandusztársa, Szabó Pál Endre vette át helyette ideiglenesen a nemzetközi jog tantárgyat). Alternatívaként Kiss Géza, a polgári jog professzora részéről felmerült, hogy Dobai pénzügyi igazgatónak menjen el Udvarhely megyébe, azonban az általa „adószedő”-nek titulált feladatot végül mégsem vállalta. Hasonlóképpen próbált segíteni rajta Kiss Géza azzal is, hogy a bírói kinevezéshez szükséges doszsiéját összeállítja és továbbítja – ettől végül Dobai szintén visszalépett, mivel az igazságszolgáltatás pártatlanságában már nem hitt.

DOBAI 1948 ŐSZÉTŐL otthon maradt Ákoson, majd 1949 januárjában átvette a családi birtokon a gazdálkodást – erre tragikus körülmények között került sor, mivel édesapját az Állambiztonsági Hivatal emberei (Securitate) olyan súlyosan bántalmazták a kihallgatás alatt, hogy utólag belehalt az elszenvedett fejsérülésbe.

A GAZDÁLKODÁSBAN DOBAI kezdetben a kötelező normabeszolgáltatások és előírt teljesítési mutatók ellenére is sikert ért el, és biztosítani tudta a család (nagyapja, anyja, nővére családja) megélhetését. A gazdálkodói munka mellett ugyanakkor jogtudományi kutatásaira is tudott időt szakítani: saját könyvtára mellett Szabó Pál Endre is segített könyveket kölcsönözni és postázni neki, ezért minden nap tudott olvasni, és Buza Lászlóval is levelezésben állt. Első

Dobai István családjával

gazdálkodóként eltöltött éve alatt elmondása szerint mintegy 12000 oldalt tudott olvasni. Kutatásai ekkor fordultak a jogbölcselet felé, saját bevallása szerint a szabálytörténet foglalkoztatta, „hogyan születik és hogyan alakul, hogyan lesz szabály a szabály”. Von Gierke, Lévy-Bruhl, Lévi-Strauss munkáinak tanulmányozása mellett megpróbálta az olvasottakat gyakorlatba is ültetni, és több kísérletet végzett környezetében a szociometria gyűjtőkörében. Saját kutatási eredményeit sikerült néhány tanulmány formájában letisztáznia. Buza László ugyanakkor nem helyeselte, hogy Dobai a tételes nemzetközi jog tanulmányozásától a jogbölcselet irányába mozdult el, és leveleiben az eredmények elismerése mellett megpróbálta a visszatérést szorgalmazni a tételes jog pozitívista szemléletű kutatásához.

A TÁRSADALMI-POLITIKAI VÁLTOZÁSOK következtében a család élete is egyre nehezedett, az egyéni gazdálkodó életforma egyre kevésbé volt fenntartható, ezt a kulák minősítés is nehezítette.

1952-BEN DOBAI ISTVÁNNAK Kolozsvárra kellett költöznie feleségével (1950-ben kötött házasságot Varga Piroskával, annak a Varga Lászlónak a húgával, aki hozzá hasonlóan szilágysági, és joghallgatóként a Nemzetközi Jogi Szeminárium tagja volt korábban), mivel a kollektivizálás lezárásával nem gazdálkodhatott, és munkanélküliként a Duna-deltába vihatték volna kényszermunkára (mint a bátyját is). Kolozsváron munkásként dolgozott a Carbochim Nehézvegyipari Vállalatnál, ahol szakmunkás-képesítést szerzett, később pedig ez hozzásegítette

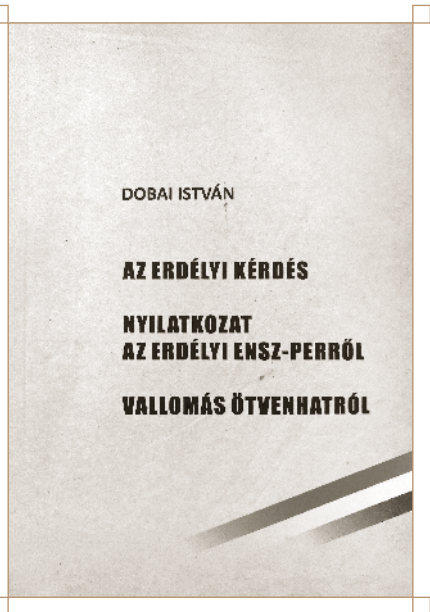
ahhoz, hogy a Molnár-Moser Kozmetikai Cikkék Gyárában dolgozzon vegyésztechnikusként.

A KOLOZSVÁRRA KÖLTÖZÉS UTÁN, hangsúlyosabban a Sztálin halálát követő, relatív enyhülés ideje alatt Dobai István baráti, egyetemi kapcsolatainak egy része újjáéledt, a család látogatókat fogadott, beszélgetések keretén belül lehetett érinteni az aktuálpolitikai eseményeket.

DOBAIT MÁR 1955-BEN több irányból ösztönözték, hogy fogalmazza meg, mit lehetne tenni Erdély jövője érdekében. Személye és szakmaisága felől egyetértés volt, hiszen közismert volt, hogy Buza-tanítvány, aki az „erdélyi kérdés” és a nemzetközi jog lehetséges összefüggéseit már egyetemi hallgató korától kutatta, és a nemzetközi jog működési mechanizmusával is tisztában volt. A korabeli viszonyok között, illetve az ENSZ tekintélyének is köszönhetően (amelytől 1956-ban a „magyarkérdés” tárgyalását várták) Dobai nemzetközi jogi megközelítése, amely hangsúlyosan a méltányosságra, a megbékélésre kívánta helyezni a hangsúlyt, nem naív elképzelésnek tűnt, hanem egy jogi szempontból életképes kezdeményezésnek.

A MAGYARKÉRDÉST az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1956. október 28-án kezdte tárgyalni, a szovjet katonai beavatkozás nyomán pedig átkerült a Közgyűlés második rendkívüli ülészakára, majd a november 12-én megnyíló XI. rendes ülészakára. Ezt követően a „magyarkérdés” több mint hat éven keresztül, egészen 1962 decemberéig a Közgyűlés napirendjén szerepel. Ebben az időszakban, különösen 1956–1957-ben Magyarország nemzetközi válsággócként jelent meg a világszervezet számára, amellyel az ENSZ Biztonsági Tanácsán és Közgyűlésén túl több vizsgálóbizottság és szakosított intézmény foglalkozott (a FAO, a Menekültügyi Főbiztosság, az Egészségügyi Világszervezet, az UNICEF, az Európai Gazdasági Bizottság stb.).

AZ ÜGYIRAT ÖSSZEÁLLÍTÁSÁBAN Dobai többek kutatásait és segítségét felhasználta: „ezek között a legfontosabbak: Balogh Artúr (nemzetiségi jog), Böszörményi Sándor (román közélet), Buza László (nemzetközi jog), Dobai Bálint (lakosságcsere-telepítés), Jordáky Lajos (független Erdély), Kertész Gábor

Dobai István tanulmánya a Pongrátz Gergely '56-os Emlékmúzeum Kiadványai sorozatában (X. kötet) 2018.

(Wesselényi-elv), Komáromy József (kapcsolatok), László Dezső (politikai tájékoztatás), Mikó Imre (nemzetiségi jog), Ravasz László (erkölcsi elvek), Takács László (történelem), Varga László (Ötvenhatos forradalom), Venczel József (számképesztet [statisztika]). Voltaképpen a második világháború utáni erdélyi magyar közvéleményt rögzíti úgy, ahogyan az akkor a kolozsvári egyetemről felmérhető volt, az erdélyi magyar intézmények vezetőiből álló ún. Magyar Tanács tagjai megállapították és politikájuk alapjává tették. Ezeket 1956–57-ben csak aktualizáltuk, amikor a második világháború óta először nyílt lehetősége az erdélyi magyarságnak a nemzetközi közvéleményhez való fordulásra, aminek legalkalmasabb eszközeinek egy politikai per látszott.”

ABBAN AZ ÉRTELMI KÖRÖK KÖRÉBEN, amelynek Dobai tagja volt, az erdélyi kérdést részletekbe menően megvitatták. 1956 nyara, amikor a magyarországi eseményeket „jól felnagyítva, mindent megvitatta, jól aláíratva és jól elmélyítve tárgyalta mindenki”, és 1957. február 8. között, amikor Dobai István befejezte és aláírásával látta el az általa „elaborátumnak” nevezett, az ENSZ-hez küldendő és az erdélyi kérdés megoldását célzó, több mellékletet tartalmazó 31 oldalas ügyiratot, az együtt gondolkodás és tenni vágyás szervezése volt a meghatározó. A memorandum megnevezés, amely a jelenlegi szakirodalomban meggyökeresedett, első ízben a Securitate anyagaiban tűnik fel.

A TANULMÁNY CÉLJA a szerző definíciója szerint: „Vizsgáljuk az erdélyi kérdés megoldásának lehetséges módjait, melyek útján meg lehet szüntetni a magyarsággal szembeni súlyos politikai és gazdasági méltánytalanságot, meg lehet oldani a nemzetiségi kérdést, és fel lehet számolni ezt a világbékét veszélyeztető békétlen tüzfészket.”

A DOKUMENTUM első fogalmazványa négyféle megoldási lehetőséget tartalmazott, és a dokumentumot a nagyobb politikai pártok vezető embereihez kívánták eljuttatni az egyes megoldások támogatottságának felmérése érdekében. Ezek a megoldási lehetőségek az alábbiak voltak:

- a) Erdély román uralom alatt maradjon a magyarok autonómiájának biztosításával, ezt a megoldást főképp a Magyar Népi Szövetség vezetősége szorgalmazta volna.
- b) Egész Erdély magyar uralom alá kerüljön a románok autonómiájának biztosításával, melyet inkább az idősek (Dobai visszaemlékezései szerint főleg a magyar egyházi vezetők) támogattak.
- c) A független Erdély pártján voltak általában a szociáldemokraták, Dobai későbbi emlékei szerint az ezen a véleményen lévők összes száma 1956-ban nem érte el az erdélyi magyarság 10%-át.
- d) Erdély területének Magyarország és Románia közötti méltányos megosztása és az alapvető emberi jogok sérelme nélküli, önkéntes lakosságcsere mellett volt Erdély magyarságának legalább 80%-a.

A TANULMÁNYHOZ SZÜKSÉGES adatok és vélemények összegyűjtésénél Dobai két barátjával dolgozott együtt: Komáromi József kolozsvári matematikatanárral és Kertész Gábor zilahi ügyvédjelölttel, ennek a belső körnek volt tagja sógora, Varga László abrudbányai lelkész is. Dobai István azt is fontosnak tartotta, hogy az erdélyi kérdésben kikérjék a magyarországi vezető értelmiségiek véleményét, ennek érdekében 1956 nyarán Komáromi József, majd ősszel Varga László is magyarországi látogatása alatt felkereste a magyarországi értelmiségi elit néhány képviselőjét ezzel a céllal.

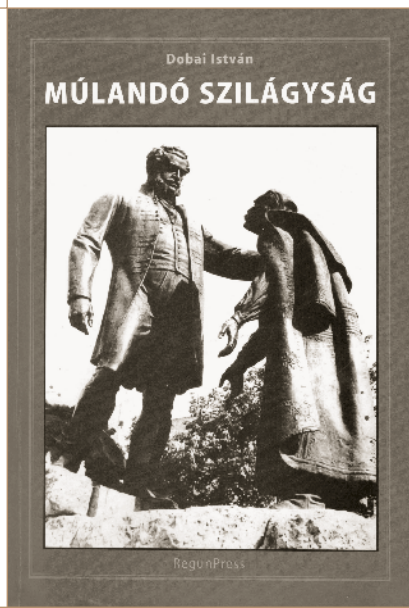
MÁRTON ÁRONT, Erdély római katolikus püspökét Dobai István kereste fel, és 1956 nyarán, majd decemberében beszélt vele az erdélyi kérdésben folytatott munkáról. A letisztázott tervezettel 1957. március 20-án kereste fel a Gyulafehérváron házi őrizetben tartózkodó püspököt, ekkor a Securitate azonban már figyeltette Dobait és a beépített ügynökei Kolozsvárig kísérték, ahol a vonatról való leszállás után le is tartóztatták, és a nála található tanulmány példányát elkobozták.

A DOKUMENTUM BEVEZETŐJÉBEN foglaltak alapján szerzői Magyarország kormánya elé terjesztik a javaslatokat (az ENSZ ugyanis csakis nemzetközileg elismert testületektől fogadhat el hasonló tervezeteket) azzal a céllal, hogy a magyarkérdéssel együtt tárgyalják az ENSZ előtt: „Mi ugyanúgy mindent meg akarunk tenni hazánk boldogulásáért, mint az otthoniak, és elvárjuk, hogy Magyarország kormánya is mindent tegyen az összmagyarság érdekében. Ezért terjesztjük Magyarország kormánya elé az erdélyi kérdés megoldása tárgyában ezt a javaslatot.” A dokumentum megfelelő helyre – nyugat-európai államba való eljuttatására – többen is jelentkeztek (pl. Maksay Albert teológiai író és Sass Kálmán református lelkész is).

A TANULMÁNY A BEVEZETŐT követően a trianoni döntésről és részletesebben annak Erdélyt érintő vonatkozásairól ír, kitérve a kommunista hatalomátvételt követő *status quo*-ra is: „A liberális és nacionalista román kormányok alatt zaklatva bár, de működhettek a magyar egyházak, léteztek magyar iskolák, szabad volt a magyar nyelv használata – az akkor még magánéletnek számító – gazdasági életben. A kommunisták uralomra jutása azonban a még megmaradt kisebbségi jogokat is eltörölte, mégpedig a demokrácia, az egyenlőség és a szocializmus jelszavaira hivatkozva.”

A NÉGY FELSOROLT LEHETŐSÉG esetében mindvégig gazdasági, történelmi és kulturális érveket sorakoztat fel.

AZ ELSŐ OPCIO, „Erdély román uralom alatt maradásának egyetlen előnye az, hogy kényelmes elintézési forma, mert egyszerűen nem kell tenni semmit. Ha Magyarország nemzetközi tekintélye nagy, akkor az emberi jogok mellett még különleges nemzetiségi jogokat magában foglaló törvény kibocsátására

*Dobai István: Múlandó Szilágyság.
Művelődéstörténeti tárcadolgozatok.
Kolozsvár, 2007*

szoríthatja Romániát, sőt gazdasági élete számára különleges nyersanyagszerzési és piaclehetőségeket szerezhet Erdélyben. Ezeknek a jogoknak és jogosítványoknak az érvényesülésére azonban kevés a remény, addig is, amíg a következő politikai hangulat Magyarország tekintélyét megcsorbítaná, és egyszerűen hatályon kívül kerülne a nemzetiségi törvény is, a gazdasági szerződés is.”

A MÁSODIK OPCIO ESETÉBEN „Erdély magyar uralom alá kerülésének szembeszökő előnye az, hogy teljes jóvátétele lenne a trianoni méltánytalanságnak. Erdély visszakérülne természetes földrajzi, gazdasági és történelmi keretébe. A magyar gazdasági élet bőséges nyersanyagot és komoly piacot kapna [...]. Azonban: Erdély megszerzése kimerí-

tené – talán túl is terhelné – Magyarország nemzetközi politikai és erkölcsi tőkét. A nagyhatalmak adósuknak tekintenék a magyarságot, irigyei és versenytársai pedig ellenségüknek. A természetesen induló román irredenta mindenütt támogatást kapna, míg az újabb politikai fordulat úgy venné el tőlünk Erdélyt, ahogy nekünk adta az előző. Mert nincs olyan román, aki Magyarországon akarna élni, és nincs olyan méltányolható elv vagy érdek, amely erre kényszeríthetné.”

A HARMADIK OPCIO az önálló Erdély gondolata: „a trianoni korszak kezdetén született, a második világháború előtt és alatt elenyészett, de utána – jóval szélesebb körökben – újraéledt. Az erdélyi magyar értelmiség megbékélési vágyát tükrözi ez a kompromisszum. A románok – természetesen – szigorúan elzárkóznak előle a legutóbbi időkig. A magyarság nemzetközi tekintélyének növekedése következtében, 1956 őszétől a román értelmiség is mutat némi érdeklődést iránta.”

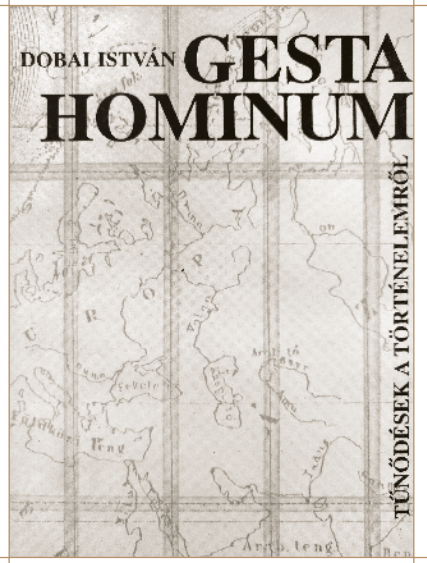
AZ ELABORÁTUM legnagyobb terjedelemben a legszélesebb körű támogatottságnak örvendő negyedik variánst tárgyalja: „Erdély Magyarország és Románia közötti elosztásával jóvá lehet tenni a magyarsággal szemben elkövetett trianoni méltánytalanságot, anélkül, hogy a románokkal szemben méltánytalanokká lennének. Magyarország részesülne így az erdélyi nyersanyagból és

piacból, Erdély hagyományai, élő magyar szellemi és népi erői nemcsak megmenekülnének, hanem meghatározóan gazdagítanák a magyarság erejét. Ez a megoldás nem merítené ki a magyarság nemzetközi erkölcsi tőkéjét, és ugyanakkor lehetőséget nyitna az erdélyi kérdés végleges megoldására, a nemzetiségi béke és a magyar–román jószomszédi viszony megteremtésére. [...] Arra a kérdésre, hogy Erdélynek melyik része legyen Magyarország és melyik Romániáé, mi nem válaszolhatunk, mert erről nem mi, hanem a nemzetközi hatalom fog határozni.”

A NEGYEDIK VARIÁNS tárgyalásakor számos technikai részletet is igyekeznek nagyvonalakban meghatározni a szerzők: a népszámlálás, áttelepítés, gazdasági kompenzáció

és fejlesztési politika lehetséges irányvonalait. Ugyanakkor realista módon azt is megállapítják, hogy: „kétségtelen, hogy Erdély elosztásával és lakosságcserevel végleg elvesz a magyarság számára a román uralom alatt maradó rész. Elvész vele a magyar történelem, a magyar művelődés egy része. Elvész egy sor város, nagyszámú műemlékkel, sok – mindnyájunknak kedves – hagyománnyal, nagy értékű magyar beruházással. Elvesznek majd biztosan olyan vidékek, amelyek nélkül a magyar életet nem érezzük teljesnek. Ez lesz az áldozat, amelyet hoznunk kell. Mert ezzel végleg megmenekül az elveszéstől a magyar történelem és művelődés egy másik része, egy másik sor város és más vidékek, amelyek éppen olyan értékesek és kedvesek minden magyar számára, mint a végleg elveszettek. Kétségtelen az is, hogy a lakosságcsere nagy áldozatot jelent és sok keserűséget okoz majd Erdély egész magyarságának, főként a költözésre kényszerülőknek.”

A DOBAI ISTVÁN letartóztatását követő időszakban további személyeket is letartóztattak azzal a váddal, hogy a Dobai-csoport munkájában részt vettek: a már említett Komáromy József, Kertész Gábor, Varga László mellett letartóztatták Gazda Ferenc középiskolai tanárt és Bereczki András kolozsvári akadémiai kutatót, Nagy József volt ákosi földbirtokost, Dobri János kolozsvári teológiai professzort és László Dezső kolozsvári református lelkészt.

Dobai István: *Gesta Hominum*.
Kolozsvár, 1993

A DOBAI-PER az egyik legsúlyosabb politikai per volt Románia történetében, az ügyész eredetileg öt halálos ítélet kimondását kérte. A tárgyalásra 1957 szeptemberében került sor, Dobai visszaemlékezései szerint: „a bíróság nagyon csúnyán viselkedett. Röhhícséltek. Nagyon-nagyon képzetlen, jogi analfabéta társaság volt. Nem is ismerte a per tárgyát.”

A PER TÁRGYALÁSA nem volt nyilvános, de meghívások alapon a magyar értelmiségiek egy szűk rétege részt vett rajta, így megvolt a kellő publicitás és a közvélemény is tudomást szerezhetett róla. A per vádirata szerint „1. Dobai memóriumot készített, amelyben javaslatot tett Erdély megosztására a magyarság és a románság között. A memorandumot az ENSZ-hez és a Román Kommunista Párt Központi Végrehajtó Bizottságához akarta eljuttatni. Tervezetét »véleményezés« céljából eljuttatta: Bereczkyhez, Kertészhez, Nagy Józsefhez, Gazdához, Vargához és Márton Áronhoz. (Az ötödrendű vádlott, Bereczky A. 1956-ban még kolozsvári akadémiai kutató volt, a munka elkészítéséhez átadta az 1939/40-es romániai statisztikai évkönyvet, amelynek adatait Dobai felhasználta.) 2. Varga L. másodrendű vádlott D. I. megbízásából Budapesten felvette a kapcsolatot Németh Lászlóval, Tamási Áronnal. Varga Magyarországról több lapot, folyóiratot hozott haza magával, amelyeket Dobai vádlott-társai között is szétosztott. 3. Kertész G. negyedrendű vádlott szintén készített 3 »nacionalista-soviniszta jellegű« dolgozatot.”

AZ ÍTÉLET NOVEMBERBEN született meg. A kolozsvári katonai törvényszék Macskási Pál elnöklete alatt „hazaárulásért és a Román Népköztársaság belső és külső biztonsága elleni cselekvés”, valamint „tiltott közlemények terjesztéséért” Dobait és Vargát életfogytiglani kényszermunkára és még 10 év szabadságvesztésre; Komáromit („cselekedetei kimerítik a társadalmi rend elleni felbujtás tényét, mivel izgató és propagandatevékenységével nagy veszélyt hozhatott volna az állam biztonságára”) 25 év kényszermunkára és még 8 év börtönre; Kertészt 25 év kényszermunkára és még 10 év börtönre („a vádlott nyíltan szolidarizált a magyarországi ellenforradalmárokkal”); Bereczkit 15 év kényszermunkára; Gazdát 10 év nehéz börtönre (hazaárulás fel nem jelentése miatt), még 7 év börtönre („áskálódás” miatt) és még 5 év börtönre („tiltott kiadványok tartása miatt”); Nagyt 5 év nehéz börtönre; Dobrit („a társadalom elleni áskálódás miatt” valójában Ravasz László püspök egy beszédéért és Illyés verséért) 6 év börtönre; Lászlót („tilos közlemények tartása” miatt) 5 év börtönre ítélték. Utóbbi kivételével mindenkinél még teljes vagyonekobzást is elrendeltek.

DOBAI ISTVÁN 1957. szeptember 16-tól 1960. június 12-ig Szamosújváron, utána 1963. január 12-ig Désen, majd szabadulásáig (1964. augusztus 1-jéig) újra Szamosújváron raboskodott. A dosszién, amiben az ítéletét közzölték vele a börtönben, volt egy sajátos, belső használatú jelölés: élve nem szabadulhat.

A SECURITATE válogatott módszereket használt, hogy a börtönbüntetésre ítélteteket válogatott fizikai és lelki nyomásnak tegyék ki. Dobai esetében a botozás, verés mellett 1958-ban olyan kezelést is el kellett szenvednie, amely klinikai halálhoz hasonló tünetekkel járt, több hónapig tartó járásképtelenséget és szédülést, napi több ideglázrohamot okozott (ez utóbbi ritkábban, de élete végéig kitartott).

FOGVATARTÁSA ALATT tbc-ben betegedett meg, amelyet a dési börtön tbc-kórtermében kezeltek. Dobai itt két török cellatársától török nyelvet tanult. Tanítója csak napi 10-15 percnyi oktatásra vállalkozott, a börtönkörülmények között értelemszerűen csak előszóban, azonban Dobai így is elégedett volt az előmenetelével (szabadulása után folytatta a tanulást és társalgási szinten megtanult törökül). A dési tbc-kórházban eltöltött időről Dobai pozitív hangnemen nyilatkozott: „a cellatársaim a háborúközi román társadalom kiváló reprezentánsai, magas értelmiségiek voltak mindnyájan. Hosszú börtönre ítélt fertőző tüdőbetegek, akiknek semmi esélyük nem volt a szabadulásra. Viselkedésükből az egész háborúközi román értelmiségi elit világszemlélete kiolvasható volt. Szigorúan elkülönítve nemcsak a külső világtól, de a dési fegyintézet háromszáz főnyi többi részétől is. Valóságos konklávé-közösséget alkottunk. Itt, ebben a szigorúan elszigetelt közösségben nem létezett cenzúra, ellenőrzés. Ebben a közösségben mindenki teljesen szabadon beszélhetett, fejthette ki a véleményét mindenről, mindent megvitathatott, bírálhatta az egész kinti világot, benne a romániai bolsevik diktatúrát is. Hosszú életem során mindig az erdélyi magyar társadalom felső értelmiségének társaságában éltem, de a tbc-kórterem konklavéját meg sem közelítette változatosságában, színességében a kinti közösségem. Kitűnően éreztem magamat ebben a társaságban.”

1964-BEN SZABADULT, nem amnesztia, hanem általános kegyelem révén (a büntetés hátralévő részét engedték el a politikai foglyoknak).

KISZABADULÁSA UTÁN a kolozsvári Tartományi Építkezési Trösztnél dolgozott, szakképzetlen munkás minőségben és folyamatos létbizonytalanságban: 1965 novemberében fél évre kitették az állásából. 1966 februárjától ismét dolgozott, majd ugyanazon év áprilisában elbocsátották, 1966 augusztusától újból alkalmazták. Nyugdíjazásáig az ICARCOOP-nál (későbbi nevén IPPSC – Întreprinderea de Producție, Prestări Servicii și Construcții/Termelési, Szolgáltatási és Építkezési Vállalat) alkalmazásában állt mint szállítási felelős, majd könyvelő munkakörét látva el, de „szakképzetlen munkás” besorolásban és fizetéssel.

DOBAI ISTVÁN NYUGDÍJAZÁSA után újakezdte kutatói tevékenységét: saját bevallása szerint 1987–1990 között Komáromy Józseffel együtt több ezer erdélyi település részletes statisztikai anyagát állították össze, amelyet Magyarországra (a Magyarságtudományi Intézetbe is) eljuttattak. Annak ellenére, hogy látását időskorára elvesztette, tanulmányait, könyveit lediktálás révén jelentette meg:

*Dobai István doktori évre való
beiratkozási adatlapjának 2. oldala*

A REFORMÁTUS EGYHÁZBAN már fiataloktól tisztséget viselt: 1952 októberétől presbiter volt, előbb Ákoson, majd évtizedekig a Kolozsvár-Belvárosi Református Egyházközségben. 1990–1994 között az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka és a Romániai Református Egyház Zsinata Kánonjogi Bizottságának elnöke. *Imitatio Christi Kollokvium* (alcíme szerint: Hitvalló értelmiségiek kerekasztal-beszélgetései) címmel fórumot alapított. Érdemeiért 2014-ben a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki.

* Az életrajzi portré felvázolásában a szerző szeretne hálás köszönetet mondani Gócz Évának, akinek az érdeme a Dobai István-hagyaték feldolgozása és hozzáférhetővé tétele, és aki a jelen tanulmány létrejöttét anyagok és fényképek rendelkezésre bocsátásával jelentős mértékben elősegítette.

KOVÁCS EDIT

KOVÁCS EDIT, AZ UTOLSÓ BOLYAIS „MOHIKÁN”

FÜZI NORBERT

A XX. századi erdélyi jogászok között szép számmal akad „híresség”, aki szakmai érdemei és társadalmi megbecsültsége miatt kiemelkedett és kiemelkedhetett Erdély jogtudorai közül. Ők méltán ismertek ma is, nevük és munkájuk az utókornak fennmaradt, mert akkor, ott és olyant alkottak, amiért érdemes fenntartani. Vannak azonban olyanok, akik nem kapták meg vagy nem vágyták a nekik kijáró rivaldafényt, akik csendben dolgoztak és alkottak maradandót, akikről nem szól a fáma, de akik magas színvonalú szakmaisággal kinevelték és okították, a pályára alkalmassá tették az egyetemi padokban felnövő jogászgenerációk hosszú sorát.

(ECKSTEINNÉ) KOVÁCS EDIT egyike a fáradhatatlanul dolgozók csoportjának, akik a XX. századi erdélyi jogélet és akadémiai élet hírnevét öregbítették, munkájának köszönhetően tevékenykedik ma is a jogi pálya valamely területén többgenerációnyi erdélyi jogász, akik az ezredforduló előtt a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Jogi Karán végeztek.

MEGEMLÉKEZÉSÉVEL a mai napig adós a jogirodalom. E portré célja – többek között – ezt a hiányt pótolni, Kovács Edit erdélyi jogász, egyetemi oktató, szakfordító és szakíró munkájának és életpályájának emléket állítani.

KOVÁCS EDIT Temesváron született 1929. április 30-án. Német gyökerekkel rendelkező családból származik, a nagyszülei még a monarchia idejében éltek. Anyai nagyapja, Lassak Alois, szlovák származású osztrák császári és királyi százados volt, anyai nagyanyja, Rüppel Margarethe pedig birodalmi német származású, aki a Majna menti Frankfurtban látta meg a napvilágot. Mindketten a temesvári Hősök temetőjében alusszák örök álmukat. Nagyapja magas rangjának köszönhetően a család jómódban élt Temesváron, de az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése annyira megviselte, hogy szolgálati fegyverével vetett véget az életének, minekután a család nehéz helyzetbe került. Ezt követően négy gyermek maradt félárva: Alajos, Tilda, Margit, valamint Edit (Kovács Edit édesanyja). A családi neveltetéséből kifolyólag ő is német ajkú volt, magyarul keveset, románul alig beszélt.

IDŐSEBB KOVÁCS EDIT hozzám Kovács Sándorhoz, aki Bukarestben született 1900-ban, sepsiszentgyörgyi iparoscsaládba, mivel mint sokan akkoriban, az ő családja is Bukarestben keresett munkát. Sándor Nagyváradon végezte a kereskedelmi iskolát és szakmájában tevékenykedett, utána a temesvári Leonida autókölcsönző cégnél dolgozott üzletvezetőként, majd a Kolozsvárra költözésük után könyvelő lett. Ő három nyelven is beszélt, a magyar mellett románul és németül.

A KOVÁCS CSALÁD sokáig Temesváron élt, ott születetett portrénk alanya, Edit is 1929 tavaszán. A család 1940-ben telepedett át Kolozsvárra, de 1944-ben a menekülést választották. A menekülőút Magyarországon át vezetett, Bicske volt az egyik állomás. Mindez persze azzal is járt, hogy a gyermekek több országban és még több városban jártak iskolába. Emiatt a fiatal Kovács Edit tanult Temesváron, Budapesten, Passauban és Kolozsváron a Marianumban, a hajdani katolikus leánynevelő intézetben. A család 1946 körül visszatért Észak-Erdélybe, Kolozsvárra, így az érettségit már Kolozsváron tette le az Állami Leánygimnáziumban, 1948-ban. Ugyanebben az évben felvételizett sikeresen a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karára.

A FIATAL KOVÁCS EDIT céltudatosan készült a jogra, a kezdetektől fogva oktató akart lenni, ebben pedig a család is támogatta. A tanügyi szakma ugyanis akkoriban kiszámítható, jó életpálya volt. Egyetemi éve alatt a szüleinél lakott, kifejezetten jó tanuló volt, a polgári jogot – amit akkor Fekete György tanított – különösen szerette. A bolyais jogászok a klasszikus jogi tárgyak mellett ideológiai tárgyakat is tanultak, ahol nemcsak jogi szakemberek oktattak, hanem például Fogarasi György és Farkas Zoltán is tanítottak filozófiát és közgazdaságtant.

FÉRJÉVEL, ECKSTEIN OTTÓVAL egyetemi éve alatt ismerkedtek meg, és már tanársegéd volt, mikor 1955-ben összeházasodtak Kolozsváron. A házasságkötés után vették fel mindketten az Eckstein-Kovács nevet, de ő továbbra is, későbbi egyetemi kiadványokon és megjelent publikációkon is Kovács Edit néven szerepel. Az '50-es évek közepén Kolozsváron viszonylag rossz lakhatási körülmények között éltek, eleinte a Szondi utcában a szülőknél, később a belvárosban, a Jókai utca 25. szám alatt, egy egyszobás kis lakásban. 1956-ban született első és egyetlen gyermekük, Péter, aki szintén a jogi pályát választotta.

FÉRJE, ECKSTEIN-KOVÁCS OTTÓ, aradi származású jogász, aki bíróként kezdte a jogi pályafutását Nagyszalontán, onnan Kolozsvárra helyezték át. Ott folytatta a bírói pályát, egészen addig, amíg a nővére Izraelbe emigrált. Nővére tettét a román szocialista állam nem hagyhatta büntetlenül, a szankció végül elkerülhetetlen volt: Eckstein Ottót kirúgták a bírói korból, aki nem sokkal ezt követően jogtanácsos lett a kolozsvári Szállítási Vállalatnál. Egy idő elteltével aztán visszahívták a bíróságra, ő utána még 14 évig és 8 hónapig bíróként

tevékenykedett, majd ügyvédnek állt, és nyugdíjazásáig igen jó hírű ügyvédként dolgozott Kolozsváron.

KOVÁCS EDIT 1953-ban szerzett jogászdiplomát az akkor még Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán. Igen jó képességű tanuló volt, kitűnő eredményei és a polgári jog melletti elkötelezettsége miatt már negyedévesen, 1952-től szeminarizálta a Fekete György tartotta polgári jogi kurzusokat gyakornokként. Nem rossz kezdés ez az akadémiai pályán, főleg egy olyan tanár mellett, mint Fekete György.

A Szondi utcában

FEKETE GYÖRGGYEL egyébként a kapcsolata nemcsak kollegiális, hanem baráti is volt. Fekete többször látogatta az Eckstein-Kovács családot, és mivel bátyja, Fekete Albert Párizsban élt (1934–35 között egyébként György is tanult Párizsban egy évet az École Polytechnique esti tagozatán), volt hozzáférése olyan kiadványokhoz, melyek szabadgondolkodó, liberális eszméket hangoztattak, így a szocialista korszakban természetesen tiltva voltak. Több alkalommal vitt nekik például a *L'Express* című francia lapból, ami akkoriban kuriózumnak számított.

AZ ECKSTEIN-KOVÁCS CSALÁD társasági életet is élt. Vendégeket fogadtak, és ismerőseik, barátai rendszeresen jártak hozzájuk, többek között a már említett Fekete György, a szintén polgári jogász Szabó Pál Endre, a polgári perrendtartás tanára, Buia Durido, és a római jog oktatója, Román Dezső is. Neumann Jenő, az állam- és jogelmélet tanára is megfordult náluk néhányszor. Ezeken a találkozókon, összejöveteleken felszabadult volt a hangulat, az ilyen alkalmon szabadon tudtak beszélni az egyetemi ügyekről, a magyar oktatás helyzetéről és politikai-közéleti témákról.

KOVÁCS EDIT OKTATÓI karrierje 1952-ben kezdődött gyakornokként, majd 1953-ban alkalmazták tanársegédként, és nem sokkal később adjunktusi címet szerzett. Karrierje végéig megmaradt adjunktusnak, doktorálni nem akart vagy nem engedték – nem tudni pontosan.

A BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM Jog- és Közgazdaságtudományi Karának másfél évtizedes fennállása alatt viszonylag kis létszámú volt a női tanári gárda, ugyanakkor a Kolozsváron akkor még párhuzamosan működő Victor Babeş Tudományegyetem Jogi Karán női oktatót még nem alkalmaztak, így már ez is előrelépésnek számított. 1951–52 között szeminarizált államelméletet Dán Erzsébet, ugyanebben az egyéves időszakban tevékenykedett a Bolyain Pop Olga, a büntető eljárásjog előadójának is. Kacsó Mária négy évig dolgozott tanársegédként, ő a büntetőjogot szeminarizálta 1955–59 között, és persze a magánjogászok közül Kovács Edit. Ők képviselték a női oktatók teljes csoportját. Ez az amúgy is szűk csoport később egyetlen személyre redukálódott, ugyanis csak Kovács Editet vették át oktatónak az egyetemegyesítés után, aki 1968-ig az egyedüli női oktató volt a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Jogi Karán.

KEZDETBE CSALÁDJOGOT, majd a polgári jogi tárgyakat – kötelmi jogot és szerződéseket is tanított, később fuvarjogot és gazdasági jogot, emellett 30 évig vezette a román–magyar jogi terminológia kurzust a magyar diákoknak. Önszorgalomból tanította, polgári jogásként ez nem volt a főtárgya. A terminológia ugyanakkor nem kizárólag polgári jogi terület volt, igyekezett átfogni minden jogágat.

AZT MÉG FIGYELEMBE KELL VENNI, hogy a magyar jogi terminológia oktatása a bolyais időszakban még mást jelentett. Akik 1945-ben kezdték az egyetemet, azoknak magyar nyelven folyt az oktatás, a román nyelvre való áttérés csak később jött. Hogy mit jelentett anyanyelven, magyarul tanulni a jogot Romániában s aztán áttérni románra, Ménesi Tibor nagyváradi ügyvéd szavai mesélik el hűen: „Az oktatás teljes egészében magyar nyelven folyt. A szakszavakat lefordították románra, és azt meg kellett tanulni. Tehát hogy örökösdés, az »succesiune« vagy »ereditate«, azt tudtuk. De egy olyan mondat, hogy mi a jog: Azon magatartási szabályok összessége, amelyek az együtt élő emberek cselekedeteit a legfőbb hatalommal kikényszeríthető módon rendezi; mi ezt így tanultuk magyarul. Na most tessék ezt lefordítani románra...”

KOZSOKÁR GÁBOR, aki szintén annak a generációnak a tagja, akik magyarul kezdték a jogot, a magyar oktatás fontosságáról így mesél: „[...] mert azon (a nyelven – szerk.) nem ismeretlen szavakat bemagol vagy rögzít az ember, hanem megérti azt, amit tanul, s ha megvan ez az alap, akkor már más nyelven is sokkal könnyebb érvényesülni, hasznát venni.” Kezdetben tehát a terminológia oktatása azt a célt szolgálta, hogy a magyar anyanyelvű és magyarul tanuló hallgatókkal megismertesse a román szakkifejezéseket. Az 1959-es kényszeregyesítés óta eltelt évek alatt azonban sokat változott a jogi oktatás a Babeş–Bolyain, leginkább a magyar jogászképzés kárára.

HÚSZ ÉVVEL AZ EGYESÍTÉS UTÁN, 1979-ben jelent meg Kovács Editnek e területen végzett talán legfontosabb munkája, amit Ioan Albu kollégájával (aki korábban a Victor Babeş Egyetemen tanított, és akivel gyakornokokként beültek egymás szemináriumaira, tapasztalatcsere) közösen írt *Îndrumar de terminologie juridică română-maghiară. Drept civil – Succesiunile* című könyve, amelyben az örökösödési jog szakkifejezéseire adtak tömör magyarázatot románul és párhuzamosan magyarul.

A KÖNYV ELŐSZAVÁBAN pontos képet kapunk a terminológiaoktatásnak az egyetemegyesítés utáni céljáról. „A kolozsvár-napoca-i jogi fakultás tantervében, tantárgyként szerepel a jogi terminológia is, amelynek az a célja, hogy a román jogi terminológiát a magyar nemzetiségű diákokkal anyanyelvükön is megismertesse. Az ebben a kötetben megjelent román–magyar jogi terminológiai mutató a polgári jog egyik fontos intézményével, az örökösödési joggal foglalkozik, sokoldalú és pontos feldolgozásban és a nappali, valamint a látogatás nélküli tagozat hallgatói részére készült.” Napjainkban a terminológia tantárgy célja ugyanez: az egyébként szinte minden tárgyat román nyelven tanuló magyar diákokkal megismertetni azokat a kifejezéseket magyar nyelven, amelyeket addig tanórán csak románul hallottak.

HABÁR A SZOCIALIZMUS korszakában az országhatárok közé szorított lakosság viszonylag zárt burokokban élt, az egyetemi kapcsolatok révén volt valamilyen kijárás Magyarországra. A Pécsi Tudományegyetemmel például kifejezetten jó volt a kapcsolat, a pécsiek jártak Kolozsvárra, a bolyaisok is jártak ki Pécsre, ezeken az utakon pedig Kovács Edit is részt vett.

HOGY MILYEN TANÁR VOLT Kovács Edit, visszaemlékezések sokasága meséli el. Egykori tanítványa, Nádudvary György brassói jogász, később parlamenti képviselő, így emlékszik rá: „Fekete György tanította a polgári jogot és Kovács Edit szeminarizálta. Fekete György az egyik legkiválóbban előadó professzor volt a jogon, és Kovács Edit pedig szenzációsan szeminarizált. Jogeseteket oldottunk meg, úgyhogy én a polgári jognak szerelmese lettem.”

Az 1979-es román–magyar terminológia jegyzet

HASONLÓKÉPPEN EMLÉKSZIK VISSZA rá korábbi tanítványa, Sajter Margit is, aki Zilahon lett közjegyző: „Eckstein-Kovács Péternek az anyukája, Kovács Edit volt a tanársegéd, ő pedig nagyon ügyesen vezette a szemináriumokat. A polgári jogot rendesen megszerettették velünk.”

„KOVÁCS EDIT, Eckstein-Kovács Péternek az édesanyja, akkor volt állapotos Péterrel. Ő volt a polgári jog és a családjog szemináriumok vezetője. Később Péter Csíkszeredába került ügyvédjelöltnek, és én lettem a szakmai irányítója” – idézi fel emlékeit az 1953–1958-as évfolyam végzettje, Hajdu Gábor, akiből később ügyvéd lett, majd politikai karriert futott be, és román egészségügyi miniszter volt 1998–2000 között.

„KOVÁCS EDIT VÁRANDÓS volt Péterrel, amikor mi az egyetemen voltunk. Majdnem felborítottam a folyóson, mert későn érkeztem be a tanterembe – ő már ott volt, hogy menjen be, én meg futottam, legyek mégis előtte bent” – emlékszik vissza Sajter Sándor zilahi bíró, szintén az '53–'58-as évfolyam végzettje.

JÓ SZAKEMBER, EMPATIKUS TANÁR és szenzációs szeminarista – így lehetne röviden jellemezni Kovács Edit munkásságát. Fia, Eckstein-Kovács Péter szerint édesanyja oktatóként is rendkívül barátságos, a diákok problémáira érzékeny volt, szerették őt a tanítványai.

A *DOLGOZÓ NŐ* a kor társadalmi-politikai és kulturális folyóirata volt, Románia Szocialista Köztársaság Országos Nőtanácsának magyar nyelvű havi, magazinszerű lapja, amit elsősorban Kolozsváron adtak ki (később Bukarestben is), kb. 80 ezres példányszámban, és folyamatosan kolozsvári szerkesztés alatt volt. Bulvárlapnak aligha mondható, persze szerepeltek benne szép számmal divatról, hétköznapiokról és egyéb bulvártémákról szóló írások, de például a gyermeknevelésről, a női szerepek betöltéséről vagy az oktatásról olyanok is publikáltak, mint Nagy Károly, a Bolyai Tudományegyetem pedagógiai tanácskének adjunktusa. A kiadvány szépirodalmi részének egyik kiemelt szerzője volt Deák Tamás mellett Kányádi Sándor is, versei, írásai gyakorta jelentek meg a havi kiadványban, mely így nem csupán a kommunista propaganda platformszerepét töltötte be, hanem a kortárs magyar irodalmárok műveinek is teret adó folyóirat volt.

KOVÁCS EDIT OKTATÓI pályájának kezdetén, tanársegédként több ízben is írt a *Dolgozó Nő* folyóiratba, elsősorban családjogi témákban. Írásaiban a román szocialista népköztársaság családjogi szabályait mutatta be közérthető módon. A nők és férfiak családjogi egyenjogúságáról és a válás utáni gyermektartási kötelezettségéről írt rövid bejegyzései mind a hétköznapi embert foglalkoztató kérdéseket járták körbe, gyakorlati oldalról. A folyóiraton belül a *Kedves Bori* rovat egy amolyan fórum, XX. századi chatszoba volt az olvasóknak, ahol

kérdezték egymást és válaszoltak egymás kérdéseire, panaszaira. A rovatba több alkalommal érkezett jogi kérdés, melyet többnyire Kovács Edit válaszolt meg az érdeklődőknek, panaszosoknak. A kérdések olyan témákban érkeztek, mint például az örökbe fogadott gyermek jogállása, vagy a gyermeket egyedül nevelő, elvált asszonynak járó szociális juttatások.

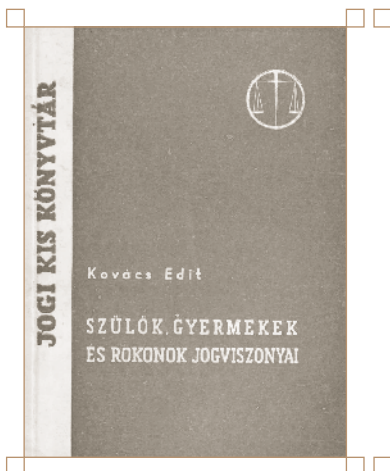
TUDOMÁNYOS MUNKÁI KÖZÜL talán egyik legfontosabb írása a Jogi Kis Könyvtár sorozatban megjelent, *Szülők, gyermekek és rokonok jogviszonyai* című kismonográfiája, amely a bukaresti Tudományos Könyvkiadó gondozásában látott napvilágot 1958-ban. E sorozat különlegessége egyébiránt, hogy olyan magyar nyelvű jogi munkák jelentek meg benne, amelyek felölelték a jogélet különböző területeit: polgári jog, büntetőjog, munkajog, perrendtartás vagy fuvarjog. Olyan szerzők tollából származtak az írások, mint például Bíró Lajos, Román Dezső, Takács Lajos, Asztalos Sándor, Szabó Pál Endre vagy Fekete György – a kor meghatározó erdélyi jogásza. Mind elméleti, mind gyakorlati kérdéseket feszegettek a szerzők, de a sorozatban megjelent írások már csak a magyar–román jogi terminológia miatt is kiemelt jelentőséggel bírnak.

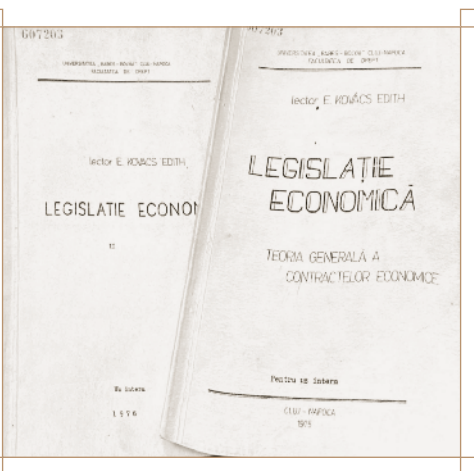
*Dolgozó Nő, 1955/12. szám, címlap:
Épül Urikány, az új bányaváros*

A POLGÁRI JOGOT MAGYAR nyelven tárgyaló egyetemi jegyzetek sorozatában Fekete Györggyel közösen több munkának is társszerzője volt: a kötet első részének, az 1957-ben megjelent *A kötelmi jog általános elmélete* című munkának, valamint a harmadiknak, amely a *Szerződések* címet viseli és 1958-ban jelent meg. Ez a sorozat az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztériumon belül a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem gondozásában került kiadásra.

KOMOLYABB FORDÍTÓI MUNKÁI közé tartozik a Simion Bayer és Mircea Constantiniu szerzőpárosnak 1956-ban megjelent, 578 oldalas, *Cartea directivelor de întreprindere: îndreptar legislativ pentru întreprinderile economice de stat* című könyvének magyar fordítása, amelyet Gogomán Gáborral és Huszár Andorral közösen *Vállalati igazgatók kézikönyve: törvény-útmutató az állami gazdasági vállalatok számára* címen fordítottak le a megjelenés évében.

Szülők, gyermekek és rokonok jogviszonyai, 1958

A Kolozsváron megjelent gazdasági jogi munkái

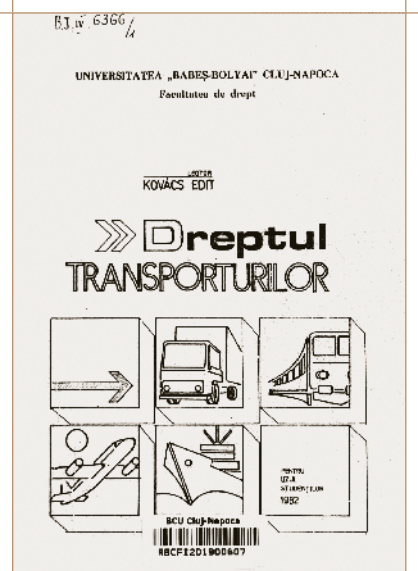
A GAZDASÁGI JOG TERÜLETÉN is alkotott maradandót, az 1970-es évek közepén jelent meg a *Legislație economică* (Gazdasági jogszabályok) című kétkötetes sorozata, amely a szocialista gazdaság széles körű szabályrendszerét tárgyalta tankönyvszerűen. Az első rész 1975-ben jelent meg a Babeș-Bolyai Tudományegyetem gondozásában, egyetemi jegyzetként. Az alcíme: *Teoria generală a contractelor economice* (A gazdasági szerződések általános elmélete). A gazdasági szerződés a szocialista állam egyik alapeszköze volt az éves tervben megállapított feladatok és célok végrehajtására. Olyan szerződés, amely az állami, szocialista szervezetek között jött létre a termelés, a szervezetek közötti szolgáltatások nyújtása vagy az állami beruházások végrehajtásának érdekében.

A MÁSODIK KÖTET a gazdasági szerződésből fakadó vitarendezéssel foglalkozik, ennek az alcíme: *Jurisdictia litigiilor patrimoniale dintre organizațiile socialiste* (A szocialista szervezetek közötti vagyoni jellegű viták joghatósága). Mindkét kötet elsősorban az egyetemi hallgatókat célozta meg, a munkák szerkezetileg is a tankönyvmintát követik.

STANCIU D. CĂRPENARU neve a román kereskedelmi jogi szakirodalomban nem ismeretlen, a bukaresti professzornak e jogterületen végzett munkái mind a mai napig meghatározó munkák. Vele és a szebeni professzor asszonnyal, a 2021-ben elhunyt Doina Petică-Romannal közösen írták meg román nyelven a szocialista gazdasági jogot átfogóan tárgyaló *Legislație economică* című könyvet, amely alig hat évvel a rendszerváltás előtt, 1983-ban jelent meg Bukarestben. Kovács Edit a könyvben az állami választottbíróságokról szóló harmadik fejezetet jegyezte.

*Cărpănaru és Petică-Roman
professzorokkal közösen írt könyve*

*A fuvarjog területen megjelent
egyetemi tankönyve, 1982*

NYUGDÍJAZÁSA ELŐTT néhány évvel jelent meg egy komolyabb monográfiája román nyelven, a fuvarjog területén. A könyv szintén egyetemi kiadásban látott napvilágot 1982-ben, *Dreptul transporturilor* címen. A fuvarjog egyébként a szocialista gazdasági berendezkedésnek egyik alapjogága volt, ugyanis a tervgazdálkodás nem csupán a termék előállítását irányozta előre, hanem a portéka elszállítását is magába foglalta. Hiszen azt a dolgozó néphez el kellett juttatni, legtöbbször teherautón vagy vasúton keresztül, ehhez pedig fuvarozási szerződéseket kötöttek.

A CSALÁDJOG IRÁNTI érdeklődése nem lankadt, ugyanis nyugdíjazása évében jelent meg utolsó ismert írása a *Korunk* 1986–87-es évkönyvében, melynek címe: *Jog és család Románia Szocialista Köztársaságban*.

1986-BAN NYUGDÍJBA VONULT, ezt követően szakmai aktivitása is alábbhagyott. 88 évesen, hosszas betegség után hunyt el 2017. március 28-án. Sírja a kolozsvári Házsongárdi temetőben van. Emléke legyen áldott, munkájáért az egész erdélyi jogászság hálával tartozik.*

* A portré létrejöttéhez nélkülözhetetlen életrajzi információkkal járult hozzá Kovács Edit fia, Eckstein-Kovács Péter, akinek a szerző ezúton is szeretné megköszönni a segítséget.

IRODALOMJEGYZÉK

Gidófalvy István

Balaton Petra: *A Székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések.* Budapest, 2004.

Barabás Endre: *A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete.* Budapest, 2001.

Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi magyar egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története.* Kolozsvár, 1941.

Egry Gábor: *Az erdélyi szász Raiffeisen-mozgalom kezdetei.* Aetas, 2004/1.

Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig.* Csíkszereda, 2013.

Fazakas László- Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár a dualizmusban.* in: Fazakas László – Ferenczi Szilárd – Fodor János – Gál Zsófia: *Minta és felzárkózás. Kolozsvár és Marosvásárhely fejlődéstörténetének összehasonlítása Szvacsina Géza és Bernády György polgármestersége idején.* Kolozsvár–Marosvásárhely, 2021.

Fodor László: *Adalékok az erdélyi magyar szövetkezetek történetéhez. I. Szövetkezés, 1995/1.*

Galgóczy Károly: *Kisbirtokosok Országos Hitelszövetkezete huszonöt éves fennállásának emlékkönyve.* 1905.

Gidófalvy István: *Válasz igen sok Nagytiszteletű és Tiszteletes úrnak.* Szövetkezés, 1895/2.

Gidófalvy István: *A székely akció és a hitelszövetkezetek.* Budapest, 1902.

Gidófalvy István: *Hogy lettem én szocialistává?* Budapest, 1906.

Gidófalvy István: *A hivatalnok.* Budapest, 1907.

Gidófalvy István: *A községi takarékpénztárak, mint városaink fejlődésének tényezői.* Városi Szemle, 1909.

Gidófalvy István: *Gondolatok a szövetkezeti eszme köréből.* Kolozsvár, 1911.

Gidófalvy István – Schulz Józsefné: *A magyar pap és tanító szociális kötelességei.* Kolozsvár, 1912.

Gidófalvy István: *A Comission Internationale d' Agriculture 1913-ban tartandó kongresszusára készült s márc. 1-ig beküldendő kérdőíve. A falu elnéptelenedése és a kis falusi birtokok alakításának alkalmas módjáról* (kézirat), 4 oldal, nyomtatásban: *Az erdélyi falvak néptelenedése* (kézirat), továbbá: Brassói Lapok 1912/80.

Gidófalvy István: *A maximális árakról.* Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő, 1915. augusztus 28.

- Gidófalvy István: *Zsír. Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő*, 1915. október 23.
- Imling Konrád: *A végrehajtási törvény magyarázata*. Budapest, 1907.
- Jancsó Elemér: *Az Unió szabadkőműves páholy ötven éve (1886–1936)*. Cluj, 1937.
- Kelemen Lajos: *Dr. Gidófalvy István (életrajz)*. Sajtó alá rendezte: Sas Péter. Kolozsvár, 2002.
- Rokolya Gábor: *Dr. Gidófalvy István (1859–1921), a szövetkezetalapító*. Budapest, 2018.
- Somai József: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár, 2007.

Haller Gusztáv

- Budapesti Hírlap*, 1914. január 17.
- Budapesti Hírlap*, 1915. augusztus 19.
- Budapesti Hírlap*, 1915. november 13.
- Budapesti Hírlap*, 1915. november 20.
- Budapesti Hírlap*, 1915. november 25.
- Budapesti Hírlap*, 1915. november 9.
- Budapesti Hírlap*, 1919. január 19.
- Budapesti Hírlap*, 1920. március 30.
- Budapesti Közlöny*, 1896. december 30.
- Délmagyarország*, 1918. december 24.
- Délmagyarország*, 1918. december 25.
- Ellenzék*, 1916. február 26.
- Ellenzék*, 1916. január 10.
- Ellenzék*, 1916. január 8.
- Ellenzék*, 1916. július 1.
- Ellenzék*, 1916. június 16.
- Ferenczi Szilárd: *51 év a város szolgálatában. Kolozsvár polgármesterei a dualizmusban*. Erdélyi Krónika, 2021. december 31.
- Gaál György: *Négy városvezetőnk emlékezete III.: Haller Gusztáv polgármester, a „kormányos, nyugodt ember”*. Szabadság, 2022. február 25.
- Keleti Újság*, 1940. október 17.
- Kolozsvár*, 1894. január 27.
- Kolozsvár*, 1894. március 29.
- Kolozsvár*, 1894. március 15.
- Kolozsvári Tükör*, 1913. november 30.
- Magyar Gazdák Szemléje*, 1913. szeptember 1.
- Magyar Jövő*, 1921. március 10.
- Magyar Polgár*, 1892. március 9.
- Magyar Polgár*, 1900. október 20.
- Magyar Polgár*, 1901. július 4.
- Magyar Polgár*, 1903. március 22.

Nemzeti Hírlap, 1905. november 15.
 Népszava, 1918. december 25.
 Pesti Hírlap, 1912. július 20.
 Pesti Hírlap, 1912. július 7.
 Pesti Hírlap, 1912. június 9.
 Pesti Hírlap, 1912. november 25.
 Pesti Hírlap, 1914. június 9.
 Székely Nép, 1913. augusztus 26.
 Székely Nép, 1913. november 27.
 Színház és Társaság, 1923. február 24.
 Vegyi Ipar, 1914. május 15.
 Világ, 1912. június 9.
 Világ, 1913. december 21.
 Világ, 1913. december 30.
 Világ, 1914. március 4.

Grandpierre Emil

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013.
 Gaal György: *A két Grandpierre Kolozsvárja.* Helikon, 1990/22.
 Grandpierre Emil: *Antiszemitizmus.* Ellenzék, 1922. december 10.
 Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig.* Magyar Szemle, 1928/IV.
 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940 augusztus 30-ig.* Stádium, Budapest, 1941.
 Mikó Imre: *A két Grandpierre.* Irodalomtörténet, 1977/1.
 Reményik Sándor: *Nagy Péter.* Pásztortűz, 1938/4.
 Sas Péter: *Kolozsvár ábrázolása Grandpierre Emil alias Nagy Péter 80 éves lírai városkalauzában.* Helikon, 2007/22.
 Várady Aurél: *Dr. Grandpierre Emil.* Pásztortűz, 1925/24.

Kolosváry Bálint

Ámán Ildikó: *„Non procul ex proprio stipites poma cadunt” avagy a „két Kolosváry” élete az egyetemtörténet tükrében.* Arcképcsarnok, 2018.
 Angyal Pál: *Emlékeimből,* 4. rész. Magyar Jog, 2023/4.
 Balás P. Elemér: *Kolosváry Bálint tanári jubileumára.* Társadalomtudomány, 1940/1.
 Ellenzék, 1908. november 10.
 Emlékkönyv Kolosváry Bálint dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára. Budapest, Grill, 1939.

- Farkas Csaba: *Kolozsvár Bálint: 1875–1954*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, 2020/10.
- Kolozsvár Kolosváry Alice. Ifjú Erdély, 1935/9.
- Magyarság, 1926. május 9.
- Takács Péter: *Szladits Károly levelei Somló Bódoghoz*. Iustum Aequum Salutare, 2018/3.
- Veress Emőd: *Tízéves a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem jogászképzése: mérleg és jövőkép*. Magyar Jog, 2021/9.
- Veress Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből. Európai kitekintéssel*. Forum Iuris, Kolozsvár, 2022.

Rozvány Jenő

- Aradi Közlöny, 1928. szeptember 12.
- Az Újság, 1906. augusztus 14.
- Brassói Lapok, 1928. október 20.
- Brassói Lapok, 1931. május 21.
- Ellenzék, 1931. május 24.
- Előre, 1921. május 21.
- Előre, 1921. június 21.
- Főcze János: *Szocialisták Erdélyben impériumváltás alatt és után (1918–1927)*. Múltunk, 2020/2.
- Fuchs Simon: *Az igazságkereső Rozvány Jenő*. Korunk, 1970/4.
- Magyar Hírlap, 1927. július 24.
- Maros, 1927. október 20.
- Népszava, 1912. június 11.
- Népszava, 1918. augusztus 29.
- Pesti Napló, 1915. január 21.
- Robotos Imre: *Rozvány Jenő emlékezete*, Korunk, 1978/12.
- Rozvány György: *Nagy-Szalonta mezőváros történelme (monographiája) tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajdúközségek viszonyaira*. Gyula, 1870.
- Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*, az MTAK kiadványa 19, Budapest, 1960.
- Iuliu Szikszay – Marin Popa – Ion Bulei: *Eugen Rozvan*. Editura Politică, București, 1971.
- Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1817–1849*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1929.

Romul Boilă

- B. Kovács András: *Autonómiaigény Erdélyben. Illő kárpótlás*. Háromszék, 2003. október 25.
- Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története. III. kötet*. Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2001.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Budapest, Studium Kiadó, 1941.
- Nicolae Victor Fola: *Câteva aspecte privind activitatea social-politică desfășurată de dr. Romul Boilă între cele două războaie mondiale*. Marisia – Arheologie și istorie, 1996. XXV. évf., 379–392.
- Romul Boilă: *Studiu asupra reorganizării statului român întregit. Cuprinde un anteproiect de constituție cu o scurtă expunere de motive*. Tipografia Națională Soc. Anonimă, Cluj, 1931.
- Traian Bosoancă: *Din viața și activitatea lui dr. Romul Boilă (I)*. Acta Mvsei Porolissensis, 2000. XXIII. évf./2., 243–256.
- Traian Bosoancă: *Din viața și activitatea lui dr. Romul Boilă (II)*. Acta Mvsei Porolissensis, 2003. XXV. évf., 621–634.
- Adevărul*, 1934. december 14.
- Dimineața*, 1936. március 7.
- Patria*, 1946. március 16.
- Tribuna*, 1905. április 10.
- Livia Boilă rövid életrajza: https://www.bjc.ro/wiki/index.php/Boil%C4%83%2C_Livia (letöltés ideje: 2023. 07. 05.)

Kiss Géza

- 1293/1917-19. Jegyzőkönyv a debreceni m. kir. Tudományegyetem 1918. június 17-én tartott rektorválasztó gyűléséről
- A hazaáruló Kiss Géza visszamerészkedett Magyarországra. A debreceni egyetem volt szélhámos tanára Budapesten tartózkodik. Debreceni Újság, 1929. november 14, 6. o.
- A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben: A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai, gyűjtötte és szerkesztette: Barabás Béla, Joó Rudolf, Budapest, 1990.

Az esküt nem tett tisztviselők ügye a szenátusban ismét a szőnyegre került. Lapedatu miniszter elismerte, hogy ez a kérdés valóban nincs rendezve még, a kormány azonban nem akarja pártkérdéssé tenni. A telekkönyv ügye, Ellenzék, Cluj-Kolozsvár, 1928. november 4, 1. o.

Belügyminisztérium, Kolozs régió, II. ügyosztály, Kiss Gézára vonatkozó ügyirat (Galfard Edith megkeresésére vonatkozó dokumentum), 1962. április 25, Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács, Központi Levéltár, 121–127. o.

Belügyminisztérium, Kolozs régió, II. ügyosztály, Kiss Gézára vonatkozó ügyirat (Kiss Géza beszervezésére és megfigyelésére vonatkozó dokumentumok), Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács, Központi Levéltár, 301., 348., 354., 530. o.

Belügyminisztérium, Kolozs régió, II. ügyosztály, Kiss Gézára vonatkozó ügyirat (Kiss Géza beszervezésére és megfigyelésére vonatkozó dokumentumok), Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács, Központi Levéltár, 242/52460/1956, 349. o.

Belügyminisztérium, Kolozs régió, Kiss Géza szakmai életrajza, 321/1957. számú dokumentum, Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács, Központi Levéltár, 2–5. o.

Debreceni Képes Kalendárium, 1919, 20.

Egy erdélyi optáns-báró és egy budapesti ügyvéd furcsa harca. Kiss Géza szenátort is feljelentették sikkasztásért, Maros, 1930. november 25, 3. o.

Erdély magyar egyeteme 1944–1949, a dokumentumokat válogatta, gondozta, szerkesztette Lázok János, Vincze Gábor, II, Marosvásárhely, 1998, 105.

Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 1996, 142.

Hollósi Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)*, szerzői kiadás, Debrecen, 2007, 26–35., https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/Hollosi_Gabor-A_debreceni_Jog-es_Allamtudomanyi_Kar_tortenete.pdf (letöltés ideje: 2023. január 13.)

Kiss Mór: *A római jog és a jogi szakképzés – Emlékkönyv Farkas Lajos tanárságának negyvenötödik éve alkalmából*. Kolozsvár, 1914, 139–167, 146.

Kolosváry Bálint: *Farkas Lajos I. tag emlékezete*. Budapest, 1928.

Madai Sándor – Kiss Géza: *Az elfeledett római jogász*. Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947), Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Debrecen, 2002, 53–73. (Historia Iuridicae Facultatis)

Madai Sándor – Kiss Géza, in: *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*. Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Debrecen, 2004, 257–278. o.

Madai Sándor: *Újabb adatok egy elfeledett jogász professzor életművéhez Kiss Géza (1882–1970)*, Könyv és Könyvtár, Debreceni Egyetem – Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Debrecen, 2004, XXVI, 311–318.

Magyar írók élete és munkái (új sorozat), Gulyás Pál adatgyűjtéséből sajtó alá rendezte Viczián János, VIII, Budapest, 1992, 331.

- Miért is vannak magyar képviselők és szenátorok a liberális pártban? Nyílt levél dr. Kiss Géza szenátor úrhoz. Brassói Lapok, 1927. október 2, 10.
- Pólay Elemér: *Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika*, Acta Jur. et Pol., XVI(1969/3), 3–53, 8.
- Révai nagy lexikona, VII, Budapest, 1913, 190.
- Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés III (Kh–M), Kiss Géza, főszerkesztő: Dávid Gyula, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1994, 47–48.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. III, Budapest, 1893, 181–182.
- Tanácsülési jegyzőkönyv, 1919. december 17–19.
- Tanácsülési jegyzőkönyv, 1920. december 3.
- Tanácsülési jegyzőkönyv, 1920. június 24.
- Tóth Ágnes: *Adalékok a Debreceni Egyetem Tanácsköztársaság és a román megszállás alatti történetéhez. Debrecen a Tanácsköztársaság és a román megszállás napjaiban*. Új Nézőpont, VI. évfolyam, 4. szám, A Hajdú-Bihai Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület online folyóirata, Debrecen, 2019, 79–92., <http://ujnezopont.com/wp-content/uploads/2019/12/03-T%C3%B3th-%C3%81gnes.pdf> (letöltés ideje: 2023. május 11.)
- Új Magyar Életrajzi Lexikon, II., Budapest, 2001, 525.
- Új Magyar Életrajzi Lexikon, III., Budapest, 2002, 961.
- Veress Emőd – Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Forum Iuris Kiadó, Kolozsvár, 2016, 98–101.

Willer József

- 8 Órai Ujság, 1927. december 14.
- 8 Órai Ujság, 1929. július 7.
- 8 Órai Ujság, 1934. február 8.
- A csíkiak elkobzott panaszához? Magyar Kisebbség, 1923.II/19, 553–557.
- A Hét, 1977/24.
- A Nemzetek Szövetsége munkássága. Magyar Kisebbség, 1923.II/15–16, 604–609.
- Aradi Közlöny, 1930. január 21.
- Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. Magyar Kisebbség, 1925. IV/1. 27.
- Balázs Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008, 29–31, 42–43, 47–51, 54–60, 143–149, 154–155, 171.
- Bárdi Nándor: *Románia magyarságpolitikája 1918–1989*. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017, 18.
- Beke György: *A Magyar Kisebbség*. Jel-Kép, 1988/1. 154.

- Beke György: *Erdély lelke a tolerancia*. Hítel, 2004/2. 90–91.
- Brassói Lapok*, 1925. január 2.
- Brassói Lapok*, 1929. december 16.
- Brassói Lapok*, 1931. július 2.
- Budapest Hírlap*, 1918. szeptember 11.
- Budapesti Hírlap*, 1912. december 15.
- Budapesti Hírlap*, 1912. július 12.
- Budapesti Hírlap*, 1912. július 12.
- Budapesti Hírlap*, 1932. augusztus 30.
- Budapesti Hírlap*, 1932. december 20.
- Budapesti Hírlap*, 1932. november 18.
- C. G. Costa-Foru: *Túl a hegyeken*. Magyar Kisebbség, 1923/11. 380.
- Ellenzék*, 1922. július 28.
- Ellenzék*, 1924. december 19.
- Ellenzék*, 1924. október 15.
- Ellenzék*, 1927. február 25.
- Ellenzék*, 1927. február 26.
- Erdélyi Futár*, 1929. július 16.
- Erdélyi Futár*, 1929. május 16.
- Erdélyi Futár*, 1929. március 1.
- Erdélyi Futár*, 1929. március 31.
- Erdélyi Futár*, 1931. április 30.
- Erdélyi Futár*, 1931. február 15.
- Erdélyi Futár*, 1931. június 11.
- Erdélyi Futár*, 1931. március 22.
- Erdélyi Futár*, 1938. június 1.
- Erdélyi Futár*, 1938/4.
- Erdélyi Lapok*, 1935. január 18.
- Félegyházi Közlöny*, 1908. március 15.
- Friss Újság*, 1925. november 27.
- Geons, Black Holes – Quantum Foam: *A Life in Physics*
- György Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori Disszertáció. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006, 24–28, 62–67, 72–84, 90–100, 104–113, 117–118, 131–138, 149–151, 162–163.
- Hivatalos Közlöny*, 1904/20.
- <http://emlekhely.btk.elte.hu/profile/dr-willer-jozsef/>
- <https://banaticum.ro/willer-jozsef-1884-1972/>
- Jakabffy Elemér – Páll György: *A Román államhatalom berendezkedése a Bánságban*. Korunk, 1994/2. 101–102.
- Kazai Magdolna: *Magyar Kisebbség 1922–1942 repetitórium törzsanyag*. Szeged, Scriptum Kft., 1993., 7–8.
- Kecskeméti Lapok*, 1890. március 2.
- Kecskemét*, 1905. április 16.

- Kecskemét*, 1907. november 24.
Kecskemét, 1907. november 3.
Kecskeméti Ellenőr, 1902. december 14.
Kecskeméti Friss Újság, 1902. szeptember 25.
Kecskeméti Hírlap, 1913. július 6.
Kecskeméti Lapok, 1923. február 25.
Kecskeméti Napló, 1913. július 6.
Kecskeméti Újság, 1911. február 21.
Keleti Ujság, 1928. június 23.
Keleti Ujság, 1928. március 16.
Keleti Ujság, 1928. március 21.
Keleti Ujság, 1928. november 2.
Keleti Ujság, 1929. március 13.
Keleti Ujság, 1929. március 29.
Kis Ujság, 1936. június 16.
Kisebbségi politika-kisebbségi pártok nélkül? Magyar Kisebbség, 1923.II/15–16, 553–557.
Magyar Lapok, 1939. április 28.
Magyar Nép, 1924. november 1.
Magyarország tisztii cím- és névtára – 30. évfolyam, 1911. – A M. Kir. Kereskedelemügyi minster rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1911, 112.
Magyarország tisztii cím- és névtára – 31. évfolyam, 1912. – A M. Kir. Kereskedelemügyi minster rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1912, 114.
Magyarország tisztii cím- és névtára – 32. évfolyam, 1913. – A M. Kir. Kereskedelemügyi minster rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1913, 118.
Magyarország tisztii cím- és névtára – 33. évfolyam, 1914. – A M. Kir. Kereskedelemügyi minster rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1914, 121.
Magyarország tisztii cím- és névtára – 36. évfolyam, 1917. – A M. Kir. Kereskedelemügyi minster rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1917, 146.
Magyarország tisztii cím- és névtára – 51. évfolyam, 1944. – A M. Kir. Kereskedelemügyi minster rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1944, 552.

- Mikó Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941, 14–15, 19–27, 43–47, 54–55, 62, 69, 73–75, 81–87, 94–95, 97, 104, 127, 135–136, 141–142, 145, 150–177, 187, 196, 205, 218.
- Nagy Mihály Zoltán: *A romániai magyarság kisebbségvédelmi stratégiája 1919–1944 között*. In: Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselő vagy pártpolitika. Iratok a Magyar Népi Szövetség Történetéhez 1944–1953*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009, 20.
- Népszava*, 1906. október 19.
- Pesti Hírlap*, 1906. október 18.
- Pesti Napló*, 1927. július 8.
- Politikai inasévek*. Romániai Magyar Szó, 1990. december 29.
- Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen*. In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/18. 737–743.
- Šerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 173–186.
- Szekernyés János: *Fejben számolástól az atomfizikáig. A száz éve született Teller Ede lugosi kötődései* *Korunk*, 2008/6. 83, 87–91.
- Szekernyés János: *Újabb adalékok Bartók bánsági kapcsolataihoz*. In: László Ferenc (szerk.): *Bartók dolgozatok 1981*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1982, 16–20. szerző: John Archibald Wheeler – Kenneth Forth, W.W. Norton & Company, New York–London, 1998. 227.
- Temesvári Hírlap*, 1923. november 9.
- Temesvári Hírlap*, 1926. augusztus 8.
- Temesvári Hírlap*, 1928. március 4.
- Temesvári Hírlap*, 1929. július 14.
- Temesvári Hírlap*, 1930. április 17.
- Temesvári Hírlap*, 1930. december 25.
- Temesvári Hírlap*, 1930. december 3.
- Temetés után*. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12. 434.
- Toró Tibor: *Teller Ede Lugoson*. *A Hét*, 1981/16. 11.
- Ujság*, 1940. szeptember 8.
- Willer József képviselő beszéde a felirati vitában a kamara 1936. november 25-én tartott ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1936. XV/24. 641–655.
- Willer József képviselő nyilatkozata a december megünneplése tárgyában a kamara 1932. december 2-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1932. XI. 783–784.
- Willer József: *A Magyar Párt kívánsága és ennek hatása a román közéletre*. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/1. 1–6.
- Willer József: *Kormányhatalom és kormánypárt*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6. 197–200.
- Willer József: *Magyar tisztviselőket*. *Magyar Kisebbség*, 1923. III/3. 81–85.
- Willer József: *Mintha pirkadna...* *Magyar Kisebbség*, 1923. II/5. 149–150.
- Willer József: *Renegátok*. *Magyar Kisebbség*, 1922. 3. szám, 1. évf. 70–73.
- Willer József: *Románok rólunk*. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5. 164–166.

- Willer József: *Románokrólunk*. Magyar Kisebbség, 1922. I/6. 196–197.
 Willer József: *Románokrólunk*. Magyar Kisebbség, 1924. III/4. 185–186.

Gyárfás Elemér

- 8 Órai Újság, 1918. június 21.
 A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCIV–MDCCCXV. tanévre. Budapest, Magyar Királyi Tud. egyetemi Nyomda, 1905, 130.
 A dél-erdélyi és bánsági magyarság vezetőinek november 4-iki értekezlete. Magyar Kisebbség, 1940. XIX/21–22. 498–501.
 A román béke delegáció memorandumja Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In: Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 52–58.
 A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In: Gecsényi Lajos – Máthé Gábor (szerk.): Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008, 389–390.
 Alkotmány, 1905. március 1.
 Alkotmány, 1905. március 5.
 Az átszervezett Romániai Magyar Népközség központi és vidéki szervei és ezek vezetői. Magyar Kisebbség, 1940. XIX/23. 552–553.
 Az Újság, 1918. szeptember 22.
 Az Újság, 1940. szeptember 5.
 Belügyi Közlöny, 1917. július 29.
 Belügyi Közlöny, 1918. december 29.
 Budapest, 1881. január 4.
 Budapesti Hírlap, 1910. május 10.
 Budapesti Hírlap, 1919. január 8.
 Budapesti Közlöny, 1910. február 10.
 Budapesti Közlöny, 1915. április 17.
 Budapesti Közlöny, 1916. január 30.
 Budapesti Közlöny, 1917. augusztus 31.
 Budapesti Közlöny, 1917. július 27.
 Budapesti Közlöny, 1917. június 3.
 Budapesti Közlöny, 1918. április 19.
 Budapesti Közlöny, 1918. április 27.
 Budapesti Közlöny, 1918. július 23.
 Budapesti Közlöny, 1918. december 7.
 Budapesti Közlöny, 1918. december 25.
 Budapesti Hírlap, 1919. január 8.
 Csonkamagyarország, 1921. július 12.

- Durandin, Catherine: *A román nép története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998, 214.
- Egyháztársadalom*, 1917/7–8.
- Ellenzék*, 1907. június 12.
- Ellenzék*, 1908. december 1.
- Ellenzék*, 1917. július 18.
- Ferenczy István (szerk.): *A nagyszebeni m. kir. állami főgymnasium értesítője az 1901–1902. iskolai évről*. Nagy-Szeben, Reissenberger Adolf, Steinlmussen Tivadar utódjának könyvnyomdája, 1902, 3–21, 69, 88–89, 93–94, 105–106.
- Gazeta Transilvaniei*, 7 noiembrie 1904.
- Gyárfás Elemér beszéde a marostordai általános szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 25-iki délutáni ülésén. Magyar Kisebbség, 1931. X/14.
- Gyárfás Elemér beszéde a marostordai községi és megyei tanácsok által történt szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 16-iki délutáni ülésén. Magyar Kisebbség, 1931. X/14.
- Gyárfás Elemér beszéde az érettségi vizsgáról (1931. június 26.). In: Balázs Sándor: Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: Balázs Sándor: Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér nyilatkozata az Erdélyi Katolikus Statusra vonatkozóan (1932. augusztus 23.). In: Balázs Sándor: Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér szenátor hozzászólása a középiskolai oktatásról szóló törvény vitájában (1928. április 3.). In: Balázs Sándor: Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér: *A kisajátított földek árának kifizetése*. Magyar Kisebbség, 1925. IV/17.
- Gyárfás Elemér: *A román görög katolikusok autonómiája*, első közlemény, Katolikus Szemle, 19. 1905/3. 225–245.
- Gyárfás Elemér: *A román görög katolikusok autonómiája*, első közlemény, Katolikus Szemle, 19. 1905/4. 344–365.
- Gyárfás Elemér: *A romániai zsidókérdés*. Katolikus Szemle, 17. 1903/10., 1071–1106.
- Gyárfás Elemér: *A Supplex Libellus Valachorum*. Székfoglaló az Erdélyi Irodalmi Társaságban, Kolozsvárt, 1929. február 17-én, Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929/1–2. 3–15.
- Gyárfás Elemér: *A szelamik*. Alkotmány, 1903. november 4. 1–2.
- Gyárfás Elemér: *A Szentszék és az erdélyi katolikusok*. Magyar Kisebbség, 1928. VII/18. 717–726.
- Gyárfás Elemér: *A Szentszék és az erdélyi katolikusok*. Magyar Kisebbség, 1928. VII/18.
- Gyárfás Elemér: *Az erdélyi katholicizmus*. Magyar Kisebbség, 1925. IV/2.

- Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok hitelszervezetek.* Magyar Kisebbség, 1924. III/2.
- Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok uniója.* Dicsőszentmárton, 1925.
- Gyárfás Elemér: *Az erdélyi szászok és a katolicizmus.* Dicsőszentmárton, 1925.
- Gyárfás Elemér: *Az erdélyi szászok hitelszervezetek.* Magyar Kisebbség, 1923. II/24.
- Gyárfás Elemér: *Bethlen Miklós kancellár (1642–1716).* Székfoglaló, Dicsőszentmárton, 1924.
- Gyárfás Elemér: *Egy át nem adott memorandum.* In: Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923,* Erdélyi Irodalmi Társaság, Cluj-Kolozsvár, 1923, 143–153.
- Gyárfás Elemér: *Egy át nem adott memorandum.* In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- Gyárfás Elemér: *Egyenes úton. Hitéleti cikkek, 1901–1926,* Dicsőszentmárton, 1926.
- Gyárfás Elemér: *Gyakorlati programunk I.* Székely Nép, 1921. július 27.
- Gyárfás Elemér: *Gyakorlati programunk II.* Székely Nép, 1921. július 30.
- Gyárfás Elemér: *Karcolatok Romániáról.* Medgyesi Újság, 1906. július 23.
- Gyárfás Elemér: *Május elsején.* Ellenzék, 1905. április 26.
- Gyárfás Elemér: *Nemzetiségi politikánk és a válság.* Ellenzék, 1905. augusztus 14.
- Gyárfás Elemér: *Szász testvéreink.* Alkotmány, 1901. január 19. 5–6.
- Horváth Sz. Ferenc: *Az egyensúly embere. Katolikus válságtudat és vezetésügy Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában.* In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség, vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta,* 2012, 97–125.
- Igazságügyi Közlöny,* 1918. december 31.
- Közgazdasági Értesítő,* 1884/42. 1619.
- Központi Értesítő,* 1911. június 1.
- Központi Értesítő,* 1918. március 3.
- Központi Értesítő,* 1919. március 2.
- L. Balogh Béni: *„Életünk és vagyunk miatt nem kell aggódnunk...”.* Gyárfás Elemér találkozói román politikusokkal 1940 őszén. Dokumentumközlés: https://adatbank.ro/html/cim_pdf1623.pdf
- Magyar Polgár,* 1882. április 18.
- Magyar Polgár,* 1885. augusztus 22.
- Magyar Polgár,* 1902. december 19.
- Magyar Polgár,* 1903. február 27.
- Magyar Polgár,* 1903. március 27.
- Magyar Polgár,* 1903. október 11.
- Magyar Polgár,* 1903. október 31.
- Magyar Polgár,* 1903. szeptember 2.

- Magyarország tisztii cím- és névtára* – 5. évfolyam, 1886. – A M. Kir. Kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1886, 123.
- Magyarország*, 1903. október 16.
- Magyarország*, 1903. október 20.
- Medgyesi Újság*, 1906. április 9.
- Medgyesi Újság*, 1907. október 20.
- Mikó Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941.
- Nagy Iván: *Magyarország családai*. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Negyedik kötet, Pest, Ráth Mór, 1858, 460–462.
- Napkelet*, 1921. december 25.
- Napló*, 1910. május 5.
- Nemzetőr*, 1921. július 6.
- Népi Egység*, 1944. december 8.
- Népi Egység*, 1944. november 16.
- Népi Egység*, 1944. november 19.
- Népi Egység*, 1944. október 22.
- Népi Egység*, 1945. április 19.
- Népi Egység*, 1945. április 6.
- Népi Egység*, 1945. július 10.
- Népi Egység*, 1945. július 13.
- Népi Egység*, 1945. július 7.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020, 160–162, 178.
- Politikai Ujdonságok*, 1872. január 31.
- Sárkány János Ferenc (szerk.): *Az Athenaeum nagy képes naptára 1907*. Budapest, Athenaeum 1907, 176.
- Sárkány János Ferenc (szerk.): *Az Athenaeum nagy képes naptára 1911*. Budapest, Athenaeum 1911, 111.
- Sas Péter: *Hetven éve hunyt el Gyárfás Elemér (1884–1945), az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke*. Egyháztörténeti Szemle, XVI/4. 91–97.
- Szász Zoltán: *Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után*. In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. Harmadik kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1711–1718.
- Székelv Lapok*, 1902. október 21.
- Székelv Lapok*, 1909. július 17.
- Székelv Népv*, 1921. május 21.
- Tribuna*, 27 mai 1905.
- Új Barázda*, 1920. november 11.
- Veress Ignác (szerk.): *A nagyszebeni állami főgymnasium értesítvénye az 1894/5. tanévről*. Nagyszeben, Reissenberger Adolf, Steinhaussen T. utódjának nyomdája, 1895, 64.

- Holló László: *Az Erdélyi Római Katolikus Status tegnap, ma és holnap*. In: Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”*. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai, Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2016, 27–31, 48–50.
- Romsics Ignác: *Erdély helye a magyar külpolitikai gondolkodásban 1918–1947 között*. In: Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”*. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai, Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2016, 63–65, 71, 75–80.
- K. Lengyel Zolt: *Az Erdélyi Szövetségtől a Magyar Szövetségig. Gyárfás Elemér és az impériumváltás (1918–1922)*. In: Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”*. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai, Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2016, 82–109.
- L. Balogh Béni: *Gyárfás Elemér és a dél-erdélyi magyarság 1940–1944 között*. In: Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”*. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai, Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2016, 27–31, 112–131.
- Tamási Zsolt: *Gyárfás Elemér és a katolikus Státus-iskolák*. In: Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”*. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai, Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2016, 27–31, 150–165.
- Máthé András: *A Státus gazdasági helyzete Gyárfás Elemér világi elnöksége alatt*. In: Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”*. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai, Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2016, 167–187.
- Csucsuj István: *Gyárfás Elemér „háborús bűnössége” pere*. In: Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”*. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai, Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2016, 27–31, 188–205.

Ottlik László

- Caples, Matthew: *Pax Hungarica. Ottlik László Új-Hungária koncepciója*. Rubicon, XVI. évf. (2005) 6. sz. 15–18.
- Csizmadia Ervin: *A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái*. Dékány István, Ottlik László és Makkai János munkásságáról, in: Szabó Máté (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. József Műhely Kiadó, Budapest, 2000. 162–184. (különösen: 169, 176–178, 181.)
- Major Zoltán: *Egy elhallgatott modern konzervatív: Ottlik László*. Új Magyarorszag, IV. évf. 1994. április 30. (szombat) 13–14.

- Pető Zoltán: *Ottlik László és a politikai rendszerek tipológiája*, in: Ottlik László: Válogatott írások (szerk.: Molnár Attila Károly). Századvég Kiadó, Budapest, 2020. 7–43.
- Szabadfalvi József: *Egy elfeledett társadalomtudós: Portrévázlat Ottlik Lászlóról*. Magyar Szemle, Új folyam XV. évf. (2006) 3–4. sz. 58–78.
- Szabadfalvi József: *Egy konzervatív állam- és politikatudós: Ottlik László (1895–1945)*. Dialóg Campus – Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest–Debrecen, 2019.
- Szabadfalvi József: *Ottlik László újrafelfedezése*. Budapesti Könyvszemle (BUKSZ), XXXII. évf. (2020) 2–3. sz. 90–95.
- Szabadfalvi József: *Politika(tudomány) – állambölcselet – jogbölcselet*. Diszciplináris polémikák Ottlik László életműve kapcsán, in: A szabadságszerető embernek. Liber Amicorum István Kukorelli (szerk.: Chronowski Nóra, Pozsár-Szentmiklósy Zoltán, Smuk Péter, Szabó Zsolt). Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 358–366.

Macsikási Pál

- Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 2001.
- Benkő Levente (szerk.): *Hatvan évvel a magyar forradalom után*. Polis, Kolozsvár, 2016.
- Benkő Levente – Papp Annamária – Vig Emese: *Erdélyi srácok*. Exit, Kolozsvár, 2018.
- Iuliu Crăcană: *Generalul de Justiție Alexandru Petrescu – o biografie a corupției*. Caietele CNSAS, 2014/1.
- Csiha Kálmán: *Fény a rácsokon (Börtönévek vallomása)*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1993.
- Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára. 1956–1965*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis, Kolozsvár, 2006.
- Doina Jela: *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*. Humanitas, Bukarest, 2001.
- Nagy Benedek, interjú (2023. június 12.)
- Tótfalvi Zoltán: *Megbűnhődött magyarság. „Hazaárulási” kirakatpercek Erdélyben*. Napút, 2001/8.
- Vekov Károly: *Egy erdélyi mártír katolikus pap. A Szoboszlay-per*. Rubicon, 2019/9–10.
- Veress Emőd: *Megjegyzések Luka László koncepció peréről*. Miskolci Jogi Szemle, 2022/16. 688–702.

Tunyogi Csapó Gyula

Kövendy Katalin: *Az erdélyi koncepciós perekben védőügyvéd, Tunyogi Csapó Gyula*. Valóság, 2017. július

Vincze Gábor: *Interjú Dr. Tunyogi Csapó Gyulával*. Készült: Kolozsvár, 1993. január–június. Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archívum.

Újvári Ferenc

2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról

A Magyarság Jogállapota Erdélyben, Csóti György beszélgetése Újvári Ferencsel. Magyar Szemle, 3–4. szám, 2010.

A Magyarság Jogállapota Erdélyben. Csóti György beszélgetése Újvári Ferencsel, Magyar Szemle, 3–4. szám, 2010.

Ábrándozás a kettős állampolgárságról. Havi Magyar Fórum, 1993.

Beke György: *Magyar jogászsors Erdélyben*. Kritika, 1990. augusztus

Duna-parti kérdések, Szamos-parti válaszok – beszélgetés Dr. Újvári Ferenc kolozsvári ügyvéddel. Hunnia, 1991

Erdély és a magyar út, Áprilisi Magyar Fórum, 1993.

Erdély és a magyar út, Áprilisi Magyar Fórum, 1993.

Erdélyi gondolatok a kettős állampolgárság vitájához. Transsylvania, 39. évf., 1. szám

Erdélyi gondolatok a kettős állampolgárság vitájához. Transsylvania, 39. évf., 1. szám

Gyarmatosítás vagy európai életközösség? Nemzeti Újság, 1993.

Időszerű-e Kós Károly? Havi Magyar Fórum, 1993.

Magyar Nemzet, 1989. október

Még egyszer és utoljára jogi státusunkról. Nemzeti Újság, 1993.

Mit kellene megoldania a magyar–román szerződésnek? Szabadság – Kolozsvári közéleti napilap, 1995.

Romániai Magyar Ki Kicsoda, 1997, RMDSZ-SCRIPTA Kiadó

Dobai István

Békés Csaba – Kecskés Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2006, 5.

Stefano Bottoni (szerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Csíkszereda, ProPrint, 2009, 397–399.

- Életútinterjú Dr. Dobai Istvánnal. Készítette Murányi Gábor a Soros Alapítvány Oral history archive programja keretében. 1987. Kézirat.
- Dobai István: *A legendás Buza László Intézet. A jogi szemlélet biztonsága.* Székelyudvarhely, 2011. 04. 07. Elérhető: http://imitatiochristicolloquium.hu/wp-content/uploads/2021/10/A-legendas-Buza-Laszlo-Intezet_2.pdf
- Dobai István: *1956 erdélyi mártírjai. 2011. Levél a marosvásárhelyi Mentor-könyvsorozat szerkesztőjéhez.* Elérhető: <http://imitatiochristicolloquium.hu/wp-content/uploads/2021/12/Pax-Sylvanica-Az-erdelyi-ENSZ-per-tortenete.pdf>
- Dobai István *önéletrajza.* Székelyudvarhely, 2017. július 25. Elérhető: <http://imitatiochristicolloquium.hu/2021/08/13/dobai-istvan-eletrajz/>
- Dobai István: *A szamosújvári 96-os cella és a dési fegyintézet TBC kórterme. 2018.* Elérhető: <http://imitatiochristicolloquium.hu/a-szamosujvari-96-os-cella-es-a-desi-fegyintezet-tbc-korterme-2018/>
- Tófalvi Zoltán (szerk.): *1956 erdélyi mártírjai. 3. kötet. A Dobai-csoport.* Marosvásárhely, Mentor, 2009.
- Tófalvi Zoltán (szerk.): *1956 erdélyi mártírjai. 5. kötet. Az erdélyi kérdés, ahogy a túlélők látják.* Marosvásárhely, Mentor, 2012. 110–128.
- Varga László: *Ezt jól kifogtam! Erdélyben éltem a XX. században.* Marosvásárhely, RegunPress, 2007.

Kovács Edit

- Faragó József – Incze Miklós – Katona Szabó István – Sebestyén Kálmán: *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959.* Possum Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Fekete György – Kovács Edit: *A kötelmi jog általános elmélete.* Universitatea Babeş-Bolyai – Facultatea de Drept, Cluj-Napoca, 1957.
- Fekete György – Kovács Edit: *Szerződések.* Universitatea Babeş-Bolyai – Facultatea de Drept, Cluj-Napoca, 1958.
- Kokoly Zsolt: *Női hallgatók az erdélyi jogi oktatás történetében.* Korunk, 2020/3., 35–40.
- Kovács Edit: *Legislație economică I.* Universitatea Babeş-Bolyai – Facultate de Drept, Cluj-Napoca, 1975.
- Kovács Edit: *Legislație economică II,* Universitatea Babeş-Bolyai – Facultate de Drept, Cluj-Napoca, 1976.
- Kovács Edit: *Szülők, gyermekek és rokonok jogviszonyai.* Jogi Kis Könyvtár, Bukarest, 1958.
- Kovács Edith – Albu Ioan: *Îndrumar de terminologie juridică româno-maghiară, Drept civil-Succesiunile,* Universitatea Babeş-Bolyai – Facultatea de Drept, Cluj-Napoca, 1979.
- Kovács Edith: *Dreptul transporturilor.* Universitatea Babeş-Bolyai – Facultate de Drept, Cluj-Napoca, 1982.

- Stanciu D. Cărpenaru – Doina Petică-Roman – Kovács Edit: *Legislație economică*. Editura Didactică și Pedagogică din București, 1983.
- Veress Emőd: *Erdélyi jogászok – Jogászportrék I.* Forum Iuris kiadó, Kolozsvár, 2020.
- Veress Emőd: *Erdélyi jogászok – Jogászportrék II.* Forum Iuris kiadó, Kolozsvár, 2022.
- Veress Emőd: *Jogászképzés Szüsziphosz egyetemén és a hiányzó (két) nemzedék.* Korunk, 2017/1., 86–91.
- Veress Emőd – Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen, 1945–1959*, Sapientia EMTE – Forum Iuris kiadó, 2016.
- Veress Emőd: *Nekrológ – Ecksteinné Kovács Edit.* Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies, 6., 2017/2., 371.
- Dolgozó Nő*, 1955. évfolyam.
- Dolgozó Nő*, 1956. évfolyam.

A FÉNYKÉPEK FORRÁSAI

Borítófotó

Fortepan/Album033 (1942)

Gidófalvi István

9., 13., 15., 17., 19., 21. o. – Rokolya Gábor gyűjteménye

Haller Gusztáv

27. o. Ács Ferenc festménye

31. o. *Kolozsvári Tükör*, 1913. november 30.

32. o. *Erdélyi Krónika*, 2021. december 31.

35. o. Fortepan

37. o. Fortepan/UWM Libraries

38. o. *Szabadság*, 2022. február 25.

Grandpierre Emil

41. o. Nagy István festőművész szénrajza (*Pásztortűz*, 1925/24.)

44. o. *Pásztortűz*, 1938/4.

45. o. Fortepan/UWM Libraries, 1930

46. o. Veress Emőd gyűjteménye

47. o. Fortepan/Hunyady József

49. o. Fortepan/Flanek–Falvay–Kováts

Kolosváry Bálint

51. o. Veress Emőd gyűjteménye

53. o. *A magyar társadalom lexikonja*, Budapest, 1930

55. o. *Magyarság*, 1926. május 9.

56. o. Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára

57. o. Fortepan/Földi Gábor

58. o. *Képes Vasárnap*, 1941/47.

59. o. Veress Emőd

Rozvány Jenő

61. o. Fuchs Simon: *Az igazságkereső Rozvány Jenő*. Korunk, 1970/4.

64. o. Fortepan/ Széman György

72. o. www.ebihoreanul.ro

73. o. S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță: *Electoratul din România în anii interbelici*, Editura Dacia, 1981.

74. o. Fegyveresi Zsolt gyűjteménye

Romul Boilă

75. o. Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Törzsgyűjteménye
 79. o. Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Törzsgyűjteménye
 80. o. Muzeul Virtual al Unirii (<https://mvu.ro/consiliul-dirigent-al-transilvaniei/>)
 81. o. <https://www.tirnaveni.ro/se-implinesc-72-de-ani-de-la-moartea-avocaturii-tirnavenean-romul-boila-figura-importanta-a-marii-uniri/>
 83. o. Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Törzsgyűjteménye
 83. o. *Magazin Istoric*, 1968/5.
 85. o. Házsongárd Alapítvány fotótára

Kiss Géza

87. o. *Erdélyi Szemle*, 1934/4–5.
 89. o. Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Törzsgyűjteménye
 91. o. Debreceni Egyetem
 95. o. Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Törzsgyűjteménye
 96. o. Erdélyi Múzeum-Egyesület

Willér József

97. o. Bakk Miklós gyűjteménye
 101. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Erdélyi Mór cége
 103. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Erdélyi Mór cége
 105. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Kerekes J. Zoltán
 109. o. Fortepan/Schwertner Ágnes
 110. o. www.redescoperaistoria.ro
 113. o. www.banaticum.ro
 114. o. Fazakas Zoltán József

Gyárfás Elemér

115. o. *Erdélyi Futár*, 1931/3–4.
 118. o. Veress Emőd gyűjteménye
 120. o. Veress Emőd gyűjteménye (képeslap)
 123. o. Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség
 127. o. Veress Emőd gyűjteménye
 131. o. *Szabadság*, 2015. július 4.
 133. o. *Kapu*, 2014/5.

Ottlik László

137. o. Veress Emőd
 141., 142. o. Burián László
 144. o. Fortepan/Vörös Hadsereg
 147. o. Szegedi Tudományegyetem
 149. o. Szabadfalvi József

Macskási Pál

- 151. o. Székely Lukács fotógrafikája
- 153. o. Nagy Benedek
- 155. o. Vekov Károly
- 157., 158. o. Dr. Sass Huba archívuma
- 159. o. *Háromszék*, 2016. január 16.
- 160. o. www.maszol.ro

Tunyogi Csapó Gyula

- 163. o. Székely Lukács fotógrafikája
- 165. o. *Gazeta Ilustrată*, 1934/6–7.
- 166. o. www.centenar-romania.ro
- 168. o. www.kab.ro
- 169. o. Erdélyi Múzeum-Egyesület
- 171. o. *Helikon*, 2018/16.
- 172. o. Szekrényes Johanna

Újvári Ferenc

- 173. o. *Erdélyi Híradó*, 1996/2.
- 175. o. Fortepan/Ebner
- 177. o. Fortepan/ Handa család
- 178. o. Kosztin Áron
- 182. o. Fortepan/Album047
- 184. o. Szendrei Tamás

Dobai István

- 187. o. A család tulajdonában
- 189. o. A család tulajdonában
- 190. o. Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Törzsgyűjteménye
- 191. o. Tófalvi Zoltán (szerk.): *1956 erdélyi mártírjai*. 3. kötet. A Dobai-csoport. Marosvásárhely, Mentor, 2009.
- 192. o. A család tulajdonában
- 195. o. A család tulajdonában
- 196. o. A család tulajdonában
- 199. o. A család tulajdonában
- 200. o. A család tulajdonában
- 203. o. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Fond Universitatea Bolyai, Registre studenți

Kovács Edit

- 205., 208., 210., 212., 213., 214. o. Eckstein-Kovács Péter

A KÖTET SZERZŐI

DR. FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF – egyetemi docens a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

FÜZI NORBERT – a Debreceni Egyetem Marton Géza Doktori Iskolájának a PhD-hallgatója.

DR. FEGYVERESI ZSOLT – egyetemi adjunktus a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán, a budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatója.

ILYÉS KINGA – egyetemi tanársegéd a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán, a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Doktori Iskolájának és a Közép-Európai Akadémiának a PhD-hallgatója.

DR. KOKOLY ZSOLT – egyetemi adjunktus a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán.

KOVÁCS BENCE ZSOLT – a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Doktori Iskolájának és a Közép-Európai Akadémiának a PhD-hallgatója.

DR. ROKOLYA GÁBOR – a Magyar Országos Közjegyzői Kamara Közjegyzői Intézetének tudományos munkatársa.

DR. SZABADFALVI JÓZSEF – egyetemi tanár a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

SZENDREI TAMÁS – egyetemi tanársegéd a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán, a Debreceni Egyetem Marton Géza Doktori Iskolájának a PhD-hallgatója.

DR. SZTRANYICZKI SZILÁRD – egyetemi docens a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán.

DR. VERESS EMŐD – a Miskolci Egyetem és a Sapientia EMTE egyetemi tanára, a budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatóprofesszora, a Magánjogi Kutatások Főosztályának a vezetője.

ÚJABB TIZENÖT jogász életútját nyújtjuk át az olvasónak, egy 2019-ben kezdődött és lendületét nem veszített, szívünkhöz közel álló projekt részeként. A sorozat harmadik kötete is tanulságos életpályákat állít elénk. Nem mellőztük most sem a kényes kérdéseket vagy a negatív példákat sem. A történelem nem csak hősiek életutakkal szolgál, a valóságba beletartoznak az emberi tévedések, gyengeségek, sőt, akár a gonoszság is.

SAPIENTIA | FORUM IURIS

ISBN 978-606-9061-63-3

9 786069 061633